

David Bos, 3124002

Masterthesis voor de master Internationale Betrekkingen In Historisch Perspectief

Onderwerp: De Nederlandse neutraliteitshandhaving tijdens de Eerste Wereldoorlog
beschreven vanuit het perspectief van de bescherming van de Nederlandse belangen tijdens
drie crises in 1914, 1916 en 1918

Titel: Hoe Nederland neutraal probeerde te blijven tussen 1914 en 1918

Begeleider: Prof. D. Hellema, opleiding Geschiedenis, Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave:

Hoofdstuk 1: Nederland en zijn neutraliteit	4
Paragraaf 1: De vooroorlogse Nederlandse neutraliteit	4
Paragraaf 2: De Nederlandse neutraliteit in de literatuur	8
Paragraaf 3: Onderzoeksvraag thesis	10
Tussenconclusie:	11
Hoofdstuk 2: De bange eerste oorlogsmaanden	14
Paragraaf 1: Minister Rambonnet bepleit oorlogsdeelname	14
Paragraaf 2: De militaire zwakte van Nederland in 1914	17
Paragraaf 2.1: De beperkingen van het Nederlandse leger	17
Paragraaf 2.2: De Nederlandse inlichtingendienst in 1914	18
Paragraaf 3: De strategische situatie van Nederland	21
Paragraaf 3.1: De angst voor Japan	22
Paragraaf 3.2: De angst voor België	25
Paragraaf 4: De diplomatieke zwakte van Nederland	27
Paragraaf 4.1: Groot-Brittannië weigert de neutraliteit te garanderen	27
Paragraaf 4.2: Nederland als morele mogendheid	29
Paragraaf 4.3: De interne verdeeldheid van Nederland	32
Tussenconclusie:	34
Hoofdstuk 3: Nederland wint op alle fronten	36
Paragraaf 1: Waarom de koloniën Nederland bang maakten	36
Paragraaf 1.1: De angst voor Duitsland	37
Paragraaf 1.2: De hernieuwde angst voor Japan	39
Paragraaf 2: Het militaire zelfvertrouwen van Nederland	41
Paragraaf 2.1: Hoe het Nederlandse leger groeide in 1916	41
Paragraaf 2.2: Waarom Duitsland en Groot-Brittannië niet konden aanvallen	44
Paragraaf 3: De effectieve Nederlandse diplomatie	48
Paragraaf 3.1: Hoe de Verenigde Staten onbedoeld Nederland hielpen	48
Paragraaf 3.2: Waarom de Geallieerden Nederland beschermden	51
Paragraaf 4: De onmogelijke economische situatie van Nederland	54
Paragraaf 4.1: Het kabinet drijft geen handel meer	55
Paragraaf 4.2: Hoe Duitsland en Groot-Brittannië werden afgekocht	58
Tussenconclusie:	61

Hoofdstuk 4: Nederland tussen hoop en vrees	62
Paragraaf 1: De onmogelijke strategische situatie van 1918	62
Paragraaf 1.1: Hernieuwde angst voor België	63
Paragraaf 1.2: Waarom Japan een bedreiging bleef	66
Paragraaf 1.3: Nederlandse annexaties in Duitsland	68
Paragraaf 2: Het verdwijnen van zekerheden	69
Paragraaf 2.1: Waarom Nederland de grote mogendheden moest beïnvloeden	69
Paragraaf 2.2: Nederland wil vrede	73
Paragraaf 2.3: Nederland blijft intern verdeeld	75
Paragraaf 3: Nederland moet zijn economie redden	76
Paragraaf 3.1: Hoe Nederland zijn schepen verloor	77
Paragraaf 3.2: Nederland laveert tussen rijkdom en armoede	79
Paragraaf 3.3: Nederland accepteert zijn afhankelijkheid	80
Paragraaf 4: Het leger als hoop in bange dagen	82
Paragraaf 4.1: Nederland vertrouwt op zijn leger	83
Paragraaf 4.2: De Duitse en Britse militaire zwakte	86
Tussenconclusie:	89
Conclusie:	90
Literatuurlijst:	100

Hoofdstuk 1: Nederland en zijn neutraliteit

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bevochten de grote Europese mogendheden elkaar voor de macht over Europa in de grootste oorlog die tot dan toe ooit was gevoerd. Onder andere een mislukte machtsbalans en het ontstaan van twee grote tegenovergestelde blokken met enorme legers waren oorzaak van het conflict. Nederland was geen onderdeel van een van deze blokken. Toch deed het land uitvoerig mee aan de machtspolitiek van dat moment, en slaagde er daardoor in om neutraal te blijven tijdens de oorlog. De Nederlandse neutraliteitspolitiek werd de hele oorlog volgehouden omdat hiermee de Nederlandse belangen beter werden beschermd dan door oorlogsdeelname. Tijdens de oorlog werd de regering op meerdere momenten geconfronteerd met concreet oorlogsgevaar. Toch bleef Nederland kiezen voor neutraliteit, ondanks de nadelen die dat soms opleverde voor de belangen van het land. Toch was de neutraliteit uiteindelijk altijd in het belang van de Nederlandse belangen, en bood neutraliteit een groter voordeel voor de Nederlands belangen – of, zoals zal blijken, een minder groot nadeel – dan oorlogsdeelname. Daarover gaat dit onderzoek. In dit inleidende hoofdstuk wordt eerst beschreven waarom Nederland voor de oorlog de neutraliteitspolitiek voerde, gevolgd door een inventarisatie van de bestaande historiografie over het onderwerp Nederland en de Eerste Wereldoorlog. Daar wordt de onderzoeksvraag van deze thesis beschreven.

Paragraaf 1: De vooroorlogse Nederlandse neutraliteit

De Nederlandse neutraliteit werd voor het eerst afgekondigd na de Frans-Duitse oorlog van 1870. De toenmalige regering – en daarop volgende regeringen - voelden zich bedreigd door de enorme verschillen in militaire en economische kracht tussen Frankrijk en Duitsland aan de ene kant, en Nederland aan de andere kant. De vrees bestond dat Nederland een oorlog met de grote mogendheden niet kon winnen omdat het geen groot leger kon vormen. Daarvoor had Nederland een te kleine bevolking, economie en industrie. Nederland had niet genoeg militaire en economische kracht om een oorlog met een van de grote mogendheden te winnen. Ook zou Nederland om die reden in een alliantie altijd de ondergeschikte partner zijn, die zich diende te schikken naar de wensen van de grotere bondgenoot. Dat verschil in machtsverhoudingen was een van de leidende gedachten achter de voortdurende Nederlandse

neutraliteitspolitiek aan het begin van de twintigste eeuw. Die gedachte steunde op drie punten.¹

Ten eerste wilde Nederland neutraal blijven vanwege zijn geostrategische positie. Vooral Limburg en Zeeland werden kwetsbaar geacht voor invasie. Limburg lag op de marsroute tussen Duitsland en Frankrijk en Zeeland controleerde de toegangswegen tot Antwerpen en de Schelde, destijds belangrijke aanvoerwegen voor de Europese handel. In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog veronderstelde Nederland dat een toekomstige Europese oorlog tussen Frankrijk en Duitsland werd gevoerd en dat een van die twee landen via Nederland en België zou de vijand zou aanvallen om de Franse en Duitse forten aan de Frans-Duitse grens te omzeilen. Limburg was dan een logische en dus kwetsbare plek om aan te vallen. Daar komt bij dat Nederland \ een groot koloniaal rijk had. Nederlands-Indië was bijna net zo groot als Europa en voor een land met de beperkte militaire middelen van Nederland was dat moeilijk te verdedigen. Het Verenigd Koninkrijk was de belangrijkste militaire macht in dit deel van Azië, en de Japanse macht in de regio groeide vanaf het einde van de negentiende eeuw. Beide landen waren militair veel sterker dan Nederland was in Azië, en konden volgens Nederland tijdens een oorlog de koloniën bezetten omdat het Nederlandse leger in de kolonie te klein was om een invasie te kunnen verslaan. Het Nederlandse bezit van Nederlands-Indië moest dus op een andere dan militaire manier worden gehandhaafd. Hiermee wordt het strategische dilemma van Nederland duidelijk. Om de koloniën te behouden was een bevriend Groot-Brittannië nodig, om Nederland zelf te vrijwaren van invasie was een goede relatie met Duitsland een vereiste. Volgens de Nederlandse regeringen van voor de oorlog was neutraliteit de enige manier om de koloniën en Nederland zelf onbezett te houden. Nederland hoopte dat de grote mogendheden nooit zouden accepteren dat een van hen Nederland zou bezetten. De Britten zouden niet accepteren dat Duitsland de haven van Rotterdam zou bezetten, terwijl de Duitsers niet zouden accepteren dat de Britten de grondstoffen van Nederlands-Indië zouden gebruiken om hun economische macht in de wereld te vergroten. Het handhaven van de status-quo en de machtsbalans in Europa en Azië was de belangrijkste doelstelling van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen. Om dat te bereiken moest Nederland laten zien dat het een betrouwbare neutrale mogendheid was. Dat gebeurde op twee manieren.²

¹ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 1-15

² H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 15-40

Ten eerste liet Nederland zien dat het bereid was zichzelf te verdedigen, zodat de neutraliteit nooit door een van de grote mogendheden kon worden gezien als een goedkope manier om de Nederlandse defensie-uitgaven te verkleinen. Het Nederlandse leger moest dienen als afschrikwekkend voorbeeld aan het buitenland dat Nederland alleen kon worden veroverd door een groot leger, en dat het land niet eenvoudig kon worden veroverd. Nederland had aan het begin van de twintigste eeuw geen groot leger, maar toch deed het land moeite om aan de buitenwereld te laten zien dat Nederland zijn verdediging serieus nam. Een voorval is hiervoor typerend. In 1910 ontwierp Nederland een nieuw plan voor de kustverdediging. In dit plan werd nadrukkelijk vermeld dat symbolisch verzet geen optie was voor de Nederlandse krijgsmacht en dat elke invasie van welke mogendheid dan ook met militaire middelen zou worden bestreden. Het belangrijkste onderdeel van het nieuwe defensieplan was de bouw van een fort bij Vlissingen. De toegangswegen naar de Schelde en Antwerpen konden worden afgesloten door Nederlands artillerievuur. Vooral de Britse regering protesteerde fel tegen dit nieuwe voorstel. De Britten wilden vanwege hun handel met Europese landen een vrije toegang tot de rivieren in Europa, en wilden bovendien via de Schelde troepen landen in België wanneer het ooit tot oorlog kwam met Duitsland. Ook Duitsland had kritiek op de nieuwe plannen van Nederland. Samen met het kustverdedigingsplan kondigde de regering aan dat het veldleger zou worden uitgebreid tot vier divisies van elk 22.500 man, met in het zuiden, oosten en westen van het land elk een divisie en een vierde in reserve. Hiermee werd voorkomen dat het nieuwe kustverdedigingsplan werd uitgelegd als flankdekking voor een Duits leger dat oprukte door België. De Duitse regering zag dit leger als een bedreiging voor zijn achterhoede wanneer het land ooit België of Frankrijk zou aanvallen. De Duitsers wilden daarom niet dat Nederland een sterk leger had.³

Door het leger te versterken en door een fort te bouwen wilde Nederland laten zien dat het land zichzelf wilde verdedigen en bereid was te investeren in de verdediging van het land. Ook wilde Nederland de indruk wekken dat het land een sterke defensie had, en dat een invasie niet de moeite waard was vanwege de grote offers die het een binnenvallend leger zou kosten om het land te bezetten. De voordelen van een bezetting van Nederland – zoals de toegang tot de haven van Rotterdam – zouden voor een aanvallend leger nooit opwegen tegen de moeite die het kostte om het Nederlandse leger te verslaan. Nederland hoopte dat de grote mogendheden daarom het land niet zouden aanvallen. Saillant detail is dat het fort bij

³ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 15-40

Vlissingen nooit werd gebouwd. De kanonnen werden niet geleverd door Duitsland en alleen het fundament voor het fort is ooit gebouwd. Toch hadden de plannen voor de bouw hun nut gehad. Nederland had laten zien dat het zijn defensie serieus nam, en dat het land bereid was internationale kritiek te trotseren om zijn onafhankelijkheid en neutraliteit te verzekeren.⁴

De tweede manier voor Nederland om te laten zien dat het een betrouwbare neutrale mogendheid was had betrekking op het handhaven, vastleggen en uitbreiden van het internationale recht. Verdragen die de rechten en plichten van neutrale mogendheden in oorlogstijd vastlegden kregen veel Nederlandse aandacht. Nederland wilde met dergelijke verdragen juridisch garanderen wat het land militair gezien niet kon: het handhaven van de status-quo in Europa en Azië. In tijden van oorlog zou de regering de handel en de koloniën kunnen beschermen tegen druk van de grote mogendheden door hen te wijzen op de verplichting om van verdragen na te leven die zij zelf hadden ondertekend. Nederland kon op die manier Duits en Britse eisen voor het blokkeren van rivieren of voor het meewerken aan een economische blokkade afwijzen met het argument dat dit volgens verdragen niet was toegestaan. Ook wilde de Nederland met de nadruk op het handhaven van het internationale recht een goede indruk achterlaten in het buitenland. Andere mogendheden – zo was de hoop - zouden Nederland respecteren om zijn neutrale en legalistische standpunten, en het land tijdens een oorlog met rust laten omdat Nederland geloofde in de neutraliteit. Met de pogingen om internationale verdragen te sluiten met grote mogendheden wilde Nederland bewijzen dat het land gericht was op vrede, en dat het geen oorlog voorbereidde. Nederland was daarom geen land dat oorlog voorbereidde tegen de grote mogendheden, en diende daarom met rust te worden gelaten.⁵

Een ander component van de neutraliteitspolitiek was gerelateerd aan de internationale handel. Nederland wilde zijn handel beschermen door de grote mogendheden verdragen te laten tekenen die internationale rechten over de vrije toegang tot de wereldzeeën vastlegden, waardoor ook voor kleine mogendheden tijdens een oorlog konden blijven handelen met de grote mogendheden. Ook was neutraliteit de enige manier voor Nederland om met alle landen te kunnen blijven handelen. De Nederlandse economie was aan het begin van de twintigste eeuw mede afhankelijk van handel met Duitsland en Groot-Brittannië. Nederland kon geen lid worden van een van de twee allianties omdat op die manier de belangen van het land niet werden gediend. Een alliantie met de Britten zou de handel met de Duitsers onmogelijk

⁴ Ibidem

⁵ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 15-40

maken, en andersom. Dat was geen optie voor Nederland, en dus was ook het economische element een belangrijk deel van de neutraliteitspolitiek.⁶

Toch hield de Nederlandse neutraliteit geen volledige afzijdigheid in. De vooroorlogse regeringen hielden de optie open dat Nederland ooit op enig moment de neutraliteit zou opgeven en zich aan de kant van een van de grote mogendheden zou scharen. De neutraliteitspolitiek was dan ook vooral bedoeld om Nederland vrijheid van handelen te geven. Wanneer in Europa oorlog uitbrak moest de neutraliteitspolitiek het land vrijheid van handelen te geven. Als Nederland zich had aangesloten bij een van de twee machtsblokken, dan was het land verplicht om zijn bondgenoten te helpen. Als Nederland neutraal bleef, dan kon het de keuze over oorlogsdeelname uitstellen, en beslissen welke partij de Nederlandse belangen het meeste beschermde. Het betekende ook dat Nederland voortdurend beleid moest voeren om in het buitenland als geloofwaardige neutrale mogendheid te worden gezien.⁷

Niet iedereen in de Nederlandse militaire en politieke top was het eens met deze invulling van de neutraliteit. Hoewel de steun voor de neutraliteit breed werd gedragen in Nederland, ontstonden twee meningen in parlement, diplomatie en kabinet over de invulling die aan de neutraliteit moest worden gegeven. De eerste groep was voorstander van een academische neutraliteit. Deze groep wilde strikt neutraal blijven door alle internationale verdragen over neutraliteit strikt te volgen. De tweede groep wordt de pragmatische groep genoemd. De aanhangers van deze richting stelden dat Nederland pas neutraal kon blijven wanneer het samenwerkte met de grote mogendheden en toegaf aan hun eisen en wensen, vooral op economisch gebied. Voor de Eerste Wereldoorlog had de academische variant van neutraliteit de meeste steun, tijdens de oorlog kreeg de pragmatische variant steeds meer aanhangers. Hierover volgt meer in de volgende hoofdstukken.⁸

Paragraaf 2: De Nederlandse neutraliteit in de literatuur

In de vorige paragraaf is duidelijk geworden dat de Nederlandse neutraliteitspolitiek werd gevoerd om de Nederlandse belangen te beschermen, en dat Nederland zelf beleid voerde om die neutraliteit voort te zetten om de Nederlandse belangen te beschermen. De literatuur over het onderwerp Nederland en de Eerste Wereldoorlog beschrijft vooral dat Nederland neutraal bleef omdat de grote mogendheden het land niet aanvielen. Er wordt weinig aandacht besteed

⁶ P. Moeyes, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 19-45

⁷ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog (1899-1914)* (Groningen 1971) 201-208

⁸ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog (1899-1914)* (Groningen 1971) 215-222

aan de activiteiten die de Nederlandse regering en diplomatie zelf ontplooiden om Nederland neutraal te blijven. Ook wordt niet uitvoerig in de literatuur beschreven welke belangen Nederland had om tijdens de oorlog neutraal te blijven.

In het boek *Small powers in the age of total war* beschrijft Paul Moeyes dat de terughoudendheid van Duitsland een verklaring is voor de voortdurende neutraliteit van Nederland. Volgens hem komt dit naar voren tijdens wat hij noemt de alerte van 30 maart 1916. In maart van dat jaar meldde de Duitse regering aan het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken dat een Britse invasievloot klaar lag om Nederland aan te vallen. De nota maakte meldde ook dat het Duitse leger in dat geval Nederland onder 'militaire bescherming' zou plaatsen en dat Duitse troepen aan de grens stonden om Nederland binnen te trekken. Zelfs wanneer de Britten Nederland niet hadden aangevallen, hielden de Duitsers zich het recht voor om Nederland binnen te vallen als dat in het belang van Duitsland was. Ondanks dat de Nederlandse regering geen aanwijzingen had dat de Britten een invasie planden, trok het kabinet alle verloven van het leger in om de Duitsers het signaal te geven dat Nederland bereid was zijn neutraliteit te verdedigen. Moeyes betoogt dat Nederland hier zelf geen vrijheid van handelen had en dat Nederland gedwongen werd om zich te schikken naar de Duitse eisen. De Nederlandse regering wist dat de Britten niet zouden aanvallen, maar wilde niet het risico nemen om de Duitsers een excuus te geven om Nederland aan te vallen. Duitsland kondigde pas na het intrekken van de Nederlandse verloven aan dat het land Nederland niet zo aanvallen. De Duitsers wilden Nederland onder druk zetten, en waren geslaagd in die opzet. Het Nederlandse kabinet werd gedwongen om te reageren op de Duitse eisen.⁹

In *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* beschrijft Hubert van Tuyll van Serooskerken een tweede voorbeeld over de terughoudendheid van de Britten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog om Nederland niet aan te vallen. Tijdens de terugtocht van het Duitse leger in 1918 had het niet veel gescheeld of Nederland was bij de oorlog betrokken geraakt. Van Tuyll van Serooskerken betoogt dat alleen het einde van de oorlog voorkwam dat Nederland zou gaan meevechten met een van de beide strijdende partijen. Dat dit niet gebeurde heeft volgens Van Tuyll van Serooskerken te maken met ontwikkelingen waar Nederland zelf geen invloed op had. De Duitse regering eiste dat het zijn troepen via Nederlands grondgebied mocht terugtrekken op Duitsland. De Geallieerden eisten dat zij dat ook zij hun legers via Nederland naar Duitsland mochten laten trekken. De

⁹ H. Amersfoort, W. Klinkert e.a. *Small powers in the age of total war 1900-1940* (Leiden 2011) 57-85

Nederlandse regering verzette zich bij tegen deze druk met het argument dat het grondgebied van een neutrale mogendheid niet mocht worden gebruikt om een ander land aan te vallen, of om een strijdend leger te verplaatsen. Beide argumenten maakten op geen van de partijen indruk en beide partijen bleven Nederland onder druk zetten. Deze crisis kwam pas tot een einde toen Duitsland genoeg troepen had teruggetrokken via België en Frankrijk, en de Limburgse wegen niet meer nodig had. De Geallieerden hadden bovendien niet genoeg troepen om Nederland aan te vallen en vielen Nederland dan ook niet aan. Volgens Van Tuyl van Serooskerken voorkwam het einde van de oorlog en de ontwikkelingen elders dat Nederland zijn neutraliteit moest opgeven en partij had moeten kiezen. De legers van beide partijen vielen aan via België en Frankrijk omdat zij niet de soldaten hadden om Nederland aan te vallen. Volgens Tuyl van Serooskerken kon Nederland geen beleid voeren om een aanval op het land te voorkomen, en was de Geallieerde en Duitse terughoudendheid een verklaring waarom Nederland niet werd betrokken bij de vijandelijkheden.¹⁰

Paragraaf 3: Onderzoeksvraag thesis

Het is nu duidelijk dat de Nederlandse regering voor de oorlog de neutraliteit handhaafde om de Nederlandse belangen te beschermen. Dit beleid werd niet opgelegd door andere mogendheden, maar werd door Nederland zelf geformuleerd. Des te opmerkelijker is het dat de historiografie over de Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog beschrijft dat Nederland neutraal bleef omdat de grote oorlogsvoerende mogendheden het land niet aanvielen, en dat Nederland zelf weinig invloed had op het handhaven van de neutraliteit tijdens de oorlog. Ook is er in de literatuur weinig aandacht voor de stelling dat de Nederlandse belangen beter werden verdedigd door de neutraliteit dan door Nederlandse oorlogsdeelname. De voordelen van neutraliteit waren voor Nederland groter dan de voordelen die oorlogsdeelname kon bieden. Zoals duidelijk is geworden uit de vorige paragrafen het dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef omdat de grote mogendheden niet aanvielen. Maar uit de historiografie komt het beeld naar voren dat Nederland passief afwachtte totdat de grote mogendheden besloten om het land niet aan te vallen. In de nu volgende thesis wordt een aanvullend beeld beschreven. In dit onderzoek wordt beschreven dat Nederland op verschillende momenten werd bedreigd door een aanval van de Duitsers en de Britten, en dat Nederland zelf actief beleid voerde om die aanval te

¹⁰ H.P. van Tuyl van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 15-40

voorkomen. Ook werd de neutraliteit volgehouden tijdens de oorlog omdat de voordelen van neutraliteit groter waren dan de voordelen van oorlogsdeelname. Nederland was – kort gezegd – veel actiever en realistischer in het zelfstandig handhaven van zijn neutraliteit dan de literatuur doet vermoeden, en handhaafde de neutraliteit omdat dat de Nederlandse belangen diende.

Dit onderzoek is opgedeeld in drie hoofdstukken. In elk van deze hoofdstukken wordt een grote crisis uit de oorlogsjaren die had kunnen leiden tot Nederlandse oorlogsdeelname en de reactie van de Nederlandse regering daarop behandeld. In elk hoofdstuk komen vier soorten argumenten aan bod die laten zien welke belangen Nederland had om neutraal te blijven. De bedoeling van deze indeling is om aan te tonen welke argumenten werden gebruikt en welk gewicht elk argument kreeg toebedeeld in de discussie over voortzetting of afschaffing van de Nederlandse neutraliteitspolitiek.

Hoofdstuk 1 behandelt de eerste drie maanden van de oorlog, tussen augustus en oktober 1914. In Nederlandse regeringskringen werd eind 1914 gehoopt dat de Eerste Wereldoorlog net zo zou eindigen als de Frans-Duitse oorlog. Nederland nam aan dat een van beide partijen binnen een paar weken een snelle overwinning zou halen, vredesvoorwaarden zou dicteren en dat daarna de status-quo hersteld kon worden. Tijdens de belegering van Antwerpen werd duidelijk dat de oorlog nog lang zou duren. De oorlog duurde al twee maanden en een snel einde leek geen reële verwachting te zijn. Binnen het kabinet werd de mogelijkheid besproken dat Duitsland ter compensatie van de moeizaam bevochten overwinning na de oorlog België wilde annexeren. Wanneer Duitsland België zou annexeren en Antwerpen kon uitbouwen tot een concurrent voor Rotterdam, dan zou Nederland veel inkomsten mislopen uit de handel die tot dan toe via Rotterdam met de rest van Europa werd bedreven. De angst bestond dat Nederland in dat geval politieke en economisch afhankelijk zou worden van Duitsland. Deze overwegingen leidden er toe dat er in oktober 1914 in kabinetskringen is gesproken over een Nederlandse aanval op Antwerpen. Hoofdstuk 2 beschrijft de Nederlandse argumentatie om neutraal te blijven tijdens de aanvallen van Duitse onderzeeërs op Geallieerde schepen en de Geallieerde blokkade van Duitsland. Die blokkade was na het begin van de oorlog in augustus 1914 ingesteld en had als doel om de Duitse handel met het buitenland te beëindigen. Ook Duitsland voerde oorlog op zee. Vanaf 1916 vielen Duitse onderzeeërs Geallieerde en neutrale schepen aan als onderdeel van de Duitse pogingen om de Britten uit te hongeren. De Nederlandse regering protesteerde fel tegen de Britse en Duitse aanvallen, maar de Britten en Duitsers dreigden Nederland aan te vallen als het land bleef protesteren tegen de aanvallen op de Nederlandse schepen. Nederland werd in

1916 bedreigd met een invasie, maar wist toch neutraal te blijven. Het derde hoofdstuk van deze thesis behandelt de Nederlandse neutraliteit tijdens de laatste maanden van de Eerste Wereldoorlog. Duitsland eiste dat het zijn troepen via Nederlands grondgebied richting Duitsland mocht verplaatsen. De Geallieerden zouden in dat geval Nederland zien als een bondgenoot van Duitsland en het land daarom aanvallen. Ook nam de economische druk van de Geallieerden en Duitsland op Nederland toe. De nadelen van neutraliteit waren in 1918 groot voor Nederland, maar toch waren de nadelen van oorlogsdeelname nog groter voor het land. Ook in 1914 en 1916 had Nederland er belang bij om neutraal te blijven. In deze drie hoofdstukken wordt beschreven welke belangen Nederland om ondanks de nadelen die de neutraliteit opleverde voor de Nederlandse belangen toch neutraal te blijven.

Om een antwoord te geven op deze vraag is elk hoofdstuk opgedeeld in vier paragrafen die elk onderzoeken welke belangen Nederland om neutraal te blijven en welk beleid het land voerde om die neutraliteit te beschermen. In de eerste paragraaf wordt de kracht van het Nederlandse leger beschreven. De eerste paragraaf van elk hoofdstuk beschrijft hoe Nederland de militaire machtsverhoudingen tussen zichzelf en de strijdende partijen inschatte, en welk effect dit had op de keuze om de neutraliteit te blijven handhaven. De tweede paragraaf van elk hoofdstuk beschrijft de belangen die Nederland had in zijn koloniën. Oorlogsdeelname kon leiden tot het verlies van de koloniën, en daarom koos Nederland voor de neutraliteit. Ook betekende oorlogsdeelname een risico op annexaties van Nederlands gebied door Duitsland en België. Deze paragraaf beschrijft op welke manier Nederland rekening hield met de mogelijkheid dat het de koloniën of delen van Nederland zou kwijtraken als het land meevocht in de Eerste Wereldoorlog. In de derde paragraaf van elk hoofdstuk komen de politieke en diplomatieke onderhandelingen aan bod die Nederland met succes neutraal hielden tijdens de oorlog. Deze paragraaf beschrijft op welke manier Nederland zelf zorgde dat het land niet werd aangevallen, onder meer dankzij een reeks succesvolle onderhandelingen met de Geallieerden en de Duitsers. Beide partijen beloofden Nederland niet aan te vallen. Deze paragraaf beschrijft hoe de onderhandelingen verliepen. De vierde paragraaf van elk hoofdstuk sluit hierop aan. In dit deel van elk hoofdstuk wordt beschreven welke economische belangen Nederland had om neutraal te blijven tijdens de oorlog, en welke onderhandelingen werden gevoerd om de Geallieerden en Duitsers te overtuigen dat een neutraal Nederland ook in hun voordeel was.

Het bronnenmateriaal voor deze thesis is divers. Een deel van de informatie om de hoofdvraag te beantwoorden komt uiteraard uit secundaire literatuur. De laatste jaren verschijnen steeds meer studies over Nederland en de Eerste Wereldoorlog, en de informatie

uit deze werken wordt gebruikt in deze thesis. Daarnaast wordt ook gebruik gemaakt van archiefmateriaal. Hierbij worden onder meer notulen van de ministerraad, verslagen van de Nederlandse diplomatieke dienst, rapporten van de generale staf en analyses van de Nederlandse inlichtingendienst beschreven. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een reeks statistische overzichten om de gegevens over onder meer de Nederlandse handel uit die tijd te staven. Om aan te tonen welke van deze bronnen van invloed zijn geweest op het voortzetten van de neutraliteit door het kabinet is een studie gedaan naar de notulen van de ministerraad van tijdens de oorlogsjaren. In deze stukken worden discussies over het voortzetten van de neutraliteit besproken, en komen de onderhandelingen met de Geallieerden en Duitsers aan bod waar Nederland de garanties kreeg dat het land niet zou worden aangevallen. In de notulen wordt de reacties van de ministers beschreven, en op grond van deze reacties is te bepalen op grond van welke belangen Nederland en het kabinet in 1914, 1916 en 1918 bleven kiezen om neutraal te blijven.

Deze thesis is niet bedoeld om de huidige kennis over het onderwerp Nederland en de Eerste Wereldoorlog te ontkrachten. De terughoudendheid van Duitsland en Groot-Brittannië is een belangrijke verklaring voor het feit dat Nederland neutraal bleef tijdens de oorlog. het beeld dat naar voren komt uit deze thesis is bedoeld als aanvulling op dit beeld. Nederland bleef neutraal tijdens de oorlog omdat de grote mogendheden het land niet aanvielen. Maar Nederland overwoog ook zelf om deel te nemen aan de oorlog, maar deed dit niet omdat dit niet in het Nederlandse belang was. Bovendien wist Nederland met succes de strijdende partijen te overtuigen van het belang van de Nederlandse neutraliteit. Nederland voerde dus een proactief beleid om neutraal te blijven, en wachtte niet af tot het land eventueel zou worden aangevallen.

Tussenconclusie:

Nederland wilde in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog neutraal blijven omdat neutraliteit de beste bescherming bood voor de Nederlandse belangen, zoals handel drijven met Duitsland en Groot-Brittannië en het behoud van de koloniën. De literatuur beschrijft dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef omdat het land niet werd aangevallen door de grote mogendheden, zonder daarbij aan te geven welk proactief beleid Nederland zelf voerde om neutraal te blijven. Deze thesis beschrijft welke belangen Nederland had om tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal te blijven en welk beleid Nederland voerde om die belangen te verdedigen en de neutraliteit te blijven handhaven.

Hoofdstuk 2: De bange eerste oorlogsmaanden

In september en oktober 1914 werd in het Nederlandse kabinet voor de eerste keer gesproken over het opgeven van de neutraliteitspolitiek. Aanleiding hiervoor was de Duitse belegering van de Belgische havenstad Antwerpen tussen 28 september en 10 oktober 1914. De ministers van Marine en Landbouw wilden het Nederlandse leger naar België sturen om Antwerpen te bevrijden van de Duitse bezetting. Tegelijkertijd wilden zij toestemming geven aan de Britse regering om troepen via de Schelde leger naar België te vervoeren. Na een meerdaagse discussie in het kabinet over het handhaven van de neutraliteit werd besloten om de Nederlandse onzijdigheid toch te handhaven. Toch had het in 1914 niet veel gescheeld of Nederland had al vanaf de eerste oorlogsmaanden meegevochten met de Geallieerde mogendheden.

Paragraaf 1: Minister Rambonnet bepleit oorlogsdeelname

Wat was er aan de hand? Na de Duitse invasie van België en Frankrijk op 4 augustus 1914 duurde het niet lang voordat de Duitse troepen rondom Antwerpen lagen. Gezien de enorme krachtsverschillen tussen het Belgische en Duitse leger was het duidelijk dat de stad binnen afzienbare tijd zou vallen. Het zou niet lang meer duren voordat Duitsland de controle had over een van de belangrijkste havens van Europa en invloed kon uitoefenen over de Schelde, de toegangsweg naar Antwerpen en ook voor Nederland een belangrijke waterweg.

De Nederlandse minister van Marine Jean Jacques Rambonnet pleitte op grond van dit gevaar in de ministerraad van 3 oktober 1914 voor een Nederlandse aanval op de Duitse troepen bij Antwerpen.¹¹ Volgens hem kon de oorlog zich vanaf dit moment alleen maar ontwikkelen in het nadeel van de Nederlandse belangen. Rambonnet schetste twee scenario's over het verloop van de oorlog. In het eerste geval zouden de Geallieerden – ondanks aanvankelijke nederlagen – winnen van Duitsland en een invasie van dat land uitvoeren. Het Duitse leger zou zich niet snel genoeg kunnen terugtrekken via België om het thuisland te verdedigen en zou over Nederlandse grondgebied richting Duitsland gaan. In dat geval zouden Geallieerde troepen het Duitse leger eveneens via Nederlands grondgebied achtervolgen. Volgens de bepalingen van de neutraliteitspolitiek was Nederland verplicht om deze troepen te interneren. Rambonnet vreesde dat Nederland in dit scenario een grote kans

¹¹ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

had om aan de kant van Duitsland te belanden omdat de Duitse troepen als eerste over Nederlands grondgebied zouden gaan. Volgens de minister zouden de Geallieerden niet de nuance zien dat Nederland deze soldaten helemaal niet op zijn grondgebied wilde, en daarom Nederland binnenvallen. Rambonnet vreesde dat Groot-Brittannië zou proberen om via Nederland en de Schelde troepen naar België te verplaatsen. Dat zou een directe schending van de neutraliteit betekenen, waartegen Nederland zich met militair geweld moest verdedigen. In dat geval zou Nederland eindigen aan de kant van de verliezende partij en vechten tegen de winnende partij, waardoor de positie van Nederland op de naoorlogse vredesonderhandelingen slecht zou zijn. Bovendien meende Rambonnet dat Duitsland niet in staat was om de Nederlands belangen te verdedigen, die volgens de minister lagen bij het handhaven van de koloniën en het versterken van de internationale handel. De Britten waren in dat opzicht een veel logischer bondgenoot, en Nederland moest daarom vooral niet met Groot-Brittannië in oorlog raken.¹²

In het tweede scenario dat Rambonnet schetste zou Duitsland Antwerpen permanent bezetten. In dat geval zou Antwerpen een grote concurrent worden voor Rotterdam, de stad die tot dan toe de belangrijkste Europese doorvoerhaven was. Nederland zou zijn import en export dan voortaan via Antwerpen moeten laten lopen, en daarmee zou de regering politiek en economisch afhankelijk worden van Duitsland. Volgens Rambonnet was de neutraliteitspolitiek bedoeld om de onafhankelijkheid van Nederland te garanderen. Nu dat niet meer het geval was – en de oorlog zich kon ontwikkelen ten nadele van Nederland – was het volgens Rambonnet tijd om de neutraliteit te laten varen en te interveniëren in de Eerste Wereldoorlog tegen Duitsland.¹³

Het kabinet raakte over de kwestie verdeeld in drie kampen. Het eerste steunde de voorstellen van Rambonnet om te interveniëren in de oorlog. Naast Rambonnet zelf was dit alleen de minister van Landbouw Willem Treub. Volgens hem was Duitsland een blijvend gevaar voor de Nederlandse belangen. Nederland diende neutraal te blijven zolang het kon, maar nu dat niet meer het geval was moest Nederland de kant kiezen die de nationale economische belangen het beste verdedigde. Ook volgens hem was dit de kant van de Geallieerde mogendheden.¹⁴

Het tweede kamp bestond uit de minister van Oorlog Nicolaas Bosboom en de minister van Koloniën Thomas Pleyte. Ook zij waren van mening dat in het geval van oorlog

¹² Ibidem

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

de Nederlandse belangen het beste werden verdedigd door de Geallieerden. Volgens Bosboom was de situatie in België nog niet zo kritiek dat een Nederlandse oorlogsdeelname noodzakelijk was. Volgens hem zou een permanente Duitse annexatie van Antwerpen een probleem zijn voor de Nederlandse economie, maar een tijdelijke bezetting van de stad daarentegen hoefde niet in het nadeel te zijn van Nederland omdat dat de mogelijkheid openliet dat België ooit weer onafhankelijk zou worden. Pleyte stelde dat de Duitse intenties met België van belang waren. Wanneer de Duitse regering toezegde België na de oorlog niet te annexeren, dan was dit voor Pleyte argument om de neutraliteit van Nederland te handhaven. Bosboom sloot zich hierbij aan. Beide ministers wilden daarom de Duitse regering vragen of zij van plan waren om na de oorlog België te annexeren. Wanneer zou blijken dat de Duitsers Antwerpen wilden annexeren, dan kon Nederland op dat moment nog altijd besluiten om mee te vechten aan de kant van de Geallieerden. Volgens Bosboom had een dergelijk verzoek het voordeel dat de Geallieerden en de Duitsers zouden zien dat Nederland actief optrad om zijn belangen te beschermen. Nederland zou niet afwachten wat er gebeurde, maar zou de gebeurtenissen in Europa blijven volgen en optreden wanneer het moest.¹⁵

Het derde kamp in het debat over eventuele oorlogsdeelname bestond uit de ministers van Justitie Bastiaan Ort, Anthonij Bertling van Financiën, John Loudon van Buitenlandse Zaken, Cornelis Lely van Waterstaat en Cort van der Linden, die tegelijkertijd premier en minister van Binnenlandse Zaken was. Deze vijf bewindsmannen waren voorstander van het handhaven van de neutraliteit. Uiteindelijk wisten zij de andere vier ministers te overtuigen van de noodzaak om neutraal te blijven. Na een paar weken van soms heftige discussies in het kabinet bonden de voorstanders van interventie en de aanhangers van een sterk geluid richting Duitsland allemaal in. Dat deden zij op grond van de argumenten die de vijf voorstanders van neutraliteit gebruikten in het debat. Vooral de argumentatie van de premier Van der Linden bleek van grote invloed te zijn op het blijven steunen van de neutraliteit door Rambonnet, Treub, Bosboom en Pleyte. Zij werden overtuigd met militaire, economische en vooral politieke argumenten. Economische argumenten werden weinig gebruikt door de voorstanders van neutraliteit.¹⁶

¹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

¹⁶ Ibidem

Paragraaf 2: De militaire zwakte van Nederland

Het eerste argument kwam van de ministers van Buitenlandse Zaken Loudon en de minister van Oorlog Bosboom, en betrof de militaire kracht van Nederland tegenover die van Duitsland. Loudon probeerde hiermee zijn collega's te overtuigen om de neutraliteitspolitiek niet op te geven, Bosboom gebruikte deze argumenten om te verklaren waarom de neutraliteit nog niet op dit moment moest worden opgegeven, maar op een later moment eventueel wel. Volgens de beide ministers was het Nederlandse leger te klein om Antwerpen te veroveren of om Nederland te verdedigen tegen een Duitse aanval. Het Nederlandse leger bestond in 1914 uit vier divisies van elk 22.500 man. Samen met een aantal kleinere vestingseenheden van 10.000 soldaten kwam de totale Nederlandse legersterkte hiermee uit op 100.000 man. In het oosten, westen en zuiden van het land was elk een divisie gestationeerd, terwijl de vierde in reserve werd gehouden op de Veluwe. Volgens de beide ministers kon het Nederlandse leger nooit verwachten stand te houden tegen het Duitse leger.¹⁷ Zij baseerden zich hierbij mede op drie argumenten.

Paragraaf 2.1: De beperkingen van het Nederlandse leger

Ten eerste was het Nederlandse leger volgens de ministers te slecht bewapend, te klein, te slecht geleid en te ouderwets uitgerust om effectief weerstand te kunnen bieden aan de Duitse krijgsmacht. Kort gezegd waren Loudon en Bosboom van mening dat het Nederlandse leger was blijven steken in de negentiende eeuw, terwijl het Duitse leger volledig voldeed aan de standaard van de moderne oorlogsvoering. Nederlandse kabinetten van voor de oorlog hadden tijdens hun kabinetsperiode weinig geld geïnvesteerd in de uitbreiding of modernisering van de krijgsmacht. Volgens vooral Bosboom konden deze tekorten niet op korte termijn worden goedge maakt en zou het Nederlandse leger voorlopig geen nieuwe wapens kunnen kopen of extra soldaten kunnen opleiden. Ook de fortificaties van de Waterlinie waren verwaarloosd en werden niet meer in staat geacht om een binnenvallend leger te kunnen tegenhouden. In de vooroorlogse legerplannen was het de bedoeling geweest om de Waterlinie te gebruiken als buffer tegen een binnenvallend leger, waarachter het veldleger zich kon voorbereiden op een tegenaanval. Nu de Waterlinie er slecht voorstond, kon van de uitvoering van een dergelijk oorlogsplan geen sprake meer zijn. Het veldleger was volgens Bosboom te zwak om

¹⁷ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand* (Amsterdam 2006) 133-150

zelfstandig de strijd te kunnen voeren zonder daarbij dekking te krijgen van fortificaties. Voordat deze problemen waren opgelost kon er geen sprake zijn van oorlogsdeelname.¹⁸

Ten tweede kon de Nederlandse legerleiding zijn troepen niet snel genoeg verplaatsen naar het zuiden van het land. De Nederlandse spoorwegen hadden niet genoeg treinen om binnen een maand het volledige Nederlandse leger uit zijn stellingen in het oosten, westen en midden van het land naar België te verplaatsen. De Duitse politieke en militaire top zou beseffen dat een Nederlandse troepenverplaatsing naar Brabant alleen maar tegen Duitsland gericht kon zijn. In de tijd die het Nederlandse leger nodig had om zich naar zijn aanvalsposities te begeven, kon Duitsland een vergeldingsaanval lanceren voordat Nederland zijn eigen offensief kon beginnen. Bovendien kon Nederland via het zuiden en het oosten worden aangevallen. Loudon en Bosboom meende dat Nederland niet genoeg soldaten had en deze niet snel genoeg kon verplaatsen om beide dreigingen het hoofd te bieden. Vooral Loudon meende dat Nederland dankzij dit soort logistieke problemen militair in het nadeel bleef tegenover Duitsland, en daarom neutraal diende te blijven.¹⁹

Paragraaf 2.2: De Nederlandse inlichtingendienst in 1914

Loudon hanteerde nog een derde militair argument om neutraal te blijven de andere ministers ervan te overtuigen om de neutraliteit te blijven steunen. Hierbij is het van belang om te weten welke informatie het kabinet en de legerleiding hadden over de ontwikkelingen aan het Westfront, waar Belgische, Franse en Britse troepen de Duitse invasie bestreden. De Nederlandse militaire en politieke top had geen idee hoeveel soldaten Duitsland tegen hen in het veld kon brengen. Op grond van vooroorlogse informatie was bekend hoeveel soldaten het Duitse leger in vredetijd had. Het was ook bekend waar deze soldaten tijdens de oorlog naartoe waren gestuurd. Deze informatie kwam voor een deel uit kranten. Voor de oorlog pochten legers graag op de kracht van hun leger en zij spanden de pers voor hun karretje om dat beeld nog beter uit te dragen. In de kranten van voor de oorlog werden de legersterktes van Duitsland, Frankrijk, België en het Verenigd Koninkrijk beschreven. Ook tijdens de oorlog wisten de militaire correspondenten van de kranten dankzij hun contacten ook te beschrijven naar welke front deze vredeslegers waren gestuurd.²⁰

¹⁸ M. Kraaijestein, P. Schulten, *Wankel evenwicht* (Soesterberg 2007) 32-62

¹⁹ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand* (Amsterdam 2006) 150-171

²⁰ Ibidem

De Nederlandse legerleiding wist niet hoeveel soldaten België, Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië hadden gemobiliseerd aan het begin van de oorlog. Evenmin wist de legerleiding in welke eenheden deze soldaten waren georganiseerd of waar zij waren gelegerd. In 1914 had de regering geen spionagenetwerk georganiseerd, bestond er geen professionele inlichtingendienst en waren er voornamelijk geen militaire attachés uitgewisseld met welk land dan ook. Ook het ministerie van Buitenlandse Zaken verschaftte weinig informatie over de omvang van buitenlandse legers of de oorlogsdoelen van de strijdende partijen. De diplomatieke missies in het buitenland waren niet gericht op doorspelen van militaire gegevens vanuit het buitenland naar het kabinet. De diplomatieke missies waren in 1914 meer gericht op het handhaven van goede relaties met de regeringen van hun gastland. In plaats daarvan moest het kabinet en de legerleiding op een andere manier informatie verkrijgen over de militaire toestand in Europa. De aard van deze informatie heeft in 1914 duidelijk invloed gehad op het standpunt over de handhaving van de neutraliteit van meerdere ministers.²¹

Een van die bronnen was de kondschapdienst. Dit systeem bestond eruit dat mensen die voor hun werk de grens met België of Duitsland over moesten – zoals bijvoorbeeld douaniers of handelaren – door de lokale commandant van de marechaussee werden ondervraagd over alle mogelijk tekenen van militaire activiteit aan de andere kant van de grens. Deze rapporten werden wekelijks naar de generale staf gestuurd, die ze samenvoegde en voor de wekelijkse ministerraad verspreidde onder de ministers. Twee observaties van de dienst zijn van belang voor deze thesis. Ten eerste rapporteerde de kondschapdienst dat er veel Duitse soldaten langs de Nederlandse grens trokken. Bovendien werden in plekken als Keulen – waar een belangrijk spoorwegknooppunt voor militaire konvooien richting Westfront lag – grote aantallen soldaten gesignaleerd, samen met bevoorradingsdepots voor nog meer soldaten die konden komen. De tweede belangrijke observatie beschreef de Duitse grensbewaking met Nederland. Volgens de rapporten stonden kleine aantallen oude soldaten opgesteld langs de grenzen met Nederland. Ook werd opgemerkt dat deze soldaten regelmatig van locatie wisselden, waarbij het niet duidelijk was waarom of waarheen de manschappen vertrokken.²²

Ten tweede verkreeg het kabinet informatie van Nederlandse officieren die correspondeerden met hun buitenlandse collega's over de militaire ontwikkelingen in hun leger, en van voormalige Nederlandse officieren en overheidsmedewerkers die in het

²¹ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand* (Amsterdam 2006) 171-193

²² Nationaal Archief, Den Haag, stukken van de generale staf, nummer toegang 2.13.70 inventarisnummer 170

buitenland woonden. In de jaren voor de oorlog had de legerleiding officieren van alle rangen aangemoedigd om te corresponderen met hun collega's in het buitenland, om zo op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen op militair vlak. Officieren werden uitgenodigd om te komen kijken bij legeroefeningen. De Nederlandse legerleiding gaf het bevel aan zijn ondergeschikten aan om deze contacten zo lang mogelijk aan te houden, om zo zoveel mogelijk en zo lang mogelijk actuele informatie uit het buitenland te krijgen. Uit deze bron waren onder meer de inhoud van het ultimatum dat Oostenrijk-Hongarije begin juli stelde aan de regering van Servië naar aanleiding van de moord op de Oostenrijkse kroonprins en het tijdsplan voor de Franse invasie van Elzas-Lotharingen aan het begin van de Eerste Wereldoorlog verkregen. Via een voormalige Nederlandse officier was ook de datum van het begin van de Duitse mobilisatie op 1 augustus 1914 bij de regering terecht gekomen. Deze informatie bleek keer op keer juist te zijn, en de Nederlandse regering hechtte veel waarde aan feiten die uit deze bronnen werd gehaald.²³

Duitse officieren hadden daarentegen in 1914 van hun legerleiding de opdracht gekregen om geen informatie te verstrekken aan buitenlandse officieren. En als ze al wat zouden zeggen, dan moest deze informatie onjuist of bewust onduidelijk zijn. De Nederlandse officieren die de contacten onderhielden wisten dit natuurlijk niet en kregen op deze manier veel foute of halve waarheden van hun Duitse collega's te horen. Ook deze informatie werd wekelijks naar de ministerraad gestuurd. De informatie uit deze bron die het meest van belang was voor het handhaven van de Nederlandse neutraliteit betrof de omvang van het Duitse leger en de bestemmingen waar het Duitse leger zijn eenheden naartoe wilde sturen. Nederlandse officieren hadden te horen gekregen dat er veel Duitse soldaten in het Duitse achterland stonden. De legerleiding had nog niet bepaald waar die heen zouden worden gestuurd. Volgens deze rapporten was het Duitse leger een grote krijgsmacht die aanzienlijke troepenreserves in het achterland hield. Deze troepen waren beschikbaar voor een versterking van het Westfront, maar dus ook voor een eventuele aanval op Nederland.²⁴

Maar die informatie was onjuist. Duitsland had inderdaad een groot leger opgericht in 1914, maar dat troepenpotentieel was niet onuitputtelijk. Vrijwel het hele Duitse leger was opgesteld aan een van de fronten in het oosten en westen. Maar dat was niet het beeld dat bleef hangen bij het kabinet. De combinatie van informatie van de kondschapdienst en de Duitse officieren werd door de ministers Bosboom en Loudon volledig naar Duitse wens

²³ Nationaal Archief, Den Haag, stukken van de generale staf, nummer toegenag 2.13.15.02 inventarisnummer 146

²⁴ M. Kraaijestein, P. Schulten, *Wankel evenwicht* (Soesterberg 2007) 32-62

geïnterpreteerd. Volgens hen was er een sterk leger opgebouwd in het Duitse achterland. Bovendien moest Duitsland wel een sterk leger hebben als ze zelfs hun oude mannen in het leger opnamen voor grensbewaking. En ook de grensbewaking moest substantieel zijn als Duitsland het zich kon veroorloven om deze troepen wekelijks van locatie te laten wisselen. De ministers waren van mening dat het Duitse leger groot was, en dat veel eenheden nog niet waren ingezet. Bovendien wist niemand waar al die eenheden waren opgesteld en wat hun eventuele doelen waren.²⁵

Gecombineerd met de zwakte van het Nederlandse leger, meenden Bosboom en Loudon dat oorlog met Duitsland niet kon worden gewonnen. Het Duitse leger zou het Nederlandse leger kunnen verslaan. Bosboom en Loudon vonden dat Nederland op dit moment nog niet aan de oorlog moest deelnemen vanwege de verschillen in militaire macht. Bosboom wilde meer investeringen in de krijgsmacht om in de toekomst een sterker leger te hebben dat een oorlog met Duitsland kon winnen. Bosboom pleitte daarom tijdens de ministerraadsvergadering van 10 oktober voor een legeruitbreiding, en voor de aankoop van meer wapens. Hij vond het niet in de Nederlandse belangen dat Nederland eigenlijk mee moest doen aan de oorlog omdat de nationale belangen werden bedreigd, maar dat de beperkte macht van het leger dit weerhield. Bosboom wilde daarom een sterk leger om in de toekomst meer vrijheid van handelen te hebben. De minister bleef dus wel degelijk voor oorlogsdeelname op de lange termijn, maar accepteerde dat eind 1914 nog niet de tijd was gekomen om te gaan vechten.²⁶

Paragraaf 3: De strategische situatie van Nederland

Minister Bosboom bleef op 10 oktober 1914 de neutraliteit dus steunen omdat het leger te zwak was om een oorlog te winnen. Minister Pleyte bleef de neutraliteit ook steunen, omdat hij bang was dat Nederland zijn koloniën in Azië zou kwijtraken aan een Japanse invasie of dat België delen van het zuiden van Nederland wilde bezetten. Deze argumenten werden op 10 oktober 1914 besproken door het kabinet onder leiding van premier Cort van der Linden.

²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

²⁶ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

Paragraaf 3.1: De angst voor Japan

Van der Linden was bang dat oorlogsdeelname kon leiden tot het verlies van Nederlands-Indië. Die angst werd veroorzaakt doordat Japan nog niet had bepaald aan welke zijde het land zou meevechten in de Eerste Wereldoorlog. Ondanks dat het land een Britse bondgenoot was, had het nog geen keuze gemaakt over bij welke van de strijdende partijen het zich zou aansluiten. Algemeen werd aangenomen dat Japan zich zou verbinden met de alliantie die het land de meeste oorlogsbuit beloofde. De premier was bang dat Nederlands-Indië werd betrokken in een diplomatieke ruil tussen Duitsland en Japan. Wanneer Nederland had meegevochten aan Geallieerde zijde, dan had Duitsland kunnen proberen om Japan als bondgenoot aan zijn zijde te krijgen door het land Nederlands-Indië te laten bezetten in ruil voor een Japanse oorlogsverklaring aan de Geallieerden. Het Nederlandse leger in de archipel bestond uit 30.000 man en volgens het kabinet was dit leger te zwak om een Japanse invasie te kunnen verslaan. Het Verenigd Koninkrijk had niet genoeg soldaten en schepen om tegelijkertijd in Europa en Azië te vechten, en volgens de premier kon dat land dus niet helpen in de verdediging van Nederlands-Indië. Bovendien zou Nederland in dat geval afhankelijk zijn van de militaire steun van de Britten, waardoor de neutraliteit verloren was gegaan. Het idee achter de neutraliteit was altijd geweest om de zelfstandigheid en de vrijheid van handelen in de internationale politiek te garanderen. Britse militaire bijstand in Azië had de Nederlandse neutraliteit verloren doen gaan en bovendien Nederland zijn onafhankelijkheid ontnomen. Oorlogsdeelname aan Engelse kant betekende volgens Van der Linden dus een mogelijk verlies van de koloniën in Azië, en was daarom voor hem geen optie.²⁷

Ook een oorlogsdeelname aan Duitse zijde kon leiden tot het verlies van Nederlands-Indië. Nederland meende dat Nederlands-Indië Nederlands bleef vanwege Britse welwillendheid en terughoudendheid. Volgens Van der Linden was de kolonie in Azië Nederlands om de simpele reden dat Britten de kolonie niet aanvielen. De Britten zagen liever dat de archipel in Nederlandse handen was, en niet in Japans bezit. Van der Linden wist dat het Verenigd Koninkrijk geen Japanse marinebases zo dichtbij de Britse koloniën Brits-Indië en Australië - plus de zeelijnen tussen het thuisland en deze gebieden – wilde hebben. De Japanse marine was destijds een van de grootste marines ter wereld, en de Britten wilden deze macht niet bij hen in de buurt hebben. De Nederlandse marine in het gebied was mede met het

²⁷ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 1-15

oog op deze overwegingen bewust klein gehouden, om zo de Britten niet te provoceren met een grote zeemacht in de regio.²⁸

Het vooroorlogse beleid van de Nederlandse regering was er mede op gericht geweest om Britse diplomatieke steun te garanderen, om zo Nederlands-Indië in Nederlandse handen te houden. De regering wilde benadrukken dat het in Brits belang was om Nederlands-Indië in Nederlands bezit te laten. De eerder genoemde strategische situatie rondom Australië en Brits-Indië is daarvan een voorbeeld. Nederland hoopte dat de Britten in geval van nood zouden helpen om via diplomatieke kanalen de Japanners uit Nederlands-Indië te houden. Maar hiervoor moest Nederland wel de Britten te vriend houden. Oorlogsdeelname aan de kant van Duitsland zou die welwillendheid vernietigen. In dat geval zouden de Britten Nederlands-Indië kunnen aanvallen en bezetten, eventueel met Japanse steun. Ook meende Van der Linden dat de Britten een van de partijen waren die diplomatieke invloed konden uitoefenen op de Japanse regering. Hij wilde daarom de Britten te vriend houden om die invloed op een later moment te kunnen aanwenden om Japan te weerhouden om Nederlands-Indië te bezetten.²⁹

Voorlopig was het dus in het Nederlands belang om neutraal te blijven. Wanneer Nederland geen partij koos voor Engeland, dan kon Nederlands-Indië niet worden gebruikt door Duitsland als diplomatiek ruilmiddel om Japan te laten meevechten aan de kant van Duitsland. Wanneer Nederland geen partij koos voor Duitsland, dan kon Nederland blijven rekenen op de Britse welwillendheid om Japan uit Nederlands-Indië te houden. Tegelijkertijd meende de Nederlandse premier ook dat Nederland niet eeuwig neutraal kon blijven. Hij was van mening dat er een nieuwe situatie zou ontstaan wanneer Japan had geïntervenieerd in de Eerste Wereldoorlog. Voorlopig bleek dat nog niet het geval te zijn, en was neutraliteit vanwege het behoud van de koloniën de enige optie die Nederland openstond.³⁰

Niet iedereen in het kabinet deelde deze denkwijze. Minister Bosboom vond de denkwijze te abstract om serieus te overwegen, en minister Pleyte wilde eerst eens zien of Japan inderdaad agressief werd. Dat gebeurde in oktober. Toen bleken deze theoretische opvattingen van Van der Linden te kloppen. De Japanse regering dreigde op 4 oktober met een invasie van delen van Nederlands-Indië. Het land voerde hiervoor de in hun ogen te pro-Duitse politiek van het Nederlandse kabinet aan. De Japanse regering stelde dat de grondstoffen van Nederlands-Indië te waardevol waren om ze in Duitse handen te laten

²⁸ H. Amersfoort, W. Klinkert e.a. *Small powers in the age of total war 1900-1940* (Leiden 2011) 57-85

²⁹ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* (Leiden 2001) 40-83

³⁰ Ibidem

vallen. De Japanse regering kondigde aan deze grondstoffen te willen beschermen tegen Duitse bezetting door delen van de kolonie te bezetten. De Duitse regering steunde dit initiatief, ondanks dat de actie tegen hen gericht leek te zijn. Zij hoopten nog steeds om Japan als bondgenoot aan hun zijde te kunnen krijgen. In werkelijkheid had de Japanse actie meer te maken met een tekort aan goedkope grondstoffen die ze daarvoor uit onder meer Duitsland en Groot-Brittannië betrokken. Deze landen stopten een deel van hun export naar Japan op het moment dat de oorlog uitbrak. Door Nederlands-Indië te bedreigen kon de Japanse regering diplomatieke druk uitvoeren op de Geallieerden. De regering in Tokio hoopte dat de Geallieerden uit angst voor een oorlog in Azië de levering aan Japan van grondstoffen zoals olie en rubber zouden opvoeren. Tot dan toe waren die in de ogen van de Japanse regering te klein, en door Nederland te bedreigen hoopte de Japanse regering zijn eisen ingewilligd te zien worden.³¹

De Nederlandse regering zag het Japanse initiatief als een gevaar voor het behoud van zijn kolonie. De Duitse regering steunde op 6 oktober het Japanse initiatief, en deed rond deze tijd extra moeite om met Japan een alliantie te sluiten waarbij de regering in Tokio onder meer het bezit van Nederlands-Indië werd beloofd. De Britse regering wees de Japanse plannen op 7 oktober af en voerde druk uit op de Japanse regering om zijn dreigement vooral niet door te voeren. De hervatting van onder meer olie –en rubberleveranties door de Britten waren hierbij een belangrijk drukmiddel om Japan van zijn plannen af te houden. Japan viel Nederlands-Indië dus niet aan. Het Nederlandse kabinet besprak deze kwestie op 10 oktober. Minister Pleyte wijdde aandacht aan de Japanse bedreiging. Volgens hem toonde deze ontwikkelingen aan dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal moest blijven. De minister stelde dat Nederland gevaar liep om de koloniën kwijt te raken wanneer het land meevocht in de Eerste Wereldoorlog. De premier sloot zich aan bij dit standpunt. Volgens hem kon Nederland tijdens een oorlog tussen de grote mogendheden geen partij kiezen voor een van de beide partijen. Volgens de bewindsman zou de vijandelijke partij in dat geval Nederlands-Indië bezetten. Nederland diende volgens de premier en minister Pleyte op dit moment neutraal te blijven om zo het koloniale bezit voor Nederland te garanderen en Japan op afstand te houden.³²

³¹ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

³² J. den Hartog, S. Kruizinga, *Caught in the middle: neutrals, neutrality and the First World War* (Amsterdam 2011) 35-53

Paragraaf 3.2: De angst voor België

Het tweede gevaar voor de territoriale integriteit van Nederland had betrekking op de zuidelijke provincies. Binnen het kabinet leefde in oktober 1914 de angst dat België delen van Nederland wilde bezetten. Ongeveer een derde van het Belgische leger stond opgesteld in de vestingen rondom Antwerpen. De Belgische legerleiding wilde deze soldaten weer kunnen inzetten in de oorlog. Een van de manieren om ze terug te krijgen was om het leger terug te trekken op Nederlands grondgebied, en van daaruit te evacueren naar Geallieerd gebied of eventueel zelfs om te blijven doorvechten vanuit Nederland. Hiermee werden Zeeland en het zuiden van Brabant bedreigd. Deze angst werd gevoed door eerdere uitlatingen van de Belgische regering in de jaren voor de oorlog dat ze delen van Nederland wilde bezetten om daardoor een betere verdedigingspositie te hebben tegenover een Duitse invasie. Een Duitse invasiemacht zou via Maastricht om de Belgische forten bij Luik kunnen trekken. De Belgen hadden hun verdediging gebaseerd op die vestingwerken en dus was hen er veel aan gelegen om die te beschermen. Het kabinet wist van deze opvattingen binnen de Belgische generale staf, en vreesde dat België in geval van oorlog een aanval kon uitvoeren op Nederland om daarmee de strategische positie tegenover Duitsland te versterken.³³

Ook deze kwestie werd besproken tijdens de ministerraadsvergadering van 10 oktober 1914. Premier Van der Linden schetste drie scenario's waarop de oorlog zich vanaf dat moment kon ontwikkelen als Nederland zou besluiten om mee te doen aan de oorlog, en die er toe zou leiden dat Nederland grondgebied zou verliezen aan België. In het eerste geval zou Nederland interveniëren aan Duitse zijde, en won Duitsland de oorlog. In dat geval zou Nederland een Duitse vazalstaat worden. Dat land zou de Belgische industriegebieden willen annexeren om zijn eigen economische positie in Europa te versterken. In ruil hiervoor kreeg België delen van Nederlands grondgebied. De angst van de premier was dat Nederland in ruil hiervoor geen wezenlijke compensatie van de Duitsers zou krijgen. Dat kon ook niet, omdat Nederland in een alliantie met Duitsland altijd de zwakkere partij was en dus had te luisteren naar de wens van de grotere bondgenoot. Van der Linden zag dit als het meest onwaarschijnlijke scenario, omdat hij meende dat Duitsland op de lange termijn de oorlog niet

³³ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 170

kon winnen. Toch wilde hij het scenario niet volledig afschrijven, uit de eerder genoemde angst en onzekerheid over de Duitse intenties met Europa.³⁴

In het tweede scenario dat de premier schetste wonnen de Geallieerden de oorlog en vocht Nederland mee aan Duitse zijde. De premier stelde dat de Geallieerden na hun overwinning delen van zuid-Nederland aan België zouden geven, onder meer om Nederland te straffen voor oorlogsdeelname wanneer het land had meegevochten met de Duitsers. Van der Linden was vooral bang dat de Schelde werd geannexeerd door België. Ook in dit geval was Nederland de mindere partner in een alliantie, die had te luisteren naar de grillen van de bondgenoten. Als Nederland aan Duitse zijde had meegevochten tijdens de Geallieerde overwinning, dan had Nederland natuurlijk helemaal een probleem.³⁵

Op 10 oktober stelde de premier dat de oorlog ook kon uitmonden in een patstelling. Nederlands grondgebied zou worden geannexeerd door België of Duitsland in ruil voor een vredesregeling in Europa. Nederland – altijd de zwakkere partij in een oorlog – zou hiertegen niets kunnen inbrengen, en zou de ontmanteling van zijn grondgebied hebben moeten accepteren. Ook hier komt weer de angst voor de eigen zwakte van Nederland duidelijk naar voren. Hoe de oorlog zich ook zou ontwikkelen, volgens Van der Linden zou Nederland in alle gevallen grondgebied kwijtraken aan België, en wellicht aan Duitsland. Volgens de premier zou geen Europese mogendheid grondgebied aan Nederland willen geven. Zelf had Nederland geen territoriale aspiraties in Europa. De meeste belangrijke economische en industriële gebieden van België en Duitsland lagen of te ver verwijderd van Nederland, of waren te groot om te kunnen besturen. Volgens de premier kon Nederland in geval van oorlog geen gebiedsuitbreiding verwachten. Oorlogsdeelname kon alleen leiden tot het verlies van gebied aan België of Duitsland. Volgens de premier was het beter om de keuze over oorlogsdeelname uit te stellen tot na de Duitse overwinning in de slag om Antwerpen, wanneer het Belgische leger was verslagen door de Duitsers en zou verdwijnen uit de buurt van de Nederlandse grenzen. Nederland zou dan zonder druk van eventuele Belgische annexaties een keuze kunnen maken over welke partij de belangen het beste behartigde.

Het Belgische leger trok zich begin november inderdaad terug richting Nederland en werd daar geïnterneerd. Maar het Belgische leger bereidde zich niet voor op het voortzetten van de oorlog vanuit Nederland of om zich te laten evacueren richting Geallieerd gebied. Tijdens de kabinetsvergaderingen van oktober was dit nog niet bekend, en de angst voor

³⁴ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

³⁵ Ibidem

annexaties of invasie door België bleef een reële – zij het in ieder geval in oktober – abstracte angst binnen het kabinet.

Paragraaf 4: De diplomatieke zwakte van Nederland

Geostrategische en militaire argumenten van de premier en enkele ministers waren op 10 oktober 1914 dus een belangrijk argument voor de ministers van Oorlog en Marine om de neutraliteit niet verder ter discussie te stellen. Maar beide bewindsmannen waren niet de grootste pleitbezorgers van interventie in de Eerste Wereldoorlog. Beiden bepleitten in hun aanvankelijke betoog al voor enige terughoudendheid. De grootste voorstanders van oorlogsdeelname, Rambonnet van Marine en Treub van Landbouw, lieten zich met andere argumenten overtuigen om de neutraliteit niet verder ter discussie te stellen. Zij lieten zich mede overtuigen met de politieke argumenten die premier Cort van der Linden presenteerde op 10 oktober. Deze politieke argumenten zijn argumenten geweest die ook de dissidenten in het kabinet ervan overtuigden om de neutraliteitspolitiek te blijven steunen.³⁶

Paragraaf 4.1: Groot-Brittannië weigert de neutraliteit te garanderen

Het eerste politieke argument sluit aan bij het laatste geostrategische argument van de vorige paragraaf. Premier Van der Linden stelde tijdens de vergadering van 10 oktober dat Nederland neutraal diende te blijven zolang het Verenigd Koninkrijk weigerde om duidelijk te maken of het land in geval van Nederlandse oorlogsdeelname de Nederlandse onafhankelijkheid wilde garanderen.

De Nederlandse regering had in 1914 het standpunt dat Nederland met twee landen in oorlog kon zijn die op datzelfde moment ook met elkaar in oorlog waren. Volgens minister Bastiaan Ort van Justitie had Nederland geen garantie had dat het Britse Rijk geen aanval zou uitvoeren op Nederlands grondgebied wanneer het Nederlandse leger in België vocht tegen Duitsland, en dat Nederland daarom neutraal diende te blijven. Volgens de minister kon het Verenigd Koninkrijk misbruik maken van de Nederlandse oorlogsdeelname door delen van Nederlands-Indië over te nemen, of door zijn troepen langdurig in Nederland te houden. De minister wilde oorlogsdeelname pas overwegen wanneer de Britse regering de garantie had gegeven dat de Britten niet van plan waren om delen van Nederland te bezetten wanneer het

³⁶ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

Nederlandse leger in België vocht. Ook hier weer komt de Nederlandse invulling van het begrip neutraliteit naar voren. De neutraliteit was in 1914 niet bedoeld om Nederland gedurende de hele oorlog buiten de vijandelijkheden te houden. De neutraliteit was bedoeld om Nederland de vrijheid van handelen te geven, en om Nederland in de positie te brengen dat het land pas zou meedoen aan de gevechten op een moment dat dit de meeste voordelen opleverde voor de Nederlands belangen. De minister Ort was bereid om oorlogsdeelname te overwegen, maar alleen als Nederland geen onderdeel werd van de Geallieerde alliantie. Hij wilde niet gedwongen zijn om deel te nemen aan een alliantie die mogelijk nadelig kon zijn voor Nederland. Ort wilde alleen meevechten als partner van de Britten, maar niet als bondgenoot die naast de bevrijding van België ook andere oorlogsdoelen nastreefde. Nederland wilde niet meewerken aan de machtspolitiek die de Britten nastreefden in Europa, zoals het in toom houden van Duitsland en het versterken van de Franse macht in Europa. Ook hier weer komt de Nederlandse vrees naar voren dat Nederland in een alliantie met de grote mogendheden hoogstwaarschijnlijk gedwongen zou worden om gehoor te geven de eisen en doelen van de grotere bondgenoten, zonder dat het land zeggenschap had in welke doelen de alliantie zou nastreven.³⁷

De Britse regering weigerde te garanderen dat het land geen aanval zou uitvoeren op Nederland wanneer het Nederlandse leger in België vocht. Op 28 en 30 september en 3 oktober 1914 deed de Britse regering een officieel verzoek bij de Nederlandse regering om een militaire alliantie op te richten. Beide landen zouden samen optrekken om een gemeenschappelijk doel na te streven, en pas stoppen met vechten wanneer dit doel was bereikt. Zij zouden volgens de Britten samen alle uitdagingen van de oorlog het hoofd bieden. Volgens een reeks verdragen uit 1839 – gesloten na de onafhankelijk van België – was onder meer de Nederlandse regering verplicht om de Belgische neutraliteit te garanderen, en dus invasies van dat land te bevechten. De Britse regering wist dat Nederland veel waarde hechtten aan de naleving van internationale verdragen, en op deze manier probeerden zij de Nederlandse regering over te halen om eind 1914 de hun kant te kiezen.³⁸

De Nederlandse regering wees deze voorstellen af. Volgens het kabinet hadden de Britten en de Nederlanders niet dezelfde oorlogsdoelen. De Britten wilden hun macht in Europa vergroten, terwijl Nederland zijn onafhankelijk wilde verdedigen. Als beide landen samen zouden strijden totdat de gemeenschappelijke doelen waren bereikt, dan diende Nederland daarmee dus ongewild de Britse belangen. Volgens Nederland hadden beide

³⁷ H. Amersfoort, W. Klinkert e.a. *Small powers in the age of total war 1900-1940* (Leiden 2011) 321-351

³⁸ Ibidem

landen niet hetzelfde doel. Nederland had in de ogen van de regering morele doelstellingen in die tijd – waarover later in dit hoofdstuk meer aan de orde komt -, terwijl de Britten territoriale en materiële doelstellingen hadden. De Britten wilden volgens Nederland extra koloniën veroveren en de macht van andere grote mogendheden verzwakken. De Nederlandse regering wilde niet meewerken aan de verwerkelijking van de Britse plannen. Nederland wilde eventueel wel vechten, maar dan niet als onderdeel van de Geallieerde alliantie. Zolang de Britten bovendien niet garandeerden dat ze Nederland niet zouden aanvallen, was een alliantie uitgesloten. De Britse regering zag de Nederlandse afwijzing van een alliantie als pro-Duits beleid van de kant van het kabinet. Volgens een nota van de Britse premier Asquith op 8 oktober 1914 was de Nederlandse neutraliteit een voordeel voor Duitsland en niet voor Groot-Brittannië. Duitsland kon handel blijven drijven via Nederlandse havens en het Duitse leger hoefde zich geen zorgen te maken over Britse aanvallen via Nederland zolang Nederland geen Britse troepen toeliet op zijn grondgebied. De nota van 8 oktober stelde dat de neutraliteit niet zulke voordelen had voor de Britten, en dus was het handhaven van de Nederlandse neutraliteit een pro-Duitse actie van het kabinet. De Britse regering dreigde om desnoods met geweld zich een toegang te verschaffen tot Nederlands grondgebied als het kabinet bleef bij zijn weigering om een alliantie te sluiten. Voor de Nederlandse regering was dit dreigement het argument om een bondgenootschap definitief af te wijzen. Zolang de Britten niet wilden beloven dat zij Nederland niet zouden bezetten, dan wilde het kabinet geen alliantie met Groot-Brittannië. Het kabinet bleef bij zijn eigen interpretatie van de neutraliteit, en bleef achter de neutraliteit staan.³⁹

Paragraaf 4.2: Nederland als morele mogendheid

De tweede politieke reden achter de Nederlandse neutraliteit heeft te maken met de morele standpunten van sommige ministers over de aard van oorlogsvoering. Bij monde van minister Lely was het buitenlandse beleid van Nederland in moreel opzicht beter dan het beleid van de oorlogsvoerende landen. Nederland deed voor de oorlog volgens de minister niet mee aan de machtspolitiek van de grote mogendheden. De oorlogen in Nederlands-Indië waren in deze optiek niet bedoeld voor territoriaal gewin of om de status van grote mogendheid te bereiken, maar om rust en orde te brengen voor de bevolking. Om die reden diende Nederland niet mee te doen aan de Eerste Wereldoorlog. Oorlog was een moreel foute

³⁹ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 171

daad volgens minister Ort van Justitie en Nederland diende zich nooit met deze verderfelijke daad in te laten. Wanneer Nederland zich in de Eerste Wereldoorlog zou storten, dan voerde Nederland hetzelfde beleid als de grote mogendheden deden op dat moment. En dat beleid was volgens de minister moreel verwerpelijk beleid. Dit argument vond bijval onder de ministers die mee vergaderden in de vergadering van 10 oktober. Zo stelde minister Ort dat Nederland zich diende op te stellen als het morele baken waaraan de rest van de wereld zich kon optrekken in deze oorlogstijden. Zijn collega Lely stelde dat Nederland zijn ware voortrekkersrol in de wereld kon vervullen wanneer het land neutraal bleef en zijn standpunten over neutraliteit overbracht op de strijdende partijen.⁴⁰

Volgens minister Bastiaan Ort moest Nederland - om dit morele standpunt uit te dragen op de oorlogsvoerende landen - een samenwerkingsverband aangaan met de Verenigde Staten en het Vaticaan. Volgens hem waren de Verenigde Staten de enige andere mogendheid die zich in zijn buitenlands beleid liet leiden door morele overwegingen, en had het Vaticaan veel invloed om de katholieke inwoners van de oorlogsvoerende landen tot moreel beleid te manen. Noorwegen, Denemarken en Zweden mochten eventueel ook aansluiten bij deze alliantie, maar het katholieke Spanje – of nog erger, het niet-Westerse China – mochten onder geen beding lid worden van deze samenwerking. Opmerkelijk is dat het Vaticaan als katholieke mogendheid wel in deze plannen voorkwam, omdat het katholieke karakter van de Heilige Stoel volgens Ort werd overschaduwd door zijn hoogstaande morele beleid. Ook Rusland werd uitgesloten. Voor de oorlog had de moralistisch ingestelde tsaar Nicolaas II een poging gedaan om onder meer met Nederland een morele unie op te richten die gericht was op het voorkomen van oorlogen. De vooroorlogse Nederlandse regering zag niets in deze voorstellen, omdat het Rusland meer invloed in Europa zou geven. En Nederland wilde geen samenwerking met een land dat extra macht in Europa wilde veroveren. De oorlogsalliantie die Nederland wel wilde vormen diende bewust niet gericht te zijn op oorlogsdoelen of enige vorm van materieel gewin voor de betrokken landen. Het doel van deze alliantie was het tot inkeer brengen van de oorlogsvoerende staten. Zij moesten inzien dat hun geweld tot niets zou leiden en in elk opzicht moreel verkeerd was.⁴¹

Het opmerkelijke is dat er tijdens de periode dat het kabinet sprak over oorlogsdeelname geen actieve uitnodiging uitging naar de Amerikaanse regering of de paus om gesprekken te starten over het thema. Toch was de intentie om een dergelijk

⁴⁰ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 146-147

⁴¹ Ibidem

samenwerkingsverband op te zetten een argument voor vooral Rambonnet om in te binden in zijn roep om oorlogsdeelname. Eind oktober bond hij mede om deze reden in. Wat hem betreft zou Nederland geen oorlog gaan voeren om zo zijn morele standpunten te kunnen uitdragen. Zolang de Verenigde Staten bleven, diende ook Nederland neutraal te blijven om de hoop op een moralistische vredesalliantie met dat land levend te houden.⁴²

Hierop sluit een extra Nederlands argument aan. Nederland wilde ook tijdens een naoorlogse vredesconferentie de strijdende partijen overtuigen van de waarde van zijn standpunten ten aanzien van oorlog en neutraliteit. Bij monde van minister Lely verwoordde de tegenstanders van interventie op 10 oktober het standpunt dat Nederland na de oorlog geen invloed kon uitoefenen op de vredesregeling wanneer het land aan de oorlog had deelgenomen. Ook de ministers Bertling en Ort sloten zich hierbij aan. Beiden haalden in de kabinetsvergaderingen van oktober meerdere malen het argument aan dat Nederland tijdens ‘de eindafrekening’ niet op welwillendheid van de strijdende partijen hoefde te rekenen wanneer het zijn eisen op tafel bracht en had meegevochten in de oorlog. In de eerste plaats zou een van beide partijen niet willen luisteren naar de Nederlandse eisen. Nederland had tegen dat land gevochten, en dus zou de regering van de verliezende partij niet mee willen werken aan het Nederlandse beleid. Wanneer Nederland had meegevochten aan de kant van de verliezers, dan had het kabinet weinig invloed op een vredesconferentie.⁴³

In de tweede plaats noemde minister Lely op 10 oktober de eisen die Nederland wilde inbrengen bij naoorlogse vredesonderhandelingen. Volgens Ort, Bertling en Lely moest Nederland na de oorlog blijven benadrukken dat staten moesten ontwapenen en dat oorlog geen middel in de internationale politiek mocht zijn. Volgens de drie tegenstanders van interventie in de Eerste Wereldoorlog zou de regering deze punten na het einde van de vijandelijkheden niet geloofwaardig kunnen overbrengen wanneer het land had meegevochten in de oorlog. Een land dat oorlog voerde kon volgens de drie ministers niet oproepen tot ontwapening als het zichzelf daar niet aan hield. Om ook na de oorlog geloofwaardig te blijven en beleid te kunnen uitdragen dat Nederland belangrijk vond, was neutraliteit de enige optie die het kabinet open stond. De premier sloot zich hierbij aan. Hij meende dat Nederland pas een geloofwaardige neutrale mogendheid zou zijn wanneer het land zich op geen enkele wijze bezighield met oorlogsvoering. Hoewel de stukken geen uitsluitel geven of Treub en Rambonnet dit als argument hebben gehanteerd voor het intrekken van hun pleidooi voor

⁴² Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

⁴³ Ibidem

oorlogsdeelname, stemden zij op 10 oktober wel in met ‘de politieke en morele argumenten die hier voor ons zijn neergelegd’. Het is zeer waarschijnlijk dat de twee bewindsmannen hierbij doelden op de argumenten van Lely, Ort en Bertling die in deze paragraaf zijn beschreven.⁴⁴

Naast de onzekerheid over de Engelse intenties, waren overwegingen over de positie van Nederland op naoorlogse vredesonderhandelingen dus een tweede politiek argument om de neutraliteitspolitiek voort te blijven zetten.

Paragraaf 4.3: De interne verdeeldheid van Nederland

Tot nu toe hebben de argumenten om de neutraliteit te handhaven mede te maken met de ontwikkelingen van 1914 van buiten Nederland. Ook de ontwikkelingen in Nederland zelf hebben invloed gehad op het blijven voortzetten van de Nederlandse neutraliteitspolitiek. Premier Van der Linden stelde tijdens de ministerraadsvergadering van 10 oktober dat de verdeeldheid in het kabinet tekenend was voor de verdeeldheid onder het Nederlandse volk. Volgens de premier was de sympathie van de bevolking verdeeld tussen mensen die pro-Duits waren en mensen die pro-Brits waren, zonder dat een van deze groepen de meerderheid van de bevolking vertegenwoordigde. Hij stelde dat binnen het leger en de diplomatieke dienst veel pro-Duitse gevoelens leefden, terwijl in de marine en het departement van Koloniën veel voorstanders van het Verenigd Koninkrijk waren te vinden. Ook onder de bevolking was geen voorkeur voor een van de partijen te zien, volgens de premier. Duitse aanhangers bevonden zich bij de protestanten, terwijl de steun voor Frankrijk in eerste instantie onder de katholieken was te vinden. Maar ook hierin was geen lijn te trekken, aldus de premier. Uit de stukken van de ministerraad blijkt niet dat hij hierbij electorale overwegingen hanteerde. Nergens noemt de premier dat hij zijn achterban zou kwijtraken in geval van oorlogsdeelname, of dat zijn kabinet bij de volgende verkiezingen zou worden weggestemd wanneer het Nederlandse leger de grens met België over werd gestuurd.⁴⁵

Toch is het interessant om te zien dat de verdeeldheid in Nederland wel degelijk van invloed is geweest op het standpunt van Van der Linden. Van der Linden vreesde voor stakingen in de industrie en landbouw en desertie uit het leger wanneer Nederland zou interveniëren in de oorlog. Volgens de premier wilden veel Nederlanders geen oorlog voeren,

⁴⁴ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

⁴⁵ Ibidem

en al helemaal niet voor een partij die niet hun sympathie had. Van der Linden wilde een bevolking en een kabinet die onomstotelijk achter oorlogsdeelname stonden. Op dat moment in de oorlog was dit niet het geval, en de premier vreesde dat Nederland intern zou instorten wanneer het kabinet toch zou besluiten tot interventie tegen Duitsland.⁴⁶

Ook hier weer baseerde de premier zijn standpunt voor een deel op verouderde informatie van voor de oorlog. De angst voor eventuele gebeurtenissen in de toekomst werd niet ingegeven door onder meer actuele gebeurtenissen van dat moment, maar voor een deel op grond van vooroorlogse aannames en kennis. Courante informatie was simpelweg niet beschikbaar, en dus moest het kabinet wel abstracte en verouderde informatie en denkpatronen gebruiken. In dit geval ging dat over de reactie van de Nederlandse bevolking op de twee Boeren-oorlogen van 1880 tot 1881 en die van 1899 tot 1902, tussen de van Nederlandse immigranten afstammende Boeren-inwoners van Zuid-Afrika en het Britse rijk. Tijdens deze oorlogen steunde een deel van het Nederlandse volk de zaak van Boeren, terwijl er voor de Britten geen steunbetuigingen kwamen. Er werd geld ingezameld om de Boerenbevolking te steunen, er werden lezingen georganiseerd die de toehoorders ervan moesten overtuigen dat het imperialisme van het Britse Rijk verderfelijk was – let ook hier weer op de Nederlandse afkeer van territoriale expansie – en in kranten werd opgeroepen tot steun aan de zaak van de Boeren. In dit geval was een groot deel van de bevolking volgens Van der Linden tegen de acties van de Britten in Zuid-Afrika gekeerd.⁴⁷

Ook meende Van der Linden dat er in de jaren voor de oorlog sprake was een groeiende anti-Duitse stemming onder de Nederlandse bevolking. In de notulen van de verschillende ministerraadsvergaderingen van oktober en september 1914 is geen bewijs te vinden welke argumenten de premier hiervoor gaf in het kabinet. Mogelijk heeft het iets te maken met de toenemende rapporten van de generale staf en de diplomatieke dienst over de dreiging die in de jaren voor de oorlog uitging van Duitsland. Vanaf 1905 maakte de generale staf jaarlijks een inschatting van de mogelijkheid of er dat jaar een oorlog zou uitbreken. Hierbij werd speciale aandacht besteed aan welk land de aanstichter van het geweld zou zijn en welke mogelijkheden aan welke kant zouden gaan vechten. In de scenario's die tussen 1905 en 1914 werden opgesteld, werd Duitsland gezien als de mogelijke aanstichter van een oorlog. Ook was een invasie van West-Europa – eventueel ook van Nederland – stevast een van de uitkomsten van deze oorlogsspellen. Bovendien kreeg de premier van zijn diplomatieke dienst steeds vaker agressieve geluiden uit Duitsland te horen. Het land weigerde zijn

⁴⁶ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.05.03, inventarisnummer 870

⁴⁷ Ibidem

oorlogszuchtige taal te laten varen, en het is heel goed mogelijk dat Van der Linden hieraan refereerde toen hij meldde dat er in brede lagen van de bevolking een toenemende anti-Duitse sfeer te merken was.⁴⁸

De premier hanteerde deze twee voorbeelden aan om zijn pleidooi voor neutraliteitshandhaving verder te versterken. Hij stelde dat het volk in de jaren voor de oorlog verdeeld was over zijn steun aan de grote mogendheden, en hij wist dat die tweedeling nog steeds bestond. De premier beseftte ook dat een land dat oorlog wil gaan voeren de volledige steun van de achterban nodig heeft. Op grond van onder meer twee historische voorbeelden drong Van der Linden er op aan om voorlopig neutraal te blijven en voorlopig de neutraliteit de blijven steunen.

Ook dit argument rondom de verdeelde sympathieën onder de Nederlandse bevolking hebben invloed gehad op de standpunten van sommige ministers tijdens de vergadering van 10 oktober 1914. Treub en Rambonnet lieten zich overtuigen met deze politieke argumenten. Nadat zij hadden ingestemd dat morele overwegingen een zwaarwegende reden waren om neutraal te blijven, was de interne verdeeldheid van Nederland de definitieve reden waarom zij uiteindelijk toch instemden met voortdurende neutraliteit. Zij stemden er mee in dat zij voorlopig niet zouden aandringen op oorlogsdeelname, omdat ook zij zagen dat een verdeeld Nederland geen vuist naar buiten kon maken. Zij trokken hun plannen om het leger over de grens met België te sturen voorlopig in, maar bleven bij hun standpunt dat Nederland op de lange termijn niet neutraal kon blijven. Voor Van der Linden was dit voorlopig genoeg. Hij had het kabinet er van kunnen overtuigen om neutraal te blijven, en had Nederland voorlopig uit de oorlog weten te houden.⁴⁹

Tussenconclusie:

De Nederlandse belangen waren in 1914 het meeste gebaat bij neutraliteit. Het Nederlandse leger was te zwak om een invasie van Duitsland of Groot-Brittannië te kunnen verslaan. De koloniën waren kwetsbaar voor een Japanse of Britse aanval, en Nederland zelf was kwetsbaar voor een Britse, Duitse of Belgische aanval. Bovendien paste neutraliteit bij de Nederlandse intentie om een rol te spelen bij de naoorlogse vredesconferentie. Nederland koos in 1914 zelf om op grond hiervan neutraal te blijven. Ondanks de nadelen die de

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 134

neutraliteit kon hebben – Duitsland kon België annexeren waardoor Nederland afhankelijk werd van Duitsland – besloot Nederland dat de nadelen van oorlogsdeelname groter waren dan de nadelen van neutraliteit. De terughoudendheid van de grote mogendheden om Nederland niet aan te vallen was in 1914 dus niet de enige reden dat Nederland neutraal bleef.

Hoofdstuk 3: Nederland wint op alle fronten

Het jaar 1916 was het jaar van de oorlog op zee. Toen de landlegers van Duitsland en de Geallieerde mogendheden waren vastgelopen in de loopgraven in België en Frankrijk, probeerden zij via oorlogsvoering op zee gericht tegen de vijandelijke handel om alsnog de eindoverwinning te halen. De Geallieerden intensiverden de economische blokkade van Duitsland, die sinds 1914 door de Britten en Fransen was afgekondigd. Alle schepen waarvan de Geallieerden vermoedden dat de lading bestemd was voor Duitsland werden tegengehouden of vernietigd door de Britse marine. Ook de handel en scheepvaart van neutrale landen werd getroffen door deze blokkade en de Britten drongen vanaf 1916 aan op het stoppen van de handel tussen Nederland en Duitsland. De Duitsers op hun beurt kondigden eind 1915 de onbeperkte onderzeeboorlog af. Alle schepen op de Noordzee konden vanaf dat moment worden aangevallen door Duitse onderzeeërs. Ook in dit geval maakten de Duitsers geen onderscheid tussen neutrale schepen en Geallieerde schepen, zodat ook Nederlandse vaartuigen werden getorpedeerd.

De Nederlandse handel, economie en voedselvoorziening waren tijdens de Eerste Wereldoorlog mede afhankelijk van handel met Amerika, Groot-Brittannië en Duitsland. Binnen het kabinet bestond de angst dat het economische voortbestaan van Nederland werd bedreigd door deze nieuwe ronde van economische oorlogsvoering op zee. Maar dankzij een reeks maatregelen – waarover later meer wordt beschreven in de economische paragraaf van dit hoofdstuk – wist Nederland toch aan voedsel te komen en slaagde Nederland om de handel te laten doorgaan. De bedreiging voor de Nederlandse neutraliteit kwam dan ook niet vanuit de oorlogsvoering op zee zelf, maar uit de politieke en strategische implicaties die dit had voor de positie van Nederland tegenover de strijdende partijen. Binnen het kabinet bestond een grote angst dat de Geallieerden en de Duitsers Nederland zouden dwingen om de neutraliteit op te geven. Hoe slaagde Nederland er in om deze druk te weerstaan? Waarom handhaafde de Nederlandse regering toch de neutraliteitspolitiek terwijl er gevaren buiten de landsgrenzen opdoemden?

Paragraaf 1: Waarom de koloniën Nederland bang maakten

De strategische situatie in 1916 van Nederland bood tot paniek. Nederland vreesde dat de Duitsers de neutraliteit zouden schenden in dat jaar. Bovendien zorgden de ontwikkelingen in Azië ervoor dat het kabinet bleef kiezen voor het voortzetten van de neutraliteitspolitiek.

Twee belangrijke gebeurtenissen in 1916 waren voor de regering aanleiding om dit beleid te blijven volhouden.

Paragraaf 1.1: De angst voor Duitsland

Ten eerste ontstond een crisis op 30 maart 1916, die in de literatuur de alerte van 30 maart wordt genoemd. Op die datum overhandigde de Duitse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Gottlieb von Jagow een nota aan de Nederlandse gezant in Berlijn Willem Gevers waarin werd beschreven dat een Engelse invasievloot zich verzamelde in Zuid-Engeland, die als doel had om een aanval uit te voeren op de Zeeuwse kust. Van daaruit zou het Britse invasieleger naar België trekken om de daar gelegen havens te veroveren van waaruit de Duitse onderzeeërs uitvoerden om de Geallieerde scheepvaart aan te vallen. Von Jagow zei dat hij het vertrouwen had dat de Nederlandse defensie de Britse aanval kon afweren, maar voegde daar aan toe dat de Duitse regering zich het uitdrukkelijke recht voorhield om preventieve maatregelen te nemen wanneer de Duitse militaire en politieke leiding zijn belangen in België bedreigd zag. De staatssecretaris doelde hiermee op een eventuele Duitse bezetting van Zeeland en andere delen van Nederland.⁵⁰

Het Nederlandse kabinet trok in reactie hierop de verloven voor het leger in. Hiermee wilde de regering bewijzen aan de Duitse politieke en militaire top dat Nederland zelf een invasie kon afslaan, en dat het land hiervoor geen Duitse assistentie nodig had. Voor het Nederlandse kabinet was het duidelijk dat de Engelse marine geen invasie van Nederland voorbereidde en dat de nota van Von Jagow niet was gebaseerd op daadwerkelijke Britse invasieplannen, waarover later in dit hoofdstuk meer wordt beschreven.⁵¹ Toch toonde volgens het kabinet de kwestie rondom de alerte van 30 maart een punt aan over de strategische situatie waarin Nederland zich bevond: de Duitse militaire positie in Europa was sterk, en de Duitsers gebruikten deze macht om Nederland onder druk te zetten. Na de val van Antwerpen was Nederlandse vrees voor Belgische annexaties verdwenen, maar hiervoor in de plaats kwam de angst voor de macht van Duitsland. Nederland werd in het oosten en zuiden omsingeld door het Duitse leger. De posities van de Geallieerde troepen in Frankrijk en België waren te ver weg om deze druk te verlichten. Wanneer Duitsland Nederland onder druk zette was het land gedwongen om te reageren op die druk, om te voorkomen dat

⁵⁰ H. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One: Espionage, Diplomacy and Survival*, (Leiden 2001) 128-178

⁵¹ Ibidem

Duitsland een excuus zou vinden om Nederland binnen te vallen of verder onder druk te zetten. De Nederlandse regering moest rekening houden met de Duitse eisen – hoe onrealistisch of ongegrond in feiten die ook waren – omdat het Duitse leger zich in de positie bevond om Nederland binnen te vallen. Wanneer Nederland niet deed wat de Duitsers wilden, dan konden de Duitsers als vergelding Nederland binnenvallen. Vanwege deze strategische kwetsbaarheid tegenover Duitsland bleef het kabinet in 1916 een voorstander van het handhaven van de Nederlandse neutraliteit. Met het verdwijnen van het Belgische leger van de Nederlandse grenzen na de val van Antwerpen in oktober 1914 – en daarmee de angst voor Belgische aanvallen op Limburg en Brabant – was deze angst voor Nederland in 1916 groter dan tijdens het eerste oorlogsjaar.⁵²

Deze situatie werd onmogelijk wanneer we kijken naar de verdere ontwikkelingen in de Nederlandse strategische positie in 1916. Mede vanwege de kwetsbaarheid van de koloniën in Azië– of de mogelijkheid dat een van de strijdende partijen Nederlands-Indië zou gebruiken als ruilmiddel om een alliantie met Japan te sluiten – besloot Nederland in 1914 om neutraal te blijven. In 1914 had Japan uiteindelijk besloten om de Britse kant te kiezen. Hiervoor verdween de mogelijkheid dat Nederlands-Indië zou worden gebruikt als ruilmiddel, maar de angst voor Japanse aanvallen werd hierdoor alleen maar groter. Ook de Geallieerden zagen in maart 1916 dat het Nederlandse kabinet de verloven had ingetrokken. Via een reeks diplomatieke nota's van eind maart en begin april 1916 vroegen zij de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken John Loudon om uitleg hierover en vooral de Britse regering wilde weten wat de bedoelingen waren van deze hernieuwde Nederlandse militaire activiteiten. Loudon deelde mee dat hij geen specifieke details kon geven over het doel van het Nederlandse besluit, maar stelde wel dat de 'recente oorlogsontwikkelingen in Europa en nieuwe bedreigingen voor Nederland' hiertoe aanleiding hadden gegeven. De Britse regering liet bij monde van de gezant in Den Haag op 2 april weten dat zij zonder verdere uitleg over de Nederlandse bedoelingen het versterkte Nederlandse leger zagen als een bescherming voor de Duitse posities in België, omdat Britse amfibische aanvallen op het Duitse leger in België via de Schelde zouden door Nederlandse troepen worden afgeweerd. Het Britse kabinet stelde in de nota dat ze niet zou accepteren dat Nederland de kant van Duitsland koos.⁵³

En daarin was meteen het strategische probleem voor Nederland uit 1916 gelegen. Het kabinet was bang dat onder meer de Nederlandse handel met Duitsland door de Geallieerden werd gezien als pro-Duits beleid. Het kabinet vreesde in 1916 dat de Geallieerden Nederland

⁵² C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 2*, (Groningen 1972) 138-140

⁵³ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 1*, (Groningen 1972) 197-201

wilden straffen voor het pro-Duitse beleid van het land door Nederlands-Indië te bezetten, eventueel ook om te voorkomen dat de grondstoffen van de archipel in Duitse handen zouden vallen. Wanneer het kabinet geen actie zou ondernemen na de Duitse memo van 30 maart, dan zou Nederland kwetsbaar zijn voor aanvallen van het leger dat aan twee kanten het land omsingelde omdat Duitsland mogelijk de situatie zou aangrijpen om een preventieve aanval te lanceren. Wanneer de regering wel deed wat de Duitsers verlangden, dan liep Nederland het risico door de Geallieerden te worden gezien als een Duitse bondgenoot. En dat had als gevolg kunnen hebben dat Nederland Nederlands-Indië kwijtraakte. Wanneer Japan de Nederlandse koloniën had bezet, dan kon er van het voortzetten van de Nederlandse neutraliteit geen sprake zijn. In dat geval zou Nederland buiten zijn wil om bij de oorlog betrokken raken. Het kabinet was zich in 1916 bewust van de Nederlandse strategische positie tussen de grote mogendheden in en wist dat Nederland gedurende de hele oorlog in deze omstandigheden bleef. Nederland kon het zich niet veroorloven om de Duitse en Britse eisen te negeren, maar kon het zich tegelijkertijd ook niet veroorloven om gehoor te geven aan de druk vanuit Berlijn en Londen. Wat Nederland ook deed, het land bleef kwetsbaar voor Britse, Duitse en Japanse aanvallen op het grondgebied van Nederland of op de koloniën. Het kabinet wilde in 1916 neutraal blijven om zo de Geallieerden en de Duitsers niet voor het hoofd te stoten en zo de beide partijen geen excuus te geven om Nederland te dwingen om zijn neutraliteit op te geven.⁵⁴

Paragraaf 1.2: De hernieuwde angst voor Japan

De tweede gebeurtenis die de Nederlandse strategische zwakte aantoonde vond plaats na de alerte van 30 maart 1916. Deze zaak is een goed voorbeeld van de angst die het kabinet destijds voelde over de kwetsbaarheid van de koloniën. Als straf voor de handel die Nederland bleef drijven met Duitsland verbood de Britse marineleiding op 3 april 1916 dat Nederland gebruik maakte van de telegraafverbindingen tussen Nederland en Nederlands-Indië af. Deze verbindingen liepen via Britse telefoonlijnen, en voor wat betreft het onderhouden van de contacten tussen Den Haag en Batavia was het kabinet dus afhankelijk van Britse welwillendheid om die lijnen te mogen blijven gebruiken. De Britten stonden telegraafcontact pas weer toe nadat Nederland had beloofd om goederen zoals koffie en rubber niet meer te leveren aan Duitsland, omdat de Britten meenden dat die werden ingezet

⁵⁴ K. van Dijk, *The Netherlands-Indies and the Great War 1914-1918*, (Leiden 2007) 73-91

ten bate van de Duitse oorlogsindustrie. In de opeenvolgende kabinetsvergaderingen van 6 en 13 april 1916 benadrukten vooral de ministers Thomas Pleyte van het ministerie Koloniën, Nicolaas Bosboom van het ministerie van Oorlog en Jean Jacques Rambonnet van het ministerie van Marine dat de ingezette koers aan het begin van de oorlog ‘voor wat betreft onze positiebepaling ten aanzien van den grooten oorlog’ wat hen betreft op dat moment de juiste keuze was geweest.⁵⁵ Saillant detail hierbij is dat vooral Rambonnet in 1914 nog pleitte voor het opgeven van de neutraliteitspolitiek, maar dat hij in 1916 van dit standpunt was afgestapt. Het afsnijden van de verbindingen tussen Nederland en diens koloniën in Azië was volgens het trio bewindslieden het bewijs dat de Nederlandse positie in Azië kwetsbaar was voor Britse druk. Nederland diende de Britten niet voor het hoofd te stoten, omdat de regering van dat land anders probleemloos Nederland en Nederlands-Indië van elkaar kon afsnijden. Wat de situatie rondom de alerte had aangetoond over de Duitse macht, toonde de kwestie rondom de telegraafverbindingen aan over Groot-Brittannië. De Britten hadden alle macht over de Nederlandse koloniën in handen –zonder dat het kabinet er ook maar iets aan kon doen– en de regering in Londen deinsde er niet voor terug om deze macht te gebruiken om Nederland onder druk te zetten. Nederland moest accepteren dat de Britten voor wat betreft koloniale aangelegenheden de baas waren.

Een van de redenen voor het kabinet om ook in 1916 te blijven kiezen voor het handhaven van de Nederlandse neutraliteit was dus gelegen in de kwetsbaarheid van Nederland tegenover Duitsland en de kwetsbaarheid van de koloniën tegenover Groot-Brittannië. De Duitse en Britse regeringen roken deze zwakte en maakten van de gelegenheid gebruik om Nederland onder druk te zetten. Nederland bleef tijdens de oorlog handel drijven met beide strijdende partijen – waarover later in de hoofdstuk meer wordt geschreven – waardoor Nederland geld verdiende aan de Britten en de Duitsers, maar ook het risico liep door beide partijen onder druk te worden gezet. De Britse en Duitse regering hadden in 1916 in te maken met voedseltekorten en probeerden Nederland onder druk te zetten om meer voedsel te verkopen. Bovendien wilde de legers en de marines van beide partijen gebruik maken van de Nederlandse infrastructuur om de troepen en handelsvloeden van hun tegenstanders aan te vallen. Nederland kon het zich niet veroorloven om mee te werken aan deze eisen, omdat hulp aan een van de strijdende partijen zou worden gezien door diens tegenstander als partijdigheid. In dat geval zou het over kunnen zijn met de Nederlandse

⁵⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 136

neutraliteit, omdat vermeende pro-Geallieerde –of Duitse acties vergolden konden worden met aanvallen op delen van Nederlands grondgebied.⁵⁶

De Nederlandse strategische situatie was in 1916 dus kwetsbaar. Toch voelde het kabinet zich niet zwak in die tijd. In tegendeel zelfs. Nederland voelde zich in 1916 sterk genoeg om de Duitse en Geallieerde eisen en dreigementen uit de vorige paragraaf naast zich neer te leggen. Het kabinet was bereid om het tot een crisis met een van de beide partijen te laten aankomen wanneer deze zich niet konden vinden in het Nederlandse kabinetsbeleid. De regering voelde zich sterk genoeg om de eisen en dreigementen vanuit Britse en Duitse zijde naast zich neer te leggen, en bleef een strik neutraal beleid voeren.

Paragraaf 2: Het militaire zelfvertrouwen van Nederland

De militaire macht van Nederland was een reden voor het kabinet om zich sterk op te stellen tegenover de Duitse en Britse druk. Ondanks de zwakte tegenover de Britten en de Duitsers liet het kabinet zich niet leiden door de angst voor een Britse of Duitse invasie, en bleef Nederland vasthouden aan zijn handel met beide partijen. Nederland geloofde dat het land in staat was om een oorlog te winnen, wanneer een van beide partijen Nederland was binnengevallen.

Paragraaf 2.1: Hoe het Nederlandse leger groeide in 1916

In de eerste plaats was het kabinet overtuigd van de kracht van het Nederlandse leger. Sinds minister van Oorlog Nicolaas Bosboom tijdens de Duitse belegering van Antwerpen van oktober 1914 had gesteld dat het Nederlandse leger volgens hem niet sterk genoeg was om een oorlog te winnen tegen de Duitsers, had het kabinet geïnvesteerd in het leger. Het kabinet had in 1915 de opperbevelhebber van het leger luitenant-generaal Cornelis Snijders verzocht om te onderzoeken wat de eisen waren van een moderne oorlog, en welke verbeteringen het Nederlandse leger moest ondergaan om een moderne oorlog en een invasie te kunnen weerstaan. In dit rapport had Snijders geconcludeerd dat het Nederlandse leger – in tegenstelling tot de verwachtingen van 1914 – geen offensieve oorlog moest voeren. Het Nederlandse leger diende onder geen beding de grenzen met België of Duitsland over te steken, en diende binnen de eigen landsgrenzen te blijven. Het verdedigingsplan dat

⁵⁶ K. van Dijk, *The Netherlands-Indies and the Great War 1914-1918*, (Leiden 2007) 317-353

Nederland al decennialang hanteerde paste volgens Snijders nog steeds bij de moderne tijd. Het Nederlandse leger diende af te wachten van welke kant de invasie kwam, en moest zich na een reeks vertragende gevechten terugtrekken op de Vesting Holland met zijn uitgebreide netwerk van inundaties. De vrijage in 1914 van enkele ministers met de mogelijkheid van een offensieve oorlog werd door Snijders naar de prullenmand verwezen. Nederland diende een defensieve oorlog te voeren.⁵⁷

Volgens Snijders was het leger te zwak om België binnen te vallen, maar was het wel sterk genoeg om een Duitse invasie van Nederland te verslaan. Volgens de opperbevelhebber hadden de gevechten in Vlaanderen laten zien dat inundaties en vestingwerken een aanval kon stoppen. Het Nederlandse leger diende dan ook vast te houden aan zijn vooroorlogse verdedigingsdoctrine. Volgens Snijders kon het Nederlandse leger dan ook een invasie definitief stoppen wanneer het kabinet meer geld zou vrijmaken voor het versterken van de vestingwerken van de Vesting Holland, meer gebieden zou aanwijzen die in oorlogstijd onder water konden worden gezet en meer geld zou investeren in de versterking van het veldleger. Het veldleger moest gebruik maken van de tijdwinst die de inundaties en de vestingwerken boden om een tegenaanval voor te bereiden op een binnenvallend invasieleger.⁵⁸

In navolging van dit rapport investeerde het kabinet sinds 1915 meer in de bewapening van het veldleger en de bouw van vestingwerken. Ook werd besloten dat de Vesting Holland – ruwweg de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht – zou worden omringd door een uitgebreid netwerk van gebieden die in geval van oorlog onder water mochten worden gezet. De forten van Vesting Holland werden uitgerust met nieuw geschut, dat voor een groot deel werd gekocht in Zweden. Ook werden de forten voorzien nieuwe pantserplaten die de forten beschermden tegen artilleriebeschietingen. Volgens Snijders was de artillerie een belangrijk wapen in de moderne oorlogsvoering, en het kabinet kocht dan ook nieuwe artillerie in Zweden en Denemarken om de inundaties te kunnen dekken tegen Duitse pogingen om de ondergelopen gebieden over te steken. Ook kocht het kabinet meer munitie voor deze wapens. Het gevolg van deze investeringen was dat het Nederlandse leger van een sterkte van enkele honderden kannonnen met een munitievoorraad van nog geen honderd granaten per kanon werd opgevoerd naar een strijdmacht van meer dan zevenhonderd kannonnen met enkele honderden granaten per wapen werd opgevoerd. Ook het veldleger werd versterkt, en het leger bestond in 1916 uit 350.000 soldaten. In 1914 was het leger nog 200.000 man groot. Deze troepen waren beter getraind en beter uitgerust dan in 1914. In 1914

⁵⁷ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, (Amsterdam 2006) 191-219

⁵⁸ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, (Amsterdam 2006) 219-233

was het de bedoeling geweest om een offensieve oorlog te voeren met een leger dat daarop in het geheel niet was ingesteld. In 1916 diende het leger volgens Snijders en het kabinet een verdedigingsoorlog te voeren met een leger dat daar volgens het kabinet en opperbevelhebber op was ingesteld.⁵⁹

In april 1916 hield de generale staf een oefening in Brabant om te controleren of het Nederlandse leger beter was voorbereid op het voeren van een moderne oorlog. Van de vier divisies en twee brigades die het Nederlandse leger op dat moment telde oefende de ene helft een denkbeeldige aanval op Vesting Holland via Brabant, en moest de andere helft dit denkbeeldige invasieleger tegen houden. De uitkomst van deze oefeningen was dat een vertragend gevecht genoeg tijd kocht om de inundaties voor te bereiden en de vestingen te bemannen, en dat de inundaties effectief genoeg waren om een invasieleger uit het hart van Nederland te houden. Het veldleger had volgens de top van het Nederlandse leger genoeg tijd gewonnen om de binnenvallende partij met een tegenaanval uit Nederland te verdrijven.⁶⁰

Het gevolg van deze investeringen en oefeningen was dat het Nederlandse kabinet geloofde dat het een Duitse invasie kon verslaan. Zoals eerder in dit hoofdstuk is beschreven was het Duitse invasiegevaar acuut tijdens de kwestie rondom de alerte van 30 maart 1916. Minister Bosboom verklaarde tijdens de ministerraadsvergadering van 6 april dat het Nederlandse leger na de recente versterkingen volgens hem in staat was om een eventuele invasie af te weren. Hij stelde dat Nederland op grond van onder meer zijn militaire kracht de Duitse diplomatieke en economische druk moest weerstaan. De andere ministers stemden hiermee in, of lieten op zijn minst geen tegengeluid horen. Ook premier Cort van der Linden was overtuigd van de Nederlandse militaire macht. Tijdens een uitzonderlijke toelichting in het parlement van 9 april 1916 – het kabinet-Van der Linden besprak tijdens de Eerste Wereldoorlog kwesties rondom de neutraliteitshandhaving nauwelijks met het parlement – stelde de premier dat Nederland op dat moment ernstig werd bedreigd door de recente ontwikkelingen in het buitenland, maar dat het land niet bang hoefde te zijn omdat ‘de krijgsmacht gereed en paraat is om de door ons zo gekoesterde vrijheid te beschermen’. Uit de notulen van de vergadering blijkt dat alle politieke partijen in het parlement deze opvattingen steunden, en ook de extra investeringen in de krijgsmacht steunden. Deze uitingen duiden erop dat het kabinet geloofde dat Nederland militair sterk genoeg was om een eventuele invasie te weerstaan. Ook het parlement kon zich vinden in deze lezing. Nederland vond dat

⁵⁹ M. Kraaijestein, P. Schulten, *Wankel evenwicht*, (Rotterdam 2007) 85-117

⁶⁰ Ibidem

het een sterk leger had, en durfde mede daarom de Duitse eisen en dreigementen naast zich neer te leggen.⁶¹

Paragraaf 2.2: Waarom Duitsland en Groot-Brittannië niet konden aanvallen

Het tweede argument waardoor het kabinet zich in 1916 militair sterk voelde, betreft de Nederlandse kennis over het Duitse leger. In 1916 was de informatievoorziening over de oorlogsontwikkelingen in het algemeen en over de kracht van het Duitse leger in het bijzonder sterk verbeterd. In 1914 moest het kabinet nog gissen over de aantallen Duitse troepen die zich hadden verzameld aan de Nederlandse grens. In 1916 wist het kabinet in grote lijnen hoeveel troepen het Duitse leger in het veld kon brengen. Of beter gezegd, hoe weinig dat er waren. Hiervoor zijn drie verklaringen aan te dragen.

Ten eerste ondernamen Nederlandse officieren studiereizen langs de Duitse en Britse linies in België en Frankrijk. De Duitse en Britse legerleiding had hiervoor toestemming gegeven. In ruil hiervoor mochten Duitse en Britse officieren een kijkje nemen langs de Nederlandse forten in Zeeland en Brabant. De Duitsers en Britten wilden weten hoe sterk deze forten waren, om daarmee tijdens een eventuele invasie rekening te kunnen houden. In 1916 verkochten de Duitsers en de Britten hun intenties niet met dit argument, en volgens hen was het bezoek aan de wederzijdse stellingen bedoeld om de strijdende en neutrale partijen gerust te stellen dat beide kanten geen offensieve bedoelingen jegens elkaar hadden. Deze situatie lijkt nadelig te zijn voor het Nederlandse leger. De twee eventuele agressoren mochten kijken hoe de Nederlanders hun verdediging hadden ingericht, terwijl Nederland alleen mocht kijken naar stellingen die ver van de grens verwijderd waren en die ze toch niet konden aanvallen. Mogelijk hebben de Britten en de Duitsers ook hierom ingestemd met de bezoeken van de Nederlandse officieren. Maar toch was deze situatie meer in het voordeel van Nederland dan misschien op het eerste gezicht lijkt. In de jaren voor de oorlog was het opbouwen van een sterke defensie altijd een van de pijlers geweest onder de Nederlandse neutraliteitspolitiek. De Nederlandse politieke en militaire top wilden laten zien aan het buitenland dat het land een sterke krijgsmacht had, die daardoor moest dienen als afschrikwekkend voorbeeld dat een invasie van Nederland een wel haast onmogelijke opgave zou zijn. Zoals eerder beschreven in deze paragraaf investeerde het kabinet tussen 1914 en 1916 in de vestingwerken en het veldleger. Het was dus in het Nederlandse voordeel dat de Duitsers en Britten zagen hoe sterk

⁶¹ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1972) 37-39

de Nederlandse forten waren. Vertegenwoordigers van de twee enige potentiële agressoren tegen Nederland zouden zien hoe sterk de Nederlandse defensie was. De buitenlandse officieren moesten na hun bezoek een officieel verslag van hun bevindingen overleggen aan onder meer de Nederlandse regering en legerleiding. Hierin beschreven zij – uiteraard, zal de lezer misschien denken – dat zij onder de indruk waren van de Nederlandse militaire inspanningen. Ongeacht of deze rapporten de ware ideeën van de buitenlandse militairen weergaven, maakte de Nederlandse legerleiding en het kabinet hieruit desalniettemin op dat de Britten en vooral de Duitsers serieus rekening hielden met de kracht van het Nederlandse leger. Deze opvatting van het kabinet werd versterkt door twee nota's die de Duitse regering op 3 en 4 april 1916 aan het kabinet stuurde. Daarin stond dat de Duitse regering tevreden was over de kracht van het Nederlandse leger. Volgens de nota's had Nederland laten zien dat het een Britse invasie kon verslaan, en dat de Duitse troepen Nederland niet zouden bezetten omdat het land zichzelf kon verdedigen zonder Duitse hulp.⁶²

De bezoeken van de Nederlandse officieren aan het front die in ruil mochten worden afgelegd, bevestigden de ideeën die de militaire top had over de effectiviteit van de Nederlandse defensieplannen. De Nederlanders rapporteerden aan de generale staf dat het front in West-Europa was gestabiliseerd langs een lijn van fortificaties. In België was het Duitse leger gedwongen om zijn aanval te stoppen, omdat ze niet verder konden oprukken dankzij de onderwaterzetting van delen van Vlaanderen. Artillerie was het belangrijkste wapen, aldus deze rapporten. Dit bevestigde de opvattingen die opperbevelhebber Snijders beschreef in zijn rapport aan het kabinet over de toekomstige doelen van het Nederlandse leger. Op grond van de contacten met buitenlandse officieren concludeerde de Nederlandse legerleiding dat het Nederlandse leger was voorbereid op een verdedigingsoorlog. Eventuele Duitse dreigementen over een invasie konden met zelfvertrouwen tegemoet worden gezien.⁶³

Daar komt nog eens bij dat Nederland wist hoeveel Duitse soldaten aan de grens stonden opgesteld. De kondschapdienst – al aan bod gekomen in het vorige hoofdstuk van deze thesis – was vanaf 1914 onderdeel geworden van de nieuwe Nederlandse inlichtingendienst. Deze effectief functionerende inlichtingendienst was het tweede argument rondom de informatievoorziening waarop Nederland mede militaire zelfvertrouwen baseerde. In 1914 kregen de medewerkers van de kondschapdienst geen instructies van hun leidinggevenden over wat voor type informatie zij moesten verzamelen. In 1916 kreeg elke boodschapper een vragenlijst mee met aandachtspunten waarop hij aan de andere kant van de

⁶² P. Moeyes, *Buiten schot, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Amsterdam 2001) 139-142

⁶³ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, (Amsterdam 2006) 233-273

grens moest letten. In 1914 rapporteerde de kondschapdienst dat er veel Duitse soldaten langs de Nederlandse grens trokken, en dat deze een gevaar konden vormen voor Nederland.

In 1916 zocht de kondschapdienst naar informatie van een heel ander niveau. In plaats van te kijken hoeveel soldaten er langs de grenzen waren gestationeerd, zocht de kondschapdienst nu informatie over hoeveel mannen Duitsland nog kon mobiliseren voor dienst in het leger. De kondschapdienst – en de Nederlandse inlichtingendienst die de organisatie aanstuurde – wilde weten hoeveel mannen de Duitsers nog konden oproepen en of er vooral jonge of oude mannen dienden in de industrie. Ook was de dienst geïnteresseerd in de opvattingen van het Duitse volk over de manier waarop de oorlog werd gevoerd. De dienst wilde onder meer weten of de Duitse bevolking de oorlog nog steunde, en of de bevolking de regering nog steunde. Ook kreeg de kondschapdienst naar aanleiding van de Duitse bedreigingen rondom de alerte van 30 maart 1916 specifieke instructies om te rapporteren hoeveel Duitse troepen langs de grenzen waren gestationeerd. Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken stuurde een nota waarin zij meedeelde dat Nederland in geval van nood een beroep kon doen op twee Duitse divisies die bij Gent waren gelegerd. Boodschappers van de kondschapdienst concludeerden dat deze eenheden niet bestonden. Ook de Duitse ‘geruststelling’ dat Nederland kon worden bijgestaan door grote aantallen getrainde soldaten in depots langs de Duits-Nederlandse grens werd door berichten van de kondschapdienst ontkracht. Uit gesprekken met Duitse burgers en eigen waarnemingen was het beeld naar voren gekomen dat Duitsland aan de grens van zijn militaire mobilisatie was gekomen. Vrijwel alle jonge mannen uit de industrie en landbouw waren gemobiliseerd voor het leger. Hun plekken waren ingenomen door oudere mannen, vrouwen en Belgische dwangarbeiders. Volgens de kondschapdienst moest dit betekenen dat Duitsland geen grote aantallen nieuwe soldaten kon oproepen, en dat het Duitse leger aan de Nederlandse grens bijna geen troepen had opgesteld. Het Duitse invasiegevaar werd hierdoor niet serieus genomen door het kabinet, de legerleiding en de inlichtingendienst.⁶⁴

Deze rapporten werden samengevoegd met analyses over de oorlogsontwikkelingen in Europa. In 1914 moest het kabinet nog gissen naar datgene wat er buiten de landsgrenzen gebeurde in de oorlog. Vanaf eind 1915 stuurde de inlichtingendienst wekelijks rapporten naar het kabinet met daarin een overzicht van de belangrijkste oorlogsgebeurtenissen van dat moment. In 1916 hadden deze vooral te maken met de gevechten op de Balkan en bij de Franse stad Verdun. Sinds het begin van 1916 leden de Duitsers en Oostenrijkers nederlagen

⁶⁴ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 136

op de Balkan tegen het Servische leger. Oostenrijk-Hongarije had enorme militaire verliezen geleden in de strijd tegen Servië, en Duitse troepen moesten naar de regio worden gezonden om de kwakkelende bondgenoot te helpen verdedigen. Daar was nog eens bijgekomen dat Rusland en Roemenië een succesvol offensief tegen de Duitse posities aan het Oostfront hadden ingezet. Ook werden veel Duitse soldaten ingezet bij de nasleep van de slag om Verdun, die door de Duitsers in 1915 was begonnen. Duitsland leed verliezen in het Oosten en Westen – onthoud dat de vastlopende landoorlog een van de redenen achter het afkondigen van de onbeperkte onderzeebootoorlog was – en had volgens de Nederlandse inlichtingendienst logischerwijs dus geen soldaten over. Het Duitse leger kon Nederland niet aanvallen, omdat zijn eenheden vochten in Rusland en Frankrijk.⁶⁵

Op grond van deze rapporten van de kondschapdienst en de argumentatie van de inlichtingendienst concludeerde de Nederlandse legerleiding dat er geen Duitse troepen gestationeerd waren aan de grens met Nederland, dat er geen troepen beschikbaar waren om snel naar de Nederlandse grenzen te sturen en dat er geen jonge mannen beschikbaar waren om de geleden verliezen aan te vullen, laat staan om nieuwe eenheden op te richten die Nederland konden aanvallen. Deze rapporten vonden ook hun weg naar het kabinet. Ook sprak de opperbevelhebber Snijders bijna wekelijks met het kabinet over de militaire situatie van Nederland en de oorlogsontwikkelingen in Europa. Uit de notulen van de generale staf en de ministerraad wordt geschreven dat de opperbevelhebber het Nederlandse leger sterk vond. Het Nederlandse leger zelf was beter dan in 1914 voorbereid op de uitdagingen van de moderne oorlog. Op grond van een reeks waarnemingen in Frankrijk en België had de legerleiding gezien dat de militaire inspanningen van Nederland effectief zouden zijn in geval van oorlog. En deze militaire macht werd nog eens versterkt door het feit dat Duitsland nauwelijks troepen in het veld kon brengen. In de notulen van de ministerraad zijn geen uitspraken van het kabinet genoteerd over de rapporten van Snijders. Wel is bewaard gebleven dat de premier in het parlement met buitengewoon veel zelfvertrouwen sprak over de kracht van het Nederlandse leger. Ook wees minister van Buitenlandse Zaken John Loudon het Duitse dreigement van maart 1916 af met het argument dat Nederland militair gezien sterk genoeg was om zichzelf te verdedigen. Bovendien werd op meerdere momenten in 1916 tijdens de wekelijks kabinetsvergadering door meerdere ministers – vooral Bosboom en Pleyte – verwezen naar de toegenomen militaire macht van Nederland, en de goede invloed die dit had op het handhaven van de neutraliteit. Deze kennis – gekoppeld met de wetenschap

⁶⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 906

dat de rapporten van de inlichtingendienst wekelijks ter lezing naar alle ministers werden gezonden – doet met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid vermoeden dat het kabinet zich militair sterk achtte, en op grond hiervan de Duitse eisen en dreigementen naast zich durfde neer te leggen. Nederland durfde zich sterk op te stellen tegenover Duitsland omdat de leiding van het land vertrouwen had in de eigen krijgsmacht.⁶⁶

Paragraaf 3: De effectieve Nederlandse diplomatie

De Duitsers dreigden in 1916 dus om Nederland binnen te vallen. Daarnaast dreigde de Britse regering de handel met Nederland te beëindigen wanneer Nederland niet de handel tussen Nederland en Duitsland beëindigde. Nederland weigerde in 1916 te buigen voor deze druk, en in dat jaar was het kabinet ook in de positie om deze Britse eisen af te wijzen.

Paragraaf 3.1: Hoe de Verenigde Staten onbedoeld Nederland hielpen

De Britse bedreiging voor de Nederlandse neutraliteit begon in januari 1916. In navolging van de Duitse aankondiging van oktober 1915 om de onbeperkte onderzeebootoorlog weer in te voeren om Engeland uit te hongeren, kondigde de Britse regering vanaf januari 1916 de ladingen van Nederlandse schepen die betrokken uit Britse havens te controleren. Alleen de ladingen die waren bestemd voor de binnenlandse markt mochten worden vervoerd, en producten die bedoeld waren voor Duitsland werden in beslag genomen door de Britten. De Britse maatregel was bedoeld om Duitsland – dat in 1916 voor zijn voedselleveringen deels afhankelijk was van import via de neutrale Scandinavische landen en Nederland – uit te hongeren. De maatregel zou een ramp zijn voor de Nederlandse schatkist. Hoewel de economische relatie tussen Nederland en Duitsland later in dit hoofdstuk verder wordt uitgediept, is belangrijk om te weten dat de Nederland veel handel dreef met Duitsland en veel geld verdiende met deze handel. Ook de handel met de Britten was belangrijk voor Nederland, omdat Nederland voedsel importeerde uit Groot-Brittannië. Het zou in de praktijk onmogelijk zijn om aan te geven welke landbouwproducten die in Nederland werden verbouwd met deze zaden en mest bestemd waren voor Duitsland, en welke bestemd waren voor binnenlands gebruik. Het kabinet vreesde dat de Geallieerden daarom de export van

⁶⁶ M. Kraaijestein, P. Schulten, *Wankel evenwicht*, (Rotterdam 2007) 85-117

landbouwproducten naar Nederland zouden beëindigen. De Nederlandse staatskas en de binnenlandse voedselvoorziening zouden met de Britse maatregel dus een klap krijgen.⁶⁷

Tijdens de ministerraadsvergadering van 20 april 1916 kwam de Britse maatregel ter sprake in het kabinet. Minister van Landbouw Folkert Posthuma – hij had in 1914 Willem Treub opgevolgd op deze post - waarschuwde voor een voedseltekort wanneer de Britten niet van hun plannen werden afgehouden. Minister van Financiën Anton van Gijn stelde dat de Nederlandse handel een dergelijk Brits initiatief niet zou overleven. Beide ministers stelden dat Nederland niet kon voorkomen dat de Britten hun nieuwe maatregel tegen de Nederlandse schepen zouden uitvoeren. Premier Cort van der Linden hoopte dat de Amerikaanse regering Nederland zou steunen in zijn verzet tegen de Britse maatregel. De minister van Buitenlandse Zaken John Loudon steunde hem hierin. Op grond van eerdere uitlatingen van de Amerikaanse president Woodrow Wilson stelde Loudon dat Amerika bereid zou zijn om Nederland diplomatiek te steunen tegen de Britse blokkadepolitiek. De Verenigde Staten waren net als Nederland ook een neutrale mogendheid die handel over zee dreven. In tegenstelling tot Nederland hadden zij wel een middel in handen om de Britten onder druk te zetten. Het Verenigd Koninkrijk kreeg geld, voedsel en wapens uit Amerika. Loudon en Van der Linden wilden bij de Amerikaanse regering benadrukken dat beide landen in dezelfde positie zaten en beiden nadeel zouden ondervinden van de Britse maatregelen om schepen om volle zee te controleren op hun lading. Door bij de Amerikaanse regering te benadrukken dat Nederland als neutrale mogendheid dezelfde positie had als zij, wilde het kabinet Amerika diplomatiek aan hun zijde krijgen. Als de Amerikaanse regering zou inzien dat ook zij getroffen zouden worden door de Britse blokkadepolitiek, dan konden zij wellicht diplomatieke druk uitvoeren op de Britse regering om de nieuwe maatregel tegen de neutrale scheepvaart niet in te voeren.⁶⁸

De Nederlandse regering heeft door middel van diplomatieke nota's op 20 en 24 januari 1916 hulp gevraagd aan de Amerikaanse regering. In deze nota's vroeg de Nederlandse regering aan de Amerikanen om de Britten te vragen om hun maatregel tegen de Nederlandse handel te stoppen. De Amerikaanse regering weigerde die steun te geven aan Nederland. De Amerikaanse president Wilson wilde geen openlijke steun uitspreken voor andere neutrale mogendheden, omdat hij daarmee het risico liep als partijdig te worden gezien in een tijd dat hij zich niet met de situatie in Europa wilde bemoeien. Toch traden de Amerikanen wel degelijk op tegen de Britten, omdat ook hun internationale handel met

⁶⁷ M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande*, (Berlijn 1998) 60-87

⁶⁸ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 281-329

Spanje, Nederland en de Scandinavische landen werd bedreigd door de Britse blokkadepolitiek. Amerika kondigde op 14 april 1916 aan dat zij Amerikaanse oorlogsschepen de Amerikaanse handelsvloot zouden escorteren, en dat zij Britse of Duitse schepen zouden aanvallen als die de Amerikaanse schepen bedreigden. Ook dreigden De Amerikanen de handel met de Britten stop te zetten wanneer die hun schepen op zee zouden controleren op hun lading.⁶⁹

En de Amerikaanse druk op de Britse regering hielp. De Britse regering kondigde op 11 mei 1916 aan Nederlandse schepen niet te doorzoeken als de kapitein kon bewijzen dat zijn lading niet verhandeld zou worden met Duitsland. Het is twijfelachtig of de Nederlandse verzoeken tot bijstand van 1916 hebben geholpen bij de totstandkoming van dit Amerikaanse beleid. Ondanks meerdere verzoeken tot bijstand hielpen de Amerikanen op geen enkel moment de Nederlandse regering in zijn diplomatieke strijd met de Britten en de Duitsers omdat hun eigen belangen niet werden bedreigd. Door te hopen dat de Amerikaanse regering wel zou handelen tegen acties tegen de neutrale scheepvaart, hoopte Nederland toch de Amerikanen druk zouden uitoefenen op de Britten waarmee ook de Nederlandse scheepvaart beschermd zou worden.⁷⁰

Tijdens de kabinetsvergadering van 11 mei stelde minister van Buitenlandse Zaken Loudon dat Nederland gesteund werd door de Amerikaanse druk op de Britten. De handel met Duitsland bleef doorgaan. De Britten konden niet beweren dat Nederland een Duitse bondgenoot was vanwege deze handel, omdat zij de handelsbetrekkingen tussen Duitsland en Nederland nu officieel hadden goedgekeurd. De Amerikaanse diplomatieke druk die voortkwam uit eigen belang op de Britse regering is dus een belangrijke reden waarom Nederland zich in 1916 diplomatiek sterk genoeg voelde om de Britse handelseisen naast zich neer te leggen. Het kabinet rekende erop dat de Amerikaanse regering – zolang Amerika neutraal was - genoeg druk zou uitvoeren op de Britse regering om de neutrale scheepvaart te beschermen. De Nederlandse handelspositie zou dus worden gedekt door Amerikaanse diplomatie, zij het dat die niet als uitdrukkelijk doel had om Nederland te beschermen.⁷¹

⁶⁹ Ibidem

⁷⁰ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 281-329

⁷¹ Ibidem

Paragraaf 3.2: Waarom de Geallieerden Nederland beschermden

Dankzij de Amerikaanse druk op de Britse regering kon het kabinet blijven handelen met Duitsland, en de Britse druk afwijzen. De Nederlandse regering wist dat de Britse regering nooit teveel druk zou uitvoeren op de neutrale mogendheden zolang de Verenigde Staten neutraal waren en de Britten economisch afhankelijk waren van Amerikaans geld waardoor de Amerikaanse regering druk op hen kon uitoefenen. De Nederlandse regering voelde zich hierdoor gesterkt om de Britse eisen en dreigementen naast zich neer te leggen en de neutraliteit te blijven handhaven.

In mei 1916 vond een gebeurtenis plaats die het kabinet verder sterkte in zijn opvattingen om neutraal te blijven. Na de Geallieerde oorlogsconferentie van 23 februari 1916 stuurde de Franse gezant in Den Haag Georges Alizé op 2 mei een nota aan minister van Buitenlandse Zaken Loudon waarin hij stelde dat de Geallieerden de Nederlandse neutraliteit garandeerden. De Geallieerde mogendheden wilden geen oorlog voeren met Nederland, en zouden geen invasie uitvoeren van Nederland. Op de oorlogsconferentie was besproken dat het officiële beleid van de Geallieerden was om de neutrale mogendheden aan de kant van de Geallieerden te krijgen, in een economisch of militair samenwerkingsverband. Lukte dit niet, dan dienden de Geallieerden de neutrale mogendheden met rust te laten.⁷²

Volgens de Franse gezant hadden de leiders van de Geallieerde mogendheden besproken dat zij wilden samenwerken met de neutrale mogendheden. Hij doelde hierbij natuurlijk in de eerste plaats op de Verenigde Staten - die ondanks hun neutrale status in 1916 een financier van de Geallieerde oorlogsinspanning waren geworden – en Griekenland en Roemenië die de Geallieerden aan hun zijde hoopten te krijgen voor een hernieuwd offensief op de Balkan. Maar ook de relatie van de Geallieerden met Nederland werd volgens de Franse gezant besproken op de conferentie. Volgens Alizé hadden de Britse en Franse onderhandelaars expliciet de Nederlandse neutraliteit gegarandeerd. Hierbij was enig eigenbelang hen niet vreemd. De Geallieerden wilden Nederlandse hulp – onthoud dat 1916 het jaar was van de economische oorlogsvoering - bij hun economische blokkade van Duitsland. Op de conferentie in Parijs was besproken dat Geallieerde druk op Nederland ertoe kon leiden dat Nederland zou meevechten aan Duitse zijde. Dat betekende niet meteen dat Nederland zou meevechten met de Duitse troepen. In dat geval hadden de Geallieerden een perfect excuus om de handel met Duitsland stil te leggen, en ook de Verenigde Staten zouden

⁷² M. Kraaijestein, P. Schulten, *Wankel evenwicht*, (Amsterdam 2007) 232-271

hun handel met Nederland stil leggen. De Geallieerde delegaties waren bang dat eventuele Britse acties tegen de Nederlandse scheepsvaart ertoe konden leiden dat Nederland meer spullen zou leveren aan Duitsland tegen een gereduceerd tarief, terwijl de Nederlandse regering minder producten tegen een veel hogere prijs zou leveren aan de Geallieerden. In dat geval zou voor Groot-Brittannië – voor de levering van onder meer verf en gecondenseerde melk grotendeels afhankelijk van Nederlandse import – zichzelf economisch in de vingers snijden. Volgens Alizé – die door de Duitsers regelmatig werd beticht van een te pro-Nederlands beleid - zouden de Geallieerden daarom de Nederlandse neutraliteit garanderen.⁷³

Dit beeld werd nog bevestigd door de nota die de Britse premier Herbert Asquith op 4 mei stuurde aan minister Loudon. Hierin stelde hij dat de Geallieerden de Nederlandse neutraliteit garandeerden en dat zij Nederland niet zouden aanvallen. Ook deed hij Nederland het aanbod om samen economisch op te treden tegen Duitsland, door de import van Duitsland uit Nederland te controleren op producten die de Britten niet in Duitsland wilden zien. Dit staat in contrast met het Britse optreden van 1914, toen de Britse regering nog dreigde met militaire maatregelen wanneer de Nederlandse regering niet zou meewerken aan de Britse acties tegen Duitsland. De Britse regering wilde destijds een militaire samenwerking met de Nederlanders, maar drong nu aan op economische samenwerking. Om dat te bereiken diende Nederland neutraal te blijven – anders konden de Geallieerden geen druk uitvoeren op Nederland omdat het een Duitse bondgenoot was – en dus moesten de Britten wel de Nederlandse neutraliteit garanderen. Zonder het expliciet te benoemen gaf Asquith in zijn nota dus aan dat Groot-Brittannië de Nederlandse neutraliteit wilde gebruiken voor zijn eigen economische doeleinden.⁷⁴

Hieruit zijn twee opvattingen over het Geallieerde beleid ten aanzien van Nederland te concluderen. Ten eerste wilden de Geallieerden samenwerken met de Nederlandse regering om de Geallieerde handelsblokkade van Duitsland voort te zetten. Hiervoor zou een militaire samenwerking met Nederland niet geschikt zijn, en dus wilden de Geallieerden economisch samenwerken met Nederland. Wanneer Nederland door Geallieerde druk aan Duitse zijde had meegevochten, dan konden de Geallieerden natuurlijk niet hopen op een dergelijke samenwerking. Ten tweede bevestigde Alizé dat de Geallieerden Nederland niet onder druk konden zetten, omdat ze niet in de positie waren om Nederland onder druk te zetten. De Britten dreven belangrijke handel met Nederland, de Geallieerden hadden niet de troepen om Nederland te veroveren en al te strenge acties tegen de neutrale mogendheden konden de

⁷³ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 2*, (Groningen 1972) 133-147

⁷⁴ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 343-386

Verenigde Staten tegen de Geallieerden opzetten, en dat was natuurlijk helemaal uit den boze. Het was dus in het Geallieerde belang om Nederland neutraal te houden.

Het is de vraag in hoeverre Nederland op de hoogte was van deze Geallieerde argumentatie, en in hoeverre zij zich hierdoor gesterkt voelde om eventuele Britse eisen met kracht terzijde te schuiven en de neutraliteit te blijven handhaven. Toch zijn er aanwijzingen die dat aantonen. Ten eerste liet minister Loudon tijdens meerdere ministerraden van februari, maart, april en mei 1916 weten dat de Geallieerden hem nadrukkelijk hadden gegarandeerd dat zij Nederland als neutrale mogendheid wilden zien. Loudon noemde hierbij expliciet de garanties van de Franse gezant en ‘een hoge vertegenwoordiger van den Britsche regering’, zonder de naam van Asquith te noemen. Volgens Loudon kon Nederland gerust zijn over de Geallieerde intenties, omdat zij na deze garanties van Alizé en Asquith op geen enkel ogenblik van plan zouden zijn of in de positie waren om Nederland verder onder druk te zetten.⁷⁵

Ten tweede vertelden de ministers van Landbouw Folkert Posthuma en minister van Koloniën Thomas Pleyte tijdens de ministerraad van 13 april 1916 dat de Geallieerden Nederland om levering van koffie, verf en gecondenseerde melk hadden gevraagd. Volgens de bewindspersonen duidde dit op een duidelijk andere Geallieerde houding ten opzichte van het begin van de oorlog. Hierbij doelden zij mogelijk op het nieuwe beleid van de Geallieerde regeringen dat gericht was op samenwerking met Nederland, terwijl de Geallieerden aan het begin van de oorlog veel agressiever en militanter van toon waren dan in 1916. Het Britse verzoek betekende volgens Pleyte en Posthuma ook dat Nederland niet hoefde te vrezen voor verdere Geallieerde acties, omdat de Britten Nederland zagen als handelspartner en niet als mogelijke militaire tegenstander. De Britten richtten zich op een langdurige samenwerking met Nederland. Zoiets zou niet wijzen op de intentie om Nederland actief in de oorlog te betrekken, of op de bedoeling om Nederland onder druk te zetten.⁷⁶

Ten derde stelde de premier Cort van der Linden op meerdere momenten in 1916 dat Nederland niet hoefde te vrezen voor zijn neutraliteit. Volgens de premier hadden ‘hoge Geallieerden functionarissen’ bevestigd dat de Geallieerden Nederland niet zouden aanvallen en dat de Geallieerden wilden samenwerken met Nederland. Het is met zekerheid grenzende waarschijnlijkheid aan te nemen dat de premier hierbij doelde op de garanties van Asquith en Alizé, plus de pure economische logica van de handel tussen Nederland en Groot-

⁷⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 136

⁷⁶ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 136

Brittannië. Zolang de Geallieerden de Nederlandse neutraliteit garandeerden en Nederland voor economische karretje wilden spannen, kon Nederland zich sterk voelen. Nederland kon de neutraliteit blijven voortzetten in de wetenschap dat de Geallieerden hun eisen toch nooit zo ver zouden doorvoeren dat Nederland gedwongen zou worden om zijn neutraliteit op te geven. Ook in politiek opzicht voelde Nederland zich in 1916 dus sterk. Waar de eerder genoemde strategische situatie van 1916 wellicht aanleiding gaf tot wanhoop in Nederland, daar waren er politieke redenen om zich sterk te voelen tegenover de Britten en militaire argumenten om zich sterk te voelen tegenover de Duitsers. Nederland kon de eisen en dreigementen van beide landen hiermee afwijzen, en het land hoefde niet te vrezen dat een van beide landen zou aandringen op handelingen die de neutraliteit zouden opgeven.⁷⁷

Paragraaf 4: De onmogelijke economische situatie van Nederland

In de voorgaande paragrafen is het economische aspect van de Nederlandse neutraliteitshandhaving in 1916 al meerdere malen aan bod gekomen. En met reden, want de economische argumentatie achter de Nederlandse neutraliteit is een belangrijk onderdeel van de gebeurtenissen in 1916. Helaas voor de lezer en de onderzoeker is deze geschiedenis tamelijk complex. Toch zijn er twee belangrijke argumenten te noemen waarmee het Nederlandse kabinet tijdens 1916 met succes de neutraliteit wist te handhaven.

Paragraaf 4.1: Het kabinet drijft geen handel meer

Het eerste argument heeft betrekking op de Nederlandse import en export in 1916. In tegenstelling tot wat de oorlogsverhoudingen wellicht doen vermoeden, dreven de Britten en Duitsers handel met elkaar via Nederland. Met het uitbreken van de oorlog kon de Duitse overheid geen voedsel en luxe producten meer importeren uit het buitenland. Dit was een reëel probleem, aangezien Duitsland zelf niet genoeg voedsel kon produceren om zijn groeiende bevolking te voeden en ook bepaalde luxe artikelen zoals koffie, tin, rubber en kunstmest konden niet in Duitsland of de Duitse koloniën worden gedolven. Voor de oorlog importeerde de Duitsers deze producten uit vooral de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Nederland. Tijdens de oorlog kon Duitsland geen producten importeren uit Groot-Brittannië. De producten die Duitsland in Amerika wilde kopen, konden alleen nog via

⁷⁷ H. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 128-178

Nederland worden gekocht. Nederland kocht de producten in Amerika en verkocht ze daarna door aan Duitsland. De Duitse regering vertrouwde in plaats daarvan op de import van producten uit Geallieerd gebied die via Nederlandse en Scandinavische reders werden geïmporteerd, en had naarmate de oorlog vorderde steeds meer behoefte aan producten uit het buitenland. Deze ruilhandel was tijdens de Eerste Wereldoorlog belangrijk voor Nederland. Nederland kocht producten in het buitenland en verkocht die aan Duitsland. Belangrijk hierbij was dat Duitsland producten nodig bleef hebben, en dat de Geallieerden bereid bleven om producten te verschepen richting Nederlandse havens.⁷⁸

En in deze toegenomen Duitse vraag en in het feit dat Nederland importeerde uit Geallieerde landen zat precies het probleem voor de Nederlandse neutraliteit. Duitsland eiste in 1916 dat Nederland meer voedsel leverde en dreigde de leveringen van kool en staal te stoppen wanneer Nederland niet voldeed aan deze vraag. Tegelijkertijd eisten de Britten vanaf 1916 dat Nederland de handel met Duitsland beëindigde. Gebeurde dit niet, dan wilden de Britten de handel met Nederland stoppen. De Nederlandse economie dreef mede op deze ruilhandel tussen Brits en Duits gebied, maar liep nu het risico om te worden stilgelegd. Het gevolg zou zijn dat Nederland geen geld kon verdienen waarmee het land draaiende werd gehouden en dat Nederland niet genoeg voedsel zou hebben om te voorzien in de binnenlandse voedselvoorziening. Wanneer een van beide strijdende partijen geen handel meer zou drijven met Nederland, dan zou de hele economische constructie waar Nederland deel van uitmaakte in elkaar storten. Bovendien liep Nederland het risico door een van de beide strijdende partijen te worden gezien als partijdig wanneer het land wel inging op de economische eisen van de eerste partij, maar die van de ander zou negeren.⁷⁹

Deze situatie werd een probleem vanaf het begin van 1916. De Britse regering verbood vanaf 23 februari van dat jaar alle handel tussen Duitsland en de neutrale mogendheden. De lading van de schepen van neutrale landen in Geallieerde havens werd vanaf dat moment gecontroleerd door de Britten en Fransen. Wanneer bleek dat deze schepen Duitsland als bestemming hadden, mochten zij niet uitvaren of werden zij ter plekke vernietigd. De neutrale mogendheden mochten alleen nog producten exporteren uit Geallieerd gebied wanneer de scheepslading bestemd was voor binnenlands gebruik. Voor 1916 accepteerde de Britse regering nog dat Nederland producten kocht in Groot-Brittannië om die te verkopen aan Duitsland. Alleen producten zoals munitie en wapens mochten niet worden geëxporteerd, maar voor de levering van andere producten bemoeide de Britse regering zich

⁷⁸ M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande*, (Berlijn 1998) 152-194

⁷⁹ H. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 128-178

nauwelijks met de handel tussen neutrale mogendheden en Duitsland. Vanaf 1916 was het over met deze coulante houding en werd ook de neutrale scheepvaart streng gecontroleerd. Met het afkondigen van de onderzeebootoorlog in december 1915 en januari 1916 bedreigden de Duitsers vanaf dat moment ook de Nederlandse schepen. De Duitse marineleiding kondigde aan dat alle neutrale schepen die vanaf dat moment een Geallieerde haven zouden aandoen, het risico liepen om door Duitse onderzeeërs te worden getorpedeerd.⁸⁰

Voor Nederland was dit zoals eerder aan bod is gekomen een probleem. Dankzij de acties van de Duitse en Britse marines kon Nederland moeilijk handel drijven met Duitsland, aangezien niet al hun ladingen bestemd waren voor binnenlands gebruik. Nederland kon geen diplomatiek protest indienen. Hiermee kon bij beide partijen de schijn van partijdigheid worden gewekt wanneer Nederland zich sterk maakte voor de handel met een van de vijanden van een van zijn handelspartners, en geen moeite leek te doen om de handel met de andere partij voort te zetten. Nederland werd het dus steeds moeilijker gemaakt om te handelen met de beide strijdende partijen.

De oplossing die werd gevonden is net zo slim als complex. Omdat de Duitsers en de Geallieerden hadden aangekondigd regeringsschepen die een vijandelijk land als bestemming hadden aan te vallen, besloot Nederland aan het begin van de oorlog om zijn import en export te laten regelen door een aparte instantie van handelaren, reders en importeurs. Dat werd de Nederlandse Overzee Trustmaatschappij, of NOT. Het kabinet onderkende al vroeg in de oorlog de mogelijke problemen die zouden ontstaan wanneer zij als neutrale mogendheid handel wilde blijven drijven met beide strijdende partijen. Vanaf september 1914 gaf het kabinet opdracht aan een viertal particuliere groothandelaren om een instantie op te richten die de controle zou krijgen over alle Nederlandse import en export. Die instantie werd de NOT. Nu hield de NOT en niet het kabinet zich bezig met welke producten werden geïmporteerd, met de logistieke verwerking van die ladingen in Nederlandse havens en met de vergunningen die reders nodig hadden om te mogen uitvaren. De NOT richtte zich vanaf 1914 aanvankelijk alleen op de import en export van de producten die van de Britse regering niet mocht worden geëxporteerd, maar kreeg vanaf 1916 de verantwoordelijkheid over de Nederlandse in –en uitvoer.⁸¹

Dat systeem werkte als volgt. Nederlandse reders en kooplieden moesten bij het bestuur van de NOT een verzoek tot uitvaren indienen wanneer zij met een schip wilden uitvaren vanuit een Geallieerde haven richting Nederland. De inspecteurs van de NOT

⁸⁰ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 2* (Groningen 1972) 118-133

⁸¹ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 221-268

controleerden dan of de lading geen goederen bevatte die volgens de Britten niet naar Duitsland mocht worden geëxporteerd en of de lading van het schip bestemd was voor binnenlands gebruik in Nederland. Was dit niet het geval, dan kreeg de bewuste reder of koopman geen vergunning om met zijn lading uit te varen. De schepen mochten alleen naar een Nederlandse haven varen. Handelaren moesten wel meewerken aan dit beleid, omdat de NOT de volledige controle had over alle Nederlandse havenfaciliteiten en bovendien alle bureaucratie onder zijn controle had die schippers verplicht moesten doorlopen wanneer zij hun lading naar Nederland wilde vervoeren. Officieel bepaalde de NOT onder welke voorwaarden een schip mocht uitvaren, maar in de praktijk kreeg de organisatie hierover uitgebreide instructies van de Nederlandse overheid. Ook mocht de NOT volgens de oprichtingsstatuten geen winst maken, en werd al het verdiende geld overgemaakt aan de Nederlandse overheid. De NOT controleerde de Nederlandse import, maar alleen bij de gratie van het kabinet. Hoewel de Nederlandse overheid in naam alle verantwoordelijkheid voor zijn handel overdroeg aan de NOT, had zij in de praktijk dus nog steeds de volledige controle over het reilen en zeilen van deze organisatie.⁸²

Het systeem van de NOT werkte in ieders voordeel. Nederlandse reders en kooplieden konden blijven handelen met Duitsland en de Geallieerde mogendheden, de Nederlandse overheid kon geld blijven verdienen met internationale handel en het kabinet kon voldoende goederen blijven importeren voor binnenlands gebruik. Bovendien bood de NOT het voordeel dat de Nederlandse regering tegenover de Britten kon volhouden dat het geen verboden handel dreef met de Duitse regering, en dat het niet toegaf aan Duits eisen om meer producten te leveren omdat de Nederlandse overheid zelf dus geen handel dreef. Hierdoor kon de Britse regering niet meer beweren dat de Nederlandse overheid en het bedrijfsleven een pro-Duits economisch beleid hanteerden. Als gevolg hiervan konden de Britten op grond hiervan dus ook geen eisen stellen of acties ondernemen die de Nederlandse neutraliteit in gevaar brachten.

In de praktijk hielp de NOT mee aan de Britse blokkade van Duitsland. In naam bleef Nederland neutraal door niet toe te geven aan de Duitse en Britse eisen, maar in praktijk werkte Nederland met de oprichting van de NOT mee aan de Geallieerde pogingen om bepaalde producten niet meer in Duitse handen te laten komen. Toch werkte de NOT ook in het Nederlandse voordeel. Nederland kon na de oprichting van de NOT blijven handelen met de Geallieerde landen. Ook kon Nederland blijven handel drijven met Duitsland, omdat

⁸² H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 221-268

Nederlandse kooplieden producten konden kopen in Groot-Brittannië. Zij brachten die vanuit Groot-Brittannië naar Nederland en importeerden ze van daar naar Duitsland. Dit was ook belangrijk voor de neutraliteit. Nederland kon zonder de schijn van partijdigheid te wekken blijven handelen met beide partijen. Met de constructie van de NOT werd zodoende voorkomen dat de Britse of Duitse regering eisen kon stellen die de Nederlandse neutraliteit in gevaar bracht. Een mogelijke eis op dit vlak kon zijn dat de Britten zouden eisen dat Nederland alle handel met Duitsland beëindigde, of dat Duitsland zou eisen dat Nederland al zijn voedseloverschot naar Duitsland exporteerde en niet naar de Geallieerden. Met de NOT als uitvoerende organisatie voor de Nederlandse handel kon het kabinet stellen dergelijke eisen niet te kunnen inwilligen, omdat zij niet de controle had over de eigen import en export.

Paragraaf 4.2: Hoe Duitsland en Groot-Brittannië werden afgekocht

De Britten trokken hun economische maatregelen tegen Nederland dus in na de strengere eisen die werden gesteld aan wat NOT wel en niet mocht invoeren naar Europa. De Duitsers waren niet zo te spreken over deze regeling. De Duitse economische autoriteiten beseften heel goed dat de NOT was opgericht in reactie op Britse wensen, en in de praktijk Brits beleid ten uitvoer bracht. De Duitsers eisten daarom dat Nederland meer voedsel leverde. Bovendien bleef Duitsland beweren dat Nederland met de NOT de Britse regering meer ter wille was dan de Duitse. Volgens de Duitse overheid gaf Nederland zijn neutraliteit op in het voordeel van de Britten. De Duitse regering eiste dezelfde behandeling, of zou anders de levering aan Nederland van staal, steenkool, chemicaliën en kleurstoffen stopzetten. Dat was een groot probleem, want Duitsland was de enige bron waaruit Nederland deze producten kon betrekken.⁸³

De Duitse eisen en dreigementen richting de Nederlandse handel werden opgelost op een manier die te vergelijken is met de oprichting van de NOT. Nederland gaf via de NOT dezelfde handelsvoorwaarden aan de Duitsers en de Britten. Ook belangrijk was dat Nederland – nadat de NOT een overeenkomst had gesloten – bij de Duitse en Britse regering bekend maakte dat beide regeringen precies dezelfde voorwaarden en voordelen toebedeeld kregen als de andere partij. Hierdoor konden de Britten en de Duitsers nooit beweren dat een van beide partijen werd bevoordeeld door de Nederlandse handelspolitiek. Hierdoor kon Nederland – ook omdat de onderhandelingen liepen via de NOT en niet via het kabinet –

⁸³ H. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 128-178

beweren zich volledig te houden aan alle bepalingen die golden rondom de neutraliteitspolitiek. De Nederlandse handel gaf via een particuliere organisatie soortgelijke handelsvoordelen aan beide strijdende partijen. Niemand werd bevoordeeld en de Nederlandse overheid was officieel neutraal en niet betrokken bij de eigen import en export.⁸⁴

In 1916 werden in het kader hiervan afspraken gemaakt tussen de NOT en de Britse regering en de Duitse regering. De eerste hiervan was de Agricultural Agreement, die in maart 1916 werd besloten tussen de Britten en de NOT. Nederland wilde zoals eerder beschreven landbouwproducten importeren uit Geallieerde landen, om die te gebruiken in de eigen landbouw. Andersom wilde de Britse regering een reeks producten importeren uit Nederland die het land zelf of in zijn koloniën niet genoeg kon produceren. De onderhandelaars van de NOT kwamen overeen met de Britse regering dat de waarde van de producten die de Britse regering wilde importeren dezelfde waarde zouden hebben van de import die Nederland in Groot-Brittannië wilde kopen. Ook werd afgesproken dat eventuele prijswisselingen zouden worden gecompenseerd door de NOT. Wanneer de prijs van de Britse producten omhoog zou gaan, dan zou de NOT dit compenseren door meer Nederlandse producten naar Groot-Brittannië te verschepen. Op die manier zou de Britse handel met Nederland gegarandeerd worden, en zouden de Britten minder snel druk zetten op Nederland om extra handelsvoorwaarden te krijgen omdat een voorwaarde daarvoor als was opgenomen in de Agricultural Agreement.⁸⁵

Rond dezelfde tijd dat de afspraak met de Britse regering werd gemaakt, startte de NOT ook onderhandelingen met de Duitsers. Deze afspraken die voortkwamen uit deze onderhandelingen kwamen bekend te staan als het Provisorium. In de praktijk was dit een kopie van de afspraak die was gemaakt door de NOT met de Britse regering. Volgens de bepalingen van het Provisorium leverde Duitsland in ruil voor gezette hoeveelheden van voedsel elke maand een vaste hoeveelheid steenkool en andere producten aan Nederland. Duitsland zou per maand steeds meer steenkool leveren, in ruil voor steeds meer luxeproducten. Ook met de Duitse overheid werd door de NOT afgesproken dat Nederland garant zou staan voor de leveringen.⁸⁶

Dit lijkt een nadelige regeling voor Nederland te zijn. Nederland moest verplicht voedsel leveren aan de Britten en de Duitsers, en moest zelf de rekening betalen wanneer de Britten en Duitsers minder geld betaalden voor deze leveringen. In feite verdiende Nederland

⁸⁴ Ibidem

⁸⁵ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 281-329

⁸⁶ M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande*, (Berlijn 1998) 152-194

juist geld wanneer de Britse en Duitse regeringen meer leveringen eisten en de prijzen van deze producten omhoog gingen. De onderhandelaars van de NOT waren namelijk zo slim geweest om de prijzen die aan Duitsland en Groot-Brittannië werden gerekend ver boven de kostprijs van de import te bepalen. De Duitse en Britse regeringen wisten dit misschien wel, maar konden in de praktijk niet eisen dat de Nederlanders dit veranderden omdat zij de import uit Nederland nodig hadden. Op een deel van de producten die de NOT leverde aan Duitsland en Groot-Brittannië maakte de NOT dus winst. Wanneer de Duitsers en Britten meer leveringen eisten, verdiende de NOT dus geld aan de beide strijdende partijen. Op deze manier wist Nederland via de NOT de Britse en Duitse economische eisen dus te draaien in hun voordeel. Hoe meer eisen de strijdende partijen stelden, hoe meer geld Nederland verdiende. Bovendien had het tegemoetkomen aan de Britse en Duitse eisen het bijkomende voordeel dat niemand Nederland kon beschuldigen van het benadelen van de eigen partij, omdat Nederland via de NOT tegemoet kwam aan de economische eisen van beide strijdende partijen.⁸⁷

Belangrijk om hierbij op te merken is dat de inhoud van de Agricultural Agreement en het Provisorium door de Nederlandse overheid en de NOT bekend werden gemaakt bij de Duitse en Britse overheid. In de onderhandelingen die de NOT voerde met beide partijen was afgesproken dat Nederland een zelfde behandeling zou geven aan de andere partij. Hierdoor konden de Britten en de Duitsers niet beweren dat zij werden benadeeld of dat de andere partij werd bevoordeeld door het Nederlandse handelsbeleid, omdat zij beide dezelfde behandeling kregen. Wanneer de Duitse regering meer import eiste, dan kreeg zij die ook. Maar tegelijkertijd kregen de Britten in dat geval ook meer producten geleverd, en andersom.

De afspraken die de NOT maakte met de Britse en Duitse regeringen hadden ook gevolgen voor de handhaving van de Nederlandse neutraliteit. De Nederlandse regering kon dankzij de inspanningen van de NOT volhouden dat zij neutraal bleef en geen handel dreef met de strijdende partijen. Tegelijkertijd verdiende Nederland veel geld aan de handel met Duitsland en Groot-Brittannië. Die konden nooit beweren dat de Nederlanders hun neutraliteit opgaven of een van beide landen bevoordeelden, omdat de strijdende partijen onder dezelfde voorwaarden handelden met Nederland als de andere partijen deden. Bovendien kon Nederland meer producten leveren aan de Duitsers en de Britten. Als een van hen meer leveringen eiste dan voorheen, dan zou de andere partij automatisch ook meer leveringen krijgen. Beide regeringen hadden verklaard dat zij het eens waren met deze constellatie, en

⁸⁷ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 281-329

zouden dus niet gauw protesteren tegen een oplossing die in Brits en Duits voordeel was. Bovendien verdiende Nederland juist meer geld wanneer de Britten en Duitsers hogere eisen stelden. Op die manier was het economische beleid dat de Nederlandse regering voerde via de NOT een van de belangrijke redenen waarom Nederland neutraal kon blijven in 1916.⁸⁸

Tussenconclusie:

De Nederlandse belangen waren in 1916 het meest gebaat bij neutraliteit. Het land kon handel drijven met Duitsland en de Geallieerden, en de koloniën bleven in Nederlands bezit dankzij de neutraliteit. Nederland voerde in 1916 een proactief beleid om de neutraliteit te garandeerden. Het land was niet afhankelijk van de terughoudendheid van de strijdende partijen om Nederland niet aan te vallen. Nederland wist de strijdende partijen te overtuigen dat de neutraliteit van Nederland in hun voordeel was en dat zij Nederland daarom niet moesten aan te vallen. Op grond hiervan garandeerden de strijdende partijen de Nederlandse neutraliteit. Bovendien voerde Nederland een actieve diplomatie om de neutraliteit te verdedigen en kreeg het land Amerikaanse steun om de Britse druk te weerstaan. Nederland durfde een proactieve diplomatie te voeren omdat Nederland geloofde dat zijn leger sterk genoeg was om een Britse of Duitse invasie te verslaan.

⁸⁸ H. Pruntel, *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 281-329

Hoofdstuk 4: Nederland tussen hoop en vrees

In 1918 liep het kabinet meer risico om te worden betrokken bij de Eerste Wereldoorlog dan op enig moment in de jaren daarvoor het geval was geweest. Dit had te maken met twee kwesties die zich parallel aan elkaar ontwikkelden. Ten eerste voerde Duitsland druk uit op Nederland om meer voedsel en andere producten te leveren. De Duitse regering had te maken met tekorten in voedsel en bouwmaterialen en wilde die aanvullen met leveringen uit Nederland. Tegelijkertijd eisten de Geallieerden dat Nederland de handel met Duitsland stillegde. De Duitsers dreigden met economische maatregelen wanneer Nederland niet instemde met de levering van meer producten, de Geallieerden dreigden met sancties wanneer het kabinet wel meer voedsel en bouwmaterialen leverde aan Duitsland.

Daarnaast kreeg Nederland te maken met de terugtocht van Duitse troepen via Nederlands grondgebied. Het Duitse leger wilde troepen terugtrekken om het vaderland te verdedigen, maar de infrastructuur van België en het noorden van Frankrijk waren niet berekend op dergelijke grote troepenverplaatsingen. Duitsland wilde deze troepen terugtrekken via Limburg, en dreigde met oorlog wanneer Nederland geen gehoor gaf aan deze eisen. Tegelijkertijd eisten de Geallieerden dat zij dezelfde behandeling wilden ontvangen. Ook zij wilden hun troepen via Limburg naar Duitsland laten oprukken, wanneer Duitse troepen die route gebruikten. Nederland leek dus te moeten kiezen tussen een vrijwillige instemming met de schending van de neutraliteit, of een gedwongen instemming met de schending van de neutraliteit. Met welke argumenten bleef Nederland toch kiezen voor de neutraliteit in deze onmogelijke situatie?

Paragraaf 1: De onmogelijke strategische situatie van 1918

Net als in 1914 en 1916 wilde Nederland in 1918 neutraal blijven om de koloniën te beschermen. Net als in 1914 was Nederland in 1918 bang dat de koloniën en delen van Nederland werden bezet door een van de strijdende partijen, als onderdeel van een vredesregeling waarbij een van de strijdende partijen Nederlands gebied zou bezetten in ruil voor een eind van de Eerste Wereldoorlog. Om dit te voorkomen wilde Nederland aan de grote mogendheden duidelijk maken dat het land tijdens de een oorlog een betrouwbare neutrale mogendheid was geweest. Die angsten op zich waren niet nieuw en werden ook al geuit in 1914 en 1916, maar in 1918 werden zij gevoed door nieuwe ontwikkelingen in de oorlog die een einde van de vijandelijkheden leken in te luiden.

Paragraaf 1.1: Hernieuwde angst voor België

In de eerste plaats gaat het daarbij om Belgische annexaties van delen van het zuiden van Nederland. In 1914 voelde Nederland deze angst ook, en in 1918 besprak het kabinet wederom de mogelijkheid dat België delen van Nederland bezette. De Geallieerde legers achtervolgden de Duitse troepen richting Duitsland en het Belgische leger – dat op de linkerflank van de Geallieerde troepenmacht stond opgesteld – kwam voor het eerst in vier jaar tijd weer in de buurt van de Nederlandse grenzen. Hierdoor moest Nederland weer rekening houden met de mogelijkheid dat België – net als in 1914 en in de jaren voor de oorlog - aandrang op de annexatie van delen van Nederland. In het kabinet werden - net als tijdens de Duits belegging van Antwerpen in 1914 - drie scenario's geschetst over het verloop van de oorlog die zich na de Duitse terugtocht en de Belgische nadering van de grenzen konden voltrekken. In alle gevallen zou Nederland volgens het kabinet gebied kwijtraken aan België.⁸⁹

In de eerste plaats zou Duitsland troepen vervoeren via Limburg, ondanks dat Nederland die verplaatsing niet toestond. Het kabinet vreesde dat de Geallieerden Nederland in dat geval zouden zien als een Duitse bondgenoot die meewerkte aan de Duitse militaire plannen. Het kabinet geloofde niet dat de Geallieerden de nuance zouden zien dat Nederland zich verzette tegen deze verplaatsing. Volgens het kabinet zou dit in de Geallieerde hoofdsteden worden gezien als beleid dat Duitsland hielp. Op meerdere momenten in 1918 gaven de Geallieerden zulke signalen aan het kabinet. Zo stuurde de Britse regering op 18 oktober een nota aan het kabinet waarin Nederland werd opgeroepen om geen Duitse troepen toe te laten op zijn grondgebied. Wanneer dat wel gebeurde, dan was Nederland een Duitse bondgenoot. Dat kon als gevolg hebben dat Geallieerde troepen Nederland zouden aanvallen. Het Nederlandse kabinet vreesde dat de Duitsers ondanks het Nederlandse verzet toch hun eigen plan zouden trekken. Volgens de betrokken bewindslieden zouden de Geallieerden Nederland willen straffen voor deze houding door delen van het zuiden van Nederland te beloven aan België.⁹⁰

In de tweede plaats vreesde Nederland slachtoffer te worden van de naoorlogse plannen van de Geallieerden met Europa. In 1914 leefden soortgelijke angsten over de Duitse plannen met België. In 1918 waren de Geallieerden sterker dan Duitsland, en het Nederlandse kabinet vreesde deze macht niet te kunnen weerleggen en te worden gedwongen om te

⁸⁹ P. Moeyes, *Nederland buiten schot*, (Amsterdam 2001) 356-369

⁹⁰ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1972) 137-149

luisteren naar de eisen van de Geallieerden. Tegelijkertijd nam het kabinet aan dat alle Geallieerde mogendheden Duitsland als een permanent gevaar voor de veiligheid in Europa zagen, net zoals dat door het kabinet zo werd gezien. Het kabinet was in 1918 bang dat de Geallieerden deze angst zouden omzetten in concreet beleid. De betrokken bewindslieden waren bang dat de Geallieerden het neutrale Nederlandse grondgebied na een doortocht van Duitse troepen zouden zien als versterking van de Duitse strategische positie – omdat Duitsland kon blijven handelen via Nederland en de Duitse legerflank altijd werd gedekt door Nederland – en daarom België wilden uitbreiden met Nederlands grondgebied om ook in een naoorlogse situatie België sterker te maken tegenover een nieuwe Duitse invasie. Op die manier zou België ten koste van Nederland een betere strategische positie kunnen innemen tegenover Duitsland - België controleerde dan bijvoorbeeld alle waterwegen van de Lage Landen en de toegangswegen richting Luik – waardoor de Belgen in de toekomst minder kwetsbaar waren voor een Duitse aanval. Het kabinet vreesde dus dat de Geallieerden Nederland zagen als een versterking van de Duitse strategische positie, en België sterker wilden maken en tegelijkertijd Duitsland wilden verzwakken door delen van zuid-Nederland aan België te geven. De Franse regering steunde dit idee, omdat daarmee ook hun strategische positie in Europa – omdat België sterker zou worden – gunstiger zou worden. Vanwege de snel verwachtte nabijheid van Geallieerde troepen bij de Nederlandse grens, vreesde het kabinet dat de Britten en Fransen Nederland zo onder druk konden zetten om gebied af te staan dat hiertegen geen verzet mogelijk was.⁹¹

Het kabinet uitte de angst dat de oorlog niet gewonnen werd door een van de beide partijen, maar zou eindigen in een patstelling. Geen van beide legers zou sterk genoeg zijn om de tegenpartij te verslaan. Volgens het kabinet bestond dan de mogelijkheid dat de Geallieerden en de Duitsers een regeling zouden treffen die gunstig was voor de belangen van beide partijen. Die regeling zou dan ten koste gaan van Nederlands grondgebied. Het kabinet was bang dat Duitsland in dat geval nog sterk genoeg was om Nederland onder druk te zetten, en dat Nederland zelf niet sterk genoeg was om deze druk te weerstaan. De Geallieerden zouden zoals beschreven wel oren hebben naar Belgische annexaties van Nederlands grondgebied. Volgens het kabinet bestond de mogelijkheid dat de Geallieerden zouden instemmen met een vredesregeling waarmee onder meer Nederlands grondgebied aan België werd gegeven, in ruil voor een gunstige vredesregeling voor Duitsland.⁹²

⁹¹ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1972) 137-149

⁹² Ibidem

Er is niet een moment aan te wijzen waarop deze drie angsten samen werden benoemd door het kabinet. Maar wanneer we kijken naar de kabinetsvergaderingen van oktober, dan wordt deze angst meerdere malen verwoord door enkele ministers. Op 17 oktober stelde minister Jean-Jacques Rambonnet van Marine dat zijn eerdere angsten over de oorlogsontwikkelingen die hij had uitgesproken in 1914, in 1918 weer waren teruggekomen. Volgens hem was de oorlog in 1918 – net als in 1914 – een bedreiging voor de Nederlandse belangen. Het land diende daarom neutraal te blijven. Op die manier zou Nederland in de minst slechte positie mogelijk worden gebracht om de Belgische annexatie het hoofd te kunnen bieden. Rambonnet's collega van het departement van Marine Thomas Pleyte stelde een week later dat het kabinet niets moest doen om de Geallieerden voor het hoofd te stoten, waardoor een situatie zou ontstaan die nadelig was voor de nationale grenzen gezien de te verwachten komst van Geallieerde troepen aan de Nederlandse grens. Premier Van der Linden droeg bovendien op meerdere momenten in oktober 1918 zijn minister van Buitenlandse Zaken Loudon op om de afwijzing van de Duitse eisen voor troependoorvoer door te spelen richting de Geallieerde regeringen. Hij diende deze nota's te voorzien van de opmerking dat Nederland zich hield aan de bepalingen van de neutraliteit en op grond daarvan aannam geen bedreigingen van zijn territoriale integriteit te verwachten. Volgens deze instructie diende Loudon en zijn diplomaten te benadrukken dat Nederland zich opstelde als een goede neutrale mogendheid die geen enkele partij in militair opzicht ter wille was. Op grond hiervan mocht Nederland volgens Van der Linden dan ook niet gestraft worden voor zijn oorlogsbeleid door gebied kwijt te raken aan België.⁹³

Uit angst in een positie te komen die België het excuus gaf om Nederlands gebied te bezetten wilde Nederland de Duitse troepenverplaatsing via Limburg niet toestaan. Op die manier bestond dat de hoop dat de Geallieerden Nederland niet zagen als Duitse bondgenoot of als versterking van de Duitse strategische positie, en dat de Geallieerden niet zouden instemmen met een Belgische annexatie van Nederlands grondgebied. Ondanks de Nederlandse voorzorgsmaatregelen, bestond nog altijd het gevaar dat de Geallieerden desondanks Nederlands gebied aan België zouden beloven. Maar door zoveel mogelijk voorzorgsmaatregelen te nemen, wilde het kabinet het risico hierop zoveel mogelijk verkleinen. Door geen troepen toe te laten op Nederlands grondgebied en dus de neutraliteit niet te schenden, wilde het kabinet de territoriale integriteit van Nederland bewaren. Ook hier

⁹³ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 220

weer komt het beeld naar voren dat de neutraliteit voor Nederland de minst slechte optie was, zoals later in deze thesis nog uitgebreid beschreven zal worden.

Deze theoretische angst van Nederland voor Belgische annexaties had ook een praktische aanleiding. De Belgische regering kondigde aan Nederlands gebied te willen annexeren. Op meerdere data in september en oktober – zoals op 11 en 14 oktober - kondigde de Belgische regering via zijn gezantschap in Nederland aan bij de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Loudon dat het land Limburg, het zuiden van Brabant en Zeeuws-Vlaanderen wilde bezetten. De Belgische regering kondigde aan dat de oorlog met Duitsland voorlopig de prioriteit had, maar dat het land – zodra zijn leger daartoe in staat was – gereed zou worden gemaakt om de grens met Nederland over te trekken. In de praktijk is het natuurlijk nooit zo ver gekomen, vooral omdat de Geallieerden geen oorlog wilden tussen Nederland en België. Maar de concrete Belgische bedreiging van Nederlands grondgebied gaf wel voeding aan de eerder genoemde argumentatie van het kabinet om op grond van strategische argumenten geen pro-Duits beleid te willen voeren, en om de neutraliteit te kunnen blijven volhouden.⁹⁴

Paragraaf 1.2: Waarom Japan een bedreiging bleef

De angst voor Belgische annexaties was een serieuze bedreiging voor de Nederlandse territoriale integriteit. Deze kwestie rondom de Belgische annexaties was de enige waarbij de door Nederland gehanteerde strategische overwegingen om neutraal te blijven ook een concreet gevolg kregen, omdat de Belgische troepen voor het einde van de oorlog langs de Nederlandse grenzen verschenen. Daarnaast besprak het kabinet ook nog twee meer theoretische kwesties rondom het verlies of de uitbreiding van Nederlandse grondgebied. Hierbij ging het niet zozeer om een concrete gevoelde bedreiging, maar meer om wat er in theorie kon gebeuren. Ook hier bestond bij het kabinet de gedachte dat neutraliteit de minst slechte optie was voor Nederland. Het ging hierbij – en dat zal niet als verrassing komen – om de angst dat Nederlands-Indië door Japan zou worden aangevallen. Deze angst werd gekoppeld aan de actuele ontwikkelingen van de oorlog, en de eerder aangehaalde theoretische scenario's over hoe de oorlog zich kon ontwikkelen.

In de eerste plaats betrof het hierbij de angst voor een Japanse of Britse aanval op Nederlands-Indië. In 1918 speelde deze angst ook een rol bij de handhaving van de

⁹⁴ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1972) 137-149

neutraliteit en het afwijzen van de Duitse eisen voor het doorlaten van troepen. Er vonden geen gebeurtenissen plaats die een concrete en reële bedreiging vormden voor de koloniën in Azië, zoals het afsnijden van de verbindingen tussen Azië en Nederland in 1916. Toch hield het kabinet rekening met de mogelijkheid dat de Britten of Japanners in 1918 Nederlands-Indië zouden aanvallen.⁹⁵

De angst voor Nederlands-Indië volgt grotendeels de lijnen van de argumentatie rondom de Belgische annexaties. Het kabinet was in 1914 bang dat Nederlands-Indië gebruikt zou worden als ruilmiddel om een bemiddelde vrede te bewerkstelligen, op eenzelfde manier dat het kabinet ook bang was dat delen van het zuiden van Nederland aan België zouden worden toegewezen. Ook vreesde Nederland – net als in 1914 en 1916 – dat een vermeende pro-Duitse houding van het Nederlandse kabinet door de Geallieerden verkeerd zou worden geïnterpreteerd. Het kabinet was bang dat Japan of Groot-Brittannië de Nederlanders wilden straffen voor de Nederlandse steun aan Duitsland – of deze situatie aangrepen om hun territoriale doelen in Azië te verwezenlijken – door Nederlands-Indië te bezetten.⁹⁶

Het verschil tussen de angst voor België en Japan schuilt in de context. In 1918 gaf de regering in Tokio geen aanleiding voor de Nederlandse angsten. Het bedreigde de koloniën niet en gaf niet zijn mening over het Nederlandse beleid ten aanzien van Duitsland. Het kabinet beseftte daarentegen dat de koloniën vanwege de beperkte militaire middelen en de afwezigheid van politieke allianties die de koloniën beschermden, kwetsbaar waren. Ondanks dat Japan nu geen concrete aanleiding gaf voor bezorgdheid in het kabinet, was de academische kwetsbaarheid van Nederlands-Indië de hele oorlog lang – en vooral in 1914 en 1918 – een argument voor het kabinet om op te passen om geen pro-Duits beeld uit te stralen. Een al te pro-Duits beleid in Europa ten aanzien van de Duitse troependoorvoer kon leiden tot een Japans dreigement om de grondstoffen van de koloniën te bezetten als bescherming tegen een Duits gebruik van deze grondstoffen. Zoals eerder in deze thesis beschreven is, importeerde Duitsland via Nederland veel producten uit Nederlands-Indië. Deze handel kon Japan een argument geven om Duitsland af te snijden van de Indische grondstoffen door de archipel te bezetten. Het afwijzen van de Duitse eis voor troepenverplaatsing diende dus mede ter bescherming van de koloniën, ondanks het feit dat Japan niets deed wat de angst van het kabinet voeding kon geven.⁹⁷

⁹⁵ K. van Dijk, *The Netherlands-Indies and the Great War 1914-1918*, (Leiden 2007) 579-613

⁹⁶ Ibidem

⁹⁷ Ibidem

Paragraaf 1.3: Nederlandse annexaties in Duitsland

De tweede kwestie werd niet vaak besproken tijdens de ministerraadsvergaderingen van september en oktober 1918. Een tekort aan officiële stukken waarin de kwestie wordt besproken maakt de beschrijving nog lastiger. Toch is de schrijver van dit stuk van mening dat de kwestie zo interessant is om in ieder geval kort te worden behandeld. Tijdens de ministerraadsvergadering van 10 oktober 1918 merkte minister van Buitenlandse Zaken Loudon en passant op dat de Geallieerden na de oorlog geen Nederlandse annexaties van Duits grondgebied zouden toestaan. Zoals beschreven steunden zij Belgische aanspraken op Nederlands grondgebied, hoewel de angst voor een Nederlands-Belgische oorlog ze er van weerhield om die steun tot het uiterste door te voeren. Nederland hoefde volgens deze logica dus niet te rekenen op gebiedsuitbreiding richting het zuiden. Uit informele gesprekken met vertegenwoordigers van de Duitse regering – Loudon maakte geen melding van wie dit waren – had de minister van Buitenlandse Zaken afgeleid dat de Geallieerden niet bereid waren om Nederland te belonen voor zijn neutrale status door Nederland toe te staan om na de oorlog delen van Duitsland te annexeren. Premier Van der Linden maakte tijdens de vergadering snel een einde aan een eventuele discussie over Nederlandse annexaties. De premier meende dat er in het grensgebied geen belangrijke industrie was gevestigd die Nederland kon overnemen voor eigen economisch gewin. Het annexeren van kleine stukken grensgebied was volgens hem daarom niet winstgevend. Ook een annexatie van substantiële delen van Duitsland wilde de premier niet tot officieel beleid benoemen. Volgens hem was het de ruzie met de Geallieerden niet waard om grote stukken Duits grondgebied op te eisen, omdat zij nooit zouden accepteren dat een neutrale mogendheid winst zou halen uit een land dat zij hadden verslagen. Nederland moest neutraal blijven, omdat het land geen gebiedsuitbreiding kon krijgen als beloning voor oorlogsdeelname. Aziatische gebiedsuitbreiding lag evenmin in de lijn der verwachting, omdat Nederlands-Indië aan alle kanten werd omsingeld door Brits of Australisch gebied. Beide landen zouden nooit hun koloniën verkleinen om een neutrale macht te versterken.⁹⁸

En meer dan dat werd er niet over de kwestie gezegd. Loudon ging niet nader op de kwestie in, en de andere ministers hebben – zo blijkt uit de notulen – niet gesproken over de kwestie. Toch is het interessant om te weten dat in ieder geval Cort van der Linden geen

⁹⁸ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

mogelijkheden zag voor gebiedsuitbreiding voor Nederland, en deze overweging gebruikte om zijn al diep gewortelde steun voor de neutraliteit verder van diepgang te voorzien.

Paragraaf 2: Het verdwijnen van zekerheden

In diplomatiek opzicht was de Nederlandse positie in 1918 zwak. Tot 6 april 1917 waren de Verenigde Staten neutraal gebleven, en kon Nederland vertrouwen dat de Amerikanen de Britten onder druk zouden zetten wanneer die Nederland onder druk zetten. Ook hadden de Geallieerden beloofd om Nederland niet aan te vallen. Maar sinds de Amerikanen sinds april 1917 aan Geallieerde zijde meevochten in de Eerste Wereldoorlog, kon het kabinet niet meer rekenen op steun uit die hoek. En die bescherming was wel nodig in 1918, omdat de Britten vanaf dat jaar niet meer beloofden om Nederland niet aan te vallen. Bovendien moest het kabinet – nu het Duitse leger op de terugtocht was – rekening houden met de naoorlogse wereld. En gezien de beschuldigingen van de Duitsers in de voorgaande jaren dat het kabinet te pro-Brits was en de Britse beschuldigingen dat Nederland te pro-Duits was, was dit geen eenvoudige opgave. Hoe slaagde Nederland er toch in om desondanks een nieuw gevoel van politieke macht in te nemen in de onderhandelingen met de strijdende partijen?

Paragraaf 2.1: Waarom Nederland de grote mogendheden moest beïnvloeden

In de eerste plaats probeerde het kabinet de beide strijdende partijen er van te overtuigen dat een neutraal Nederland hen meer voordelen kon bieden dan een strijdend Nederland. Het kabinet hoopte dat de beide strijdende partijen op grond van deze voordelen een deel van hun militaire en economische druk op de Nederlandse regering zouden verminderen. Vooral de Duitse politieke top bleek gevoelig te zijn voor deze logica. Net als in voorgaande jaren was een voordeel voor Duitsland van de Nederlandse neutraliteit gelegen in de mogelijkheid om via Nederlandse havens producten te importeren. Toen Duitsland aankondigde troepen te willen verplaatsen via Limburg, probeerde het kabinet de Duitsers dan ook ouderwets om te kopen op grond van deze logica. Op 23 september 1918 overhandigde de Nederlandse gezant in Berlijn Gevers een nota aan zijn Duitse collega Von Jagow met een voorstel om meer voedsel tegen een lagere prijs te leveren dan voorheen het geval was. Bovendien zou Duitsland de beschikking krijgen over extra cement en grind, die het Duitse leger nodig had voor de bouw van nieuwe stellingen in België en Duitsland. Gevers voegde

hieraan toe dat een neutraal Nederland met genoeg zou voldoen aan de Duitse wens voor extra voedselleveringen en extra ladingen bouwmaterialen. Volgens Gevers bood de neutrale status van Nederland de mogelijkheid om in Geallieerde landen die producten te kopen die Duitsland zo nodig had, en die Nederland graag wilde leveren. Maar – zo voegde de gezant aan de nota toe – wanneer Nederland in oorlog kwam met Duitsland na de eventuele schending van de Nederlandse neutraliteit in Limburg, dan kon er geen sprake zijn van nieuwe leveringen. In dat geval kon het kabinet het niet uitleggen aan de bevolking dat het land dat Nederland was binnengevallen, tegelijkertijd extra voedsel kreeg.⁹⁹

Tegelijkertijd sprak de minister van Buitenlandse Zaken Loudon in Parijs en Londen met de Geallieerden over de Nederlandse weigering om de handel met Duitsland te beëindigen. In voorgaande jaren had Nederland de steun van de Amerikanen aangewend om hieraan niet te hoeven meewerken. In 1918 was die steun verdwenen, en dus kreeg Loudon de instructies mee van het kabinet om mee te werken aan de Geallieerde eisen. Het kabinet stemde in met het stoppen van de handel met Duitsland op vrijwel alle punten, behalve op het gebied van de leveringen van voedsel en bouwmaterialen. Volgens Loudon konden beide producten nooit worden gebruikt ten bate van de Duitse oorlogsindustrie, en waren ze alleen bedoeld om de enorme hongersnood in Duitsland te ledigen. Tegelijkertijd stond de minister erop dat de Geallieerden op grond van deze afspraak hun verzet tegen de Nederlands-Duitse handel zouden staken.¹⁰⁰

En de beide strijdende partijen gaven inderdaad toe aan deze omkoperij. Duitsland zegde toe pas troepen te verplaatsen wanneer Nederland toestemming daarvoor had gegeven. Zonder dat het Nederlandse aanbod voor extra voedselleveringen hiermee ook maar iets te maken had, hadden de Duitse politieke en militaire top hiertoe al enige tijd eerder besloten. De voordelen van een snelle doorvoer via Limburg wogen volgens hen niet op tegen het nadeel dat de Geallieerden via Nederland Duitsland konden aanvallen, en dat met Nederlandse oorlogsdeelname tegen Duitsland een handelspartner verloren zou gaan. De overeenkomst om in ruil voor voedsel en bouwmaterialen geen troepen door Limburg te verplaatsen was dus een zachte prijs voor de Duitsers om te betalen.¹⁰¹

Tegelijkertijd garandeerden ook de Geallieerden de Nederlandse neutraliteit. Hierbij zijn twee punten van belang. In de eerste plaats stond de Britse regering toe dat Nederland voedsel kocht in Groot-Brittannië en doorverkocht aan Duitsland, als Nederland de overige

⁹⁹ P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 178-197

¹⁰⁰ M. Kraaijestein, *Wankel evenwicht*, (Soesterberg 2007) 144-171

¹⁰¹ M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande*, (Berlijn 1998) 293-324

handel met Duitsland beëindigde. Zonder dit aan het kabinet mee te delen hoopte de Britse regering hiermee invloed te kunnen uitoefenen op Duitsland. Door afspraken te maken met Nederland – een van de grootste voedselexporteurs naar Duitsland – konden de Britten de voedseltoevoer richting hun vijand controleren. Ook voor hen was een neutraal Nederland dus van belang. Loudon was op de hoogte van deze situatie. Tijdens zijn onderhandelingen met de Britten begin oktober maakte hij duidelijk dat de Britten de voedseltoevoer naar Duitsland konden controleren als deze via Nederland verliep. De Britten konden bepalen hoeveel voedsel zij zouden exporteren naar Nederland, en ze konden afspraken maken over hoeveel van dit voedsel naar Duitsland mocht worden geëxporteerd. Op die manier konden de Britten invloed hebben op de voedselsituatie in Duitsland. Volgens Loudon zou Duitsland niet op andere manieren voedsel produceren als zij konden blijven importeren via Nederland. Duitsland zou bijvoorbeeld kunnen proberen om op enigerlei wijze zelf meer voedsel te produceren als het land geen voedsel kon importeren via Nederland. Wanneer Nederland aan Duitse zijde had gevochten, dan hadden de Britten de handel tussen Nederland en Duitsland natuurlijk helemaal kunnen stilleggen. Maar in dat geval zou Duitsland zijn voedsel elders vandaan halen, en de Britten konden niet zeker weten of ze deze nieuwe bron ook konden controleren. De Nederlandse voedselexport richting Duitsland was te controleren door de Britten omdat het voedsel werd vervoerd vanuit Geallieerde havens. De Geallieerden konden nu mede bepalen hoeveel goederen richting Nederland werd vervoerd, en konden afspraken maken over hoeveel hiervan bestemd zou mogen zijn voor de export. De Britten stemden daarom op 30 oktober in met het Nederlandse voorstel.¹⁰²

En de Geallieerden deden nog een concessie aan Nederland. De Franse gezant in Den Haag Allizé gaf op 8 oktober te kennen aan Loudon dat het kabinet mocht instemmen met de Duitse eis om troepen via Nederland te verplaatsen. De Geallieerden wilden geen oorlog tussen Nederland en Duitsland omdat dit de oorlog in hun ogen nodeloos zou verlengen op een moment dat de Geallieerden – bedenk goed dat alle partijen uitgeput waren – juist een einde aan de oorlog wilden maken. Verlenging van de oorlog via Nederland paste niet in deze plannen, en Nederland mocht daarom eventueel Duitse troepen via zijn grondgebied laten reizen.¹⁰³

Dit bood de volgende situatie. Door te blijven handelen met Duitsland, voorkwam Nederland dat de Duitsers druk uitvoerden met Nederland. De Duitsers zouden hun economische voordelen in Nederland niet willen opgeven. De Geallieerden stonden toe dat

¹⁰² M. Kraaijestein, *Wankel evenwicht*, (Soesterberg 2007) 144-171

¹⁰³ M. Kraaijestein, *Wankel evenwicht*, (Soesterberg 2007) 232-271

Nederland beperkt handel dreef met Duitsland, zodat deze leveringen geen problemen met de Geallieerden opleverden. Tegelijkertijd matigden de Duitsers hun militaire eisen. Alleen ongewapende troepen zouden via Limburg worden vervoerd, en pas met Nederlandse toestemming. De Geallieerden hadden hiervoor toestemming gegeven, zodat Nederland de diplomatieke ruimte had om de Duitsers te accommoderen zonder dat dit Geallieerde represailles opleverde. Hierdoor was het kabinet in een nieuwe positie van diplomatieke kracht gekomen om de Duitse en Geallieerde eisen af te weren of juist toe te staan, omdat de beide strijdende partijen hadden aangekondigd hun eerdere sancties niet meer uit te voeren. Zij deden dit vanuit een besef dat een neutraal Nederland meer in hun voordeel was dan een strijdend Nederland.

In de notulen is weinig terug te vinden over het oordeel van de kabinetsleden over deze gang van zaken. Maar dat deze nieuwe diplomatieke situatie Nederland het zelfvertrouwen gaf om de Duitse en Geallieerde eisen af te wijzen, staat vast. Saillant is dat minister van Buitenlandse Zaken Loudon tijdens de vergadering van 16 oktober 1918 melding maakte van het feit dat de Nederlandse neutraliteit gehandhaafd werd omdat Duitsland en Groot-Brittannië ook in 1918 nog steeds baat hadden bij de Nederlandse neutraliteit. En op 23 oktober meldde premier Van der Linden dat de neutraliteit kon worden voortgezet in het licht van recente nieuwe vriendschappelijke uitingen van de Duitse en Britse regeringen. Het kan haast niet anders dan dat hij hierbij doelde op de voorgenoemde succesvolle concessies van beide partijen aan Nederland. Ook stelde minister Loudon in deze vergadering dat het kabinet zich - op grond van de recente nieuwe afspraken die waren gesloten met de beide strijdende partijen - de neutraliteit kon blijven voortzetten. Ook hier weer werd niet expliciet vermeld om welke afspraken en uitingen het ging, maar gezien het belang van de eerder genoemde regelingen voor de Nederlandse neutraliteit kan het haast niet anders zijn dan dat Loudon en Van der Linden doelden op de omkoppingen van beide partijen die waren bedoeld om te laten zien dat een neutraal Nederland meer waarde had dan een strijdend Nederland. Een vechtend Nederland zou niet in staat zijn om de gemaakte afspraken na te komen, en dus was het in het belang van beide partijen om Nederland neutraal te houden. Het kabinet was zelf al sinds het begin van de oorlog overtuigd van deze logica. In 1918 slaagde de minister van Buitenlandse Zaken er nogmaals in om de Britten en de Duitsers ook te overtuigen van deze logica. Op grond hiervan kreeg Nederland concessies waarmee de beide partijen aankondigden de neutraliteit te garanderen. Op grond van deze concessies kon het kabinet de economische en

militaire eisen van de Britten en Duitsers het hoofd bieden. Zij boden dus een belangrijk argument achter de Nederlandse neutraliteit.¹⁰⁴

Paragraaf 2.2: Nederland wil vrede

Nederland probeerde de beide strijdende partijen op nog een tweede manier te overtuigen van het nut van de Nederlandse neutraliteit. Het kabinet heeft op meerdere momenten in 1914, 1915 en 1918 aangeboden bij de Duitsers en de Britten om vredesonderhandelingen te starten met de andere partij. Zo stuurde Gevers op 24 oktober 1918 een nota aan het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken om namens Duitsland bij de Geallieerden een vredesvoorstel in te dienen. Tegelijkertijd voegde Gevers er aan toe dat Nederland bereid was de Duitse belangen te verdedigen bij de Geallieerden om - waar mogelijk - extra concessies voor Duitsland te onderhandelen. Terwijl dit voorstel aan Duitsland werd gedaan, stuurde Loudon op 25 oktober een soortgelijk verzoek richting de Geallieerde mogendheden. Hij deed vooral veel moeite om de Amerikanen een voorstel voor het starten van vredesonderhandelingen te sturen, omdat zij als voormalige neutrale mogendheid wellicht meer oren zouden hebben naar het Nederlandse voorstel dat hun meer cynische Franse en Britse bondgenoten. Maar net als in 1914 en 1915 gingen de Geallieerden en Duitsers niet in op het Nederlandse voorstel om vredesonderhandelingen te openen. Al een paar dagen na het indienen van het verzoek op 26 en 27 oktober lieten de Amerikaanse, Duitse en Britse regering weten niets te voelen voor het Nederlandse voorstel. De Duitsers voelden zich nog niet verslagen en zagen onderhandelingen als een teken van zwakte. Tegelijkertijd wilden de Geallieerden Duitsland militair verslaan, omdat het land nog zoveel Europees gebied had bezet en een vredesregeling voor een nederlaag de Duitsers misschien de controle over deze gebieden had gegeven.¹⁰⁵

Toch was de Nederlandse intentie om vredesonderhandelingen te starten en de uitstraling die deze actie zou hebben op de strijdende partijen wel een belangrijk argument achter het handhaven van de neutraliteit. Net als in 1914 hoopte Nederland dat beide partijen zouden zien dat het land zich tijdens de oorlog had gehouden aan alle bepalingen van de neutraliteitsbepaling. Nederland wilde laten zien dat het land zich tijdens de oorlog had gedragen als een betrouwbare neutrale mogendheid die niet had bijgedragen aan het verlengen van de oorlog en actief pogingen deed om de oorlog te beëindigen, en die zich bovendien niet

¹⁰⁴ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

¹⁰⁵ C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1973) 112-117

partijdig had opgesteld. Met het voorstel om vredesonderhandelingen te starten, liet het kabinet zien dat Nederland toch vooral uit was op een beëindiging van de oorlog. Dit alles zou bij de Geallieerden en de Duitsers het beeld oproepen dat Nederland een betrouwbare neutrale mogendheid was.¹⁰⁶

Nederland deed de vredesvoorstellen dus niet alleen om te laten zien aan de Geallieerden en de Duitsers dat een neutraal Nederland voor hen meer nut had dan een strijdend Nederland. De reeks vredesvoorstellen waren ook in Nederlands belang. Tijdens de vergadering van 30 oktober komt deze logica goed naar voren, en de argumentatie hierachter komt veel overeen met het beleid dat het kabinet op dit vlak voerde in 1914. Volgens Van der Linden zou Nederland in een alliantie weinig kans maken om invloed te hebben op de vredesregeling. Ongeacht of de Duitsers of de Geallieerden zouden winnen kon Nederland niet hopen op het uitoefenen van invloed op een van de beide strijdende partijen wanneer het land meevocht. Nederland kon alleen als neutrale mogendheid invloed uitoefenen op een vredesconferentie. De Nederlandse economische, diplomatieke en militaire macht was te klein om die invloed af te dwingen. In een alliantie kon Nederland vanwege dit gebrek aan macht nooit de belangrijkste partner zijn die bepaalde welke regelingen werden getroffen op een vredesconferentie. Door tijdens de oorlog al te benadrukken dat Nederland een betrouwbare neutrale mogendheid was, hoopte het kabinet welwillendheid te kopen bij de strijdende partijen. Deze landen zouden in een vredesregeling Nederland niet straffen voor zijn oorlogsbeleid tijdens de oorlog, maar hopelijk juist belonen voor zijn onpartijdigheid. Minister Jean-Jacques Rambonnet van Marine voegde er aan toe dan alleen het kabinet kon hopen dat enkele van zijn belangen werden behartigd. Zo had Nederland een grotere kans om zijn koloniën te behouden – en dus te voorkomen dat ze bijvoorbeeld werden gebruikt in een naoorlogse ruil – wanneer het land niet geallieerd was met welke partij dan ook, omdat geen enkel land dan invloed had over de Nederlandse belangen. Bovendien was het volgens de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel Folkert Posthuma voor de handel van cruciaal belang dat Nederland goede relaties onderhield met de Groot-Brittannië en Duitsland. Wanneer Nederland tijdens de oorlog had meegevochten aan de kant van een van deze mogendheden, dan bestond de vrees dat de andere partij na de oorlog niet meer wilde handelen met Nederland. En gezien de afhankelijk van internationale handel en handel met en via Duitsland, kon Nederland zich dit economisch gezien niet veroorloven. Vooral de minister van Financiën Willem Treub maakte er een punt van om zijn collega in deze opvatting te

¹⁰⁶ Ibidem

steunen. Het doen van voorstellen voor het starten van vredesvoorstellen was dan ook bedoeld om de neutrale status van Nederland als anti-oorlogsmogendheid te benadrukken, in de hoop dat die status van anti-oorlogsmogendheid Nederland invloed en geloofwaardigheid gaf op een vredesconferentie.¹⁰⁷

Paragraaf 2.3: Nederland blijft intern verdeeld

Toch wilde Nederland een snel einde van de oorlog bewerkstelligen, ondanks het eigenbelang dat meewoog in de voorstellen voor het starten van vredesonderhandelingen. Nederland wilde in 1918 mede neutraal blijven uit angst dat interventie op dat moment de oorlog langer had laten duren. Ongeacht tegen welke van de partijen de interventie was gericht zou Nederlandse oorlogsdeelname leiden tot een verlenging van de oorlog, en de problemen die dit met zich meebracht voor Nederland en het kabinet. In de voorstellen van het kabinet om vredesonderhandelingen te starten moet dus ook de oprechte wens voor een snel oorlogseinde worden gezien. Zoals in alle landen had ook Nederland in 1918 te maken met de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog op Nederland. Sinds 1914 meer dan 400.000 mannen opgeroepen voor dienst in het leger. Omdat het kabinet tijdens de oorlog niet meedeelde aan het volk, het leger en het parlement welke bedreigingen werden geuit tegen Nederland - maar het leger wel steeds paraat moest blijven – leek het alsof de krijgsmacht voor niets was opgeroepen. Uit angst voor het uitstralen van agressieve intenties richting buitenland werden eenheden nauwelijks verplaatst. De verveling die sommige soldaten voelden omdat ze niet vochten en nauwelijks oefenden, sloeg in 1918 om in baldadigheid. Soldaten weigerden bevelen op te volgen, keerden niet terug van verlof of staken hun barakken in brand. Ook onder de bevolking ontstond steeds meer onrust over de voedseltekorten en de beperkingen die de staat van belang – afgekondigd na het begin van de oorlog in augustus 1914 – met zich meebrachten. Ook onder de bevolking ontstond onrust over de verslechterde voedselsituatie, wat zich uitte in relletjes en protesten. Het parlement steunde niet meer al het beleid dat het kabinet voerde tijdens de oorlog, en roep op tot flinke veranderingen in beleid. De angst voor een revolutie zoals in Rusland zat diep in het kabinet. Ook daar waren protesten begonnen in het leger, en ook daar was de bevolking ontevreden over onder meer de voortdurende voedseltekorten.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

¹⁰⁸ P. Moeyes, *Buiten schot*, (Amsterdam 2001) 325-348

De angst voor deze onrust was een van de argumenten voor Nederland om in 1918 neutraal te blijven. Tijdens de ministerraadsvergaderingen van 19 en 26 september en 3 oktober 1918 werd de onrust in Nederland besproken in de ministerraad. De economie zou volgens het kabinet komen stil te liggen, omdat Nederland niet meer kon handelen met beide partijen. De voedseltekorten zouden erger worden, en het kabinet was bang dat deze situatie op den duur kon leiden tot revolutie in Nederland. Bovendien was het maar de vraag of het hele land de door het kabinet gekozen partij steunde. Onder de een deel van de adel, de legerleiding en een deel van het diplomatieke apparaat waren pro-Duits, terwijl onder de bevolking en de handel veel anti-Duitse en pro-Geallieerde gevoelens leefden. Het kabinet vreesde dat Nederland uiteen zou vallen in twee kampen, die elk een van de twee strijdende partijen zou steunen. Deze verdeeldheid zou verhinderen dat Nederland effectief kon oorlog voeren, en er bovendien voor zorgen dat het hele land het risico liep uiteen te vallen. Uit angst voor de ontregeling en interne verdeeldheid die oorlogsdeelname kon teweegbrengen, was neutraliteit in 1918 voor het kabinet de beste keuze.¹⁰⁹

Paragraaf 3: Nederland moet zijn economie redden

Het zal de alerte lezer niet zijn ontgaan dat de economische belangen van Nederland in 1918 veel werden besproken in Nederland. Nederland wilde tijdens de oorlog kunnen blijven handelen met beide partijen. Hiervoor diende Nederland neutraal te blijven. Nederland kocht voedsel in Groot-Brittannië en verkocht dat door aan Duitsland. De contacten met beide partijen waren dus van belang voor de inkomsten van de Nederlandse handel. Zonder deze koppeling tussen beide partijen kon Nederland economisch niet voortbestaan. Maar zo kort als deze logica hier is uitgelegd, zo ingewikkeld bleek de situatie in 1918 in de praktijk te zijn.

Het probleem bij de economische situatie van Nederland in 1918 is dat die het land richting oorlog leek te leiden. Zoals al eerder is beschreven stelden de beide strijdende partijen tegenovergestelde eisen. Wanneer Nederland de eis van partij A inwilligde, dan had het kabinet ruzie met partij B, en vice versa. Het punt van discussie hierbij was de Duitse eis dat Nederland zijn handel met de Geallieerden beëindigde, en de Geallieerde eis dat Nederland zijn handel met Duitsland beëindigde. De spanningen liepen zo hoog op dat Duitsland en Groot-Brittannië dreigden om Nederland de oorlog te verklaren wanneer de handel tussen Nederland en Duitsland en Groot-Brittannië niet werd beëindigd. Toch is dat –

¹⁰⁹ Ibidem

zoals bekend – niet gebeurd. Maar ondanks dat beide partijen steeds hogere eisen stelden die het land in een oorlog leken te storten, vond het kabinet ook in economisch opzicht het voortzetten van de neutraliteit – met alle nadelen van dien – toch nog steeds een minder slechte optie voor Nederland dan om partij te kiezen.

De argumentatie daarachter is verbonden met de economische omstandigheden in Nederland zelf, zoals in de voorgaande paragraaf al kort aan bod is gekomen. Nederland had te maken met tekorten aan voedsel en ontevredenheid onder de bevolking over het tekort aan voedsel. Precies die angst voor een economische instorting van Nederland wanneer het land wel had meegevochten in de oorlog was een argument voor Nederland om ondanks alle nadelen van dien, toch te blijven kiezen voor de neutraliteit.

Paragraaf 3.1: Hoe Nederland zijn schepen verloor

Kort gezegd stond de economische situatie van Nederland er in 1918 als volgt voor. Wanneer Nederland niet meewerkte aan de Duitse eisen voor extra voedselleveranties, dan bestond het gevaar dat Duitsland delen van Nederland zou bezetten. In dat geval zou Nederland een Geallieerde bondgenoot zijn geworden. Aan de andere kant bestond het gevaar dat de Geallieerden van mening waren dat de Nederlands-Duitse handel van Nederland een Duitse bondgenoot maakte. In dat geval konden zij de handel tussen Nederland en de Geallieerde mogendheden stilleggen. In het kabinet bestond de vrees dat dit er toe zou leiden dat Nederland aan Duitse zijde terecht zou komen, omdat Nederland – verstoken van steun van de Britten en de Amerikanen – uit pure wanhoop moest aankloppen voor steun bij de enige bevriende grote mogendheid die het land nog over had. In dat geval was Nederland dus een Duitse bondgenoot geworden.

Om twee redenen was geen van beide opties een mogelijkheid Nederland, omdat beide opties een nadeel waren voor de Nederlandse belangen. De Geallieerden controleerden alle Nederlandse overzeese handel, en konden die handel stilleggen. In 1918 vond een dergelijk scenario daadwerkelijk plaats. Aan het einde van 1917 en het begin van 1918 hadden de Geallieerden een tekort aan schepen om troepen en voorraden naar Europa te verschepen. Duitse onderzeeërs brachten veel Geallieerde schepen tot zinken, terwijl de Geallieerden alle schepen nodig hadden om het Amerikaanse leger over te brengen naar het vasteland. Het gevoel bestond dat zonder deze troepen de oorlog niet gewonnen kon worden, en het was de Geallieerden er dus veel aangelegen om alle schepen te bemachtigen die ze konden krijgen. Aanvankelijk gebeurde dit door zelf schepen te bouwen en door schepen te kopen in neutrale

landen, maar die bronnen voorzagen niet in de behoefte. Mede met het oog op de troepentransporten en mede met het oog op het versterken van de Geallieerde handelsblokkade namen de Geallieerden de Nederlandse schepen in beslag die zich in Geallieerde havens bevonden. Hiermee konden troepen worden vervoerd, maar werd tegelijkertijd bereikt dat Nederlandse schepen geen voedsel naar Duitsland konden vervoeren. De blokkade van Duitsland werd op die manier dus ook versterkt. Ondanks een reeks diplomatieke protesten van het kabinet in juli en augustus 1918, kreeg Nederland de schepen niet terug.¹¹⁰

Hiermee ontstond voor Nederland een probleem. Wanneer Nederland de schepen niet terugkreeg, dan kon het land niet kunnen voorzien in de eigen voedselvoorziening. Bovendien kon Duitsland het kabinet beschuldigen van logistieke steun aan de Geallieerden, en op grond daarvan sancties invoeren tegen Nederland. Maar voor Nederland waren er vrijwel geen manieren voorhanden om de schepen terug te krijgen. Nederland kon geen druk uitvoeren op de Geallieerden, omdat hiervoor in tegenstelling tot voorgaande de politieke steun in het buitenland ontbrak. Ook kon Nederland geen ultimatum stellen aan de Britten en de Amerikanen om de schepen terug te geven op straffe van een oorlogsverklaring. In dat geval had Nederland – wanneer de schepen niet terugkwamen – de oorlog moeten verklaren aan de Geallieerden, en dat was natuurlijk in het Nederlandse nadeel. Nederland was zijn schepen kwijt en was overgeleverd aan de welwillendheid van de Geallieerden om deze terug te krijgen. Dankzij deze Geallieerde maatregel ging de NOT – aan bod gekomen in het vorige hoofdstuk – failliet. Niet langer controleerde de Nederlandse overheid of de NOT de schepen die de Nederlandse import vervoerden, maar werden deze bemand door de Geallieerden. Het kabinet zou moeten afwachten wat de Geallieerde plannen waren met deze schepen. Noodgedwongen accepteerde het kabinet in maart 1918 dat de Geallieerden de schepen gedurende de oorlog zouden gebruiken. Nederland zou niet langer aandringen op het teruggeven van de schepen, en in ruil daarvoor zouden de Geallieerden voedsel blijven leveren aan Nederland. Het kabinet werd gedwongen om in te stemmen met deze maatregelen, omdat de Nederlandse import anders volledig was komen stil te liggen. Oorlogsdeelname aan Duitse zijde had het problemen voor Nederland nog groter gemaakt. In dat geval zouden de Geallieerden al helemaal niet geneigd zijn om de schepen terug te geven, en kon Nederland geen voedselleveranties van de Geallieerden tegemoet zien. Nederland kon

¹¹⁰ H. Pruntel. *Bereiken wat mogelijk is*, (Enschede 1994) 399-413

op dit moment dus geen partij kiezen, omdat daarmee de import van voedsel en andere producten een gevoelige klap zouden krijgen.¹¹¹

Paragraaf 3.2: Nederland laveert tussen rijkdom en armoede

Nederland kon dus niet meevechten met Duitsland omdat het land voedsel kreeg van de Geallieerden, en meevechten met Duitsland een einde had gemaakt had de Geallieerde voedselleveringen. Tegelijkertijd kon Nederland ook niet meevechten met Duitsland. Dankzij de afspraken met de Geallieerden kon Nederland producten van overzee blijven invoeren, zij het op veel kleinere schaal dan voorheen. Maar het land kon vrijwel geen handel meer drijven met de Geallieerden, om de reden dat het land geen schepen meer had om wat dan ook te vervoeren richting de Geallieerde markten. De handel tussen de Geallieerden en Nederland werd op mindere mate nog wel gevoerd in de koloniën en via de andere neutrale mogelijkheden, maar voor een deel droogde deze bron van inkomsten op. De gelden die werden betrokken uit de handel met de Geallieerden moesten dus worden gecompenseerd op een andere manier. De Nederlandse handel met Rusland – waarmee Nederland voor 1917 veel handel dreef – was sinds de revolutie van oktober 1917 beëindigd door de communistische machthebbers in Rusland. De nieuwe machthebbers waren niet bereid om het Nederlandse geld terug te geven of om verder te handelen met Nederland, dus ook deze bron van inkomsten ging verloren. De inkomsten die werden gehaald uit de handel met Duitsland werden dus belangrijker dan voorheen. Maar wanneer Nederland zich te pro-Geallieerd opstelde – bijvoorbeeld door in te stemmen met Geallieerde bevoorrading via Nederlandse schepen, zoals ook daadwerkelijk gebeurde in 1918 – dan kon Duitsland deze bron van inkomsten stilleggen.¹¹²

En ook dat gebeurde in 1918. Vanaf het begin van het jaar betaalde Duitsland minder voor de import uit Nederland, en soms betaalde de Duitsers helemaal niets aan Nederland. Geld dat de Duitsers schuldig waren aan Nederland werd te laat of in delen betaald. Voor de overname van de Nederlandse handelsvloot kon het kabinet nog dreigen met het verleggen van de handel van de Duitse markt naar de Geallieerde markten. Maar vanaf begin 1918 bestond die mogelijkheid niet meer. De Geallieerden beheersten alle invoer richting Nederland, en kochten niet meer dezelfde hoeveelheid producten van Nederlandse bedrijven als voorheen. De Duitse regering maakte misbruik van deze situatie door laks te voldoen aan

¹¹¹ P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 197-211

¹¹² C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, deel 3*, (Groningen 1973) 87-112

zijn betalingsverplichtingen. Omdat Duitsland een van der weinig overgebleven handelspartners was, wist de Duitse regering dat Nederland de inkomsten uit Duitsland hard nodig had. De Duitsers maakten hiervan misbruik. Zij betaalden pas het geld dat zij verschuldigd waren aan Nederland, als Nederland in ruil daarvoor meewerkte met Duitsland. Nederland kreeg pas zijn geld wanneer het onder meer diplomatiek protest aantekende tegen de Geallieerde overname van schepen – en dus het risico liep problemen te krijgen met de Amerikanen en Britten – of wanneer het Britse schepen en vliegtuigen wel interneerde, maar Duitse schepen weer liet vertrekken uit Nederlandse wateren of het Nederlandse luchtruim.¹¹³

Hiermee ontstond voor Nederland een onmogelijke situatie. Aan de ene kant was Nederland afhankelijk van de Geallieerden voor zijn import en voedselvoorziening, aan de andere kant was Nederland voor zijn inkomsten meer dan voorheen afhankelijk van Duits geld. Wanneer Nederland niet had meegewerkt aan dit nieuwe beleid van de beide strijdende partijen, dan was het land economisch ingestort. Oorlogsdeelname aan Duitse zijde had geleid tot voedseltekorten, oorlogsdeelname aan Geallieerde zijde had geleid tot financiële tekorten. En precies die angst voor een economische instorting van Nederland zorgde ervoor dat het kabinet in 1918 bleef kiezen voor de neutraliteit. De omstandigheden van neutraliteit voor Nederland waren in 1918 misschien buitengewoon negatief, maar de nadelen van neutraliteit waren in ieder geval minder groot dan de nadelen van oorlogsdeelname. Het kabinet kon in 1918 om deze reden dus geen partij kiezen in de Eerste Wereldoorlog.

Paragraaf 3.3: Nederland accepteert zijn afhankelijkheid

Op 16 en 25 september en 27 oktober 1918 werd deze kwestie besproken in het kabinet. Dat het kabinet drie speciale vergaderingen inplande over de recente ontwikkelingen toont aan hoe belangrijk deze kwestie was voor de betrokken bewindslieden. Tijdens de vergadering van 16 september bracht de premier het kabinet op de hoogte van de aard van de Geallieerde scheepsvordering. Hij deelde zijn ministers mee dat de Geallieerden hadden aangeboden om in ruil voor het gebruik van de Nederlandse schepen Nederland maandelijks 100.000 ton tarwe te leveren. Ook stelden hij en minister van Buitenlandse Zaken Loudon dat er volgens hen geen argumenten of drukmiddelen te vinden waren waarmee de Geallieerden van hun scheepsvordering konden worden weerhouden. Dit leidde tot flinke gesprekken in het kabinet en de notulen maken melding van een ‘uitgebreide discussie’ in het kabinet over de

¹¹³ Ibidem

kwestie. Het kabinet accepteerde dat de Geallieerden de Nederlandse handelsvloot tijdens de oorlog gebruikten in ruil voor een maandelijks levering van tarwe. Het kabinet besloot geen verdere actie tegen de overname te ondernemen mits de schepen niet werden bewapend door de Geallieerden, de bemanning dienst mocht weigeren in gevaarlijke gebieden en vernietigde schepen werden vervangen door de Geallieerden. De minister van Justitie Bastiaan Ort stelde dat het kabinet moest instemmen met deze Geallieerde voorstellen, omdat het land anders uitgehongerd zou worden. Zijn collega van Marine Jean-Jacques Rambonnet stelde dat het kabinet in het belang van de neutraliteitshandhaving en de voedselvoorziening in Nederland geen ruzie moest zoeken met de Geallieerden, en diende in te stemmen met de ruil van schepen voor leveringen van tarwe.¹¹⁴ Op 25 september bracht de premier de kwestie ter sprake dat de Duitsers achterbleven in de betalingen voor Nederlandse import. Van der Linden meende dat Nederland geen invloed kon uitoefenen op Duitsland om het geld te vorderen. Volgens hem zat er niets anders op dat de handel met Duitsland te blijven voeren, omdat het bedrijfsleven en de overheid anders niet genoeg inkomsten konden genereren om een economische voortbestaan van Nederland te garanderen. De minister van Financiën Willem Treub sloot zich hierbij aan. Volgens hem diende Nederland er voor te zorgen dat de handel op enigerlei wijze doorgang vond, om op die manier het economische voortbestaan van Nederland niet te blokkeren. Bovendien stelde Treub dat Duitsland zijn wanbetalingen niet eeuwig kon volhouden. Volgens hem had Duitsland de import uit Nederland hard nodig, en kon Duitsland het zich niet veroorloven dat Nederland – uit onvrede over het uitblijven van de betalingen – deze export zou beëindigen. De minister stelde dat Duitsland vroeg of laat weer moest gaan betalen, omdat de regering van dat land zichzelf anders in de vingers sneed met het risico dat belangrijke producten niet werden geleverd. Volgens Van de Linden en Treub was het beter te accepteren dat Duitsland druk uitvoerde op Nederland, dan om beleid te voeren waarmee de neutraliteit in gevaar kwam en het risico bestond dat Nederland geen geld verdiende aan de handel met Duitsland.¹¹⁵ Tijdens de laatste vergadering die het kabinet voerde over de economische situatie van 1918 op 27 oktober besprak het kabinet de gevolgen van de scheepsvordering en levering van tarwe door de Geallieerden, en de wanbetaling door Duitsland. Hierin stelde Van der Linden dat de nieuwe afspraken met de Geallieerden en de Duitsers de enige manier waren waarop Nederland zijn neutraliteit kon handhaven. De enige manier om de huidige crisis het hoofd te bieden was door samen te werken met de Britten en de Duitsers, zo stelde de premier. Alle aanwezige ministers stemden met deze lezing in.

¹¹⁴ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

¹¹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

Volgens de premier moest Nederland de status van strike neutraliteit opgeven in ruil voor het niet betrokken raken bij de vijandelijkheden. Dat betekende dat Nederland in ruil voor de concessies die het land deed aan Duitsland en de Geallieerden in ieder geval voorlopig niet betrokken raakte bij de vijandelijkheden. Ook hier volstaan de notulen met de opmerking dat het kabinet ‘in brede zin’ instemde met deze argumentatie, en het nieuwe beleid.¹¹⁶

Met het nieuwe beleid ten aanzien van de beide strijdende partijen wist Nederland dus buiten de gevechten te blijven. Volgens het kabinet zou Nederland een eventuele oorlogsdeelname economisch gezien niet overleven. De voor de staatskas zo cruciale handel zou daarmee volledig stil komen te liggen. Door verregerende concessies te doen aan de beide partijen, wist Nederland te voorkomen dat de Geallieerden en de Duitsers Nederland dwongen om beleid te voeren dat door de andere strijdende partij werd gezien als partijdige daden. Het kabinet gaf dus toe op zijn strike neutraliteit door mee te werken aan de bevoorrading van Duitsland en de Geallieerden, maar wist daardoor wel buiten de vijandelijkheden te blijven en bovendien – zij het met moeite – voorlopig het economische voortbestaan van Nederland veilig te stellen.

Paragraaf 4: Het leger als hoop in bange dagen

In politiek, diplomatiek, strategisch en economisch opzicht voelde Nederland zich in 1918 zwak. Het land voerde onderhandelingen met de strijdende partijen om die zwaktes te voorkomen. Dat gaf Nederland kracht en zelfvertrouwen om de eisen van de Duitsers en de Britten af te wijzen. Dat werd versterkt door de kracht van het Nederlandse leger. Militair gezien voelde het land zich in 1918 sterk, en verwachtte dat de Britten en de Duitsers uit angst voor het Nederlandse leger geen aanval op Nederland zouden uitvoeren. Hoewel Nederland vreesde dat de politieke, diplomatieke, strategisch en economische zwakte kon leiden tot een verlies van de neutraliteit, zorgde de militaire kracht ervoor dat Nederland op grond van zijn zwaktes niet hoefde toe te geven aan de eisen van de Duitsers en Britten. Wanneer de crises van 1918 hadden geleid tot oorlog, dan geloofde Nederland dat het leger in staat was om die te winnen.

¹¹⁶ Ibidem

Paragraaf 4.1: Nederland vertrouwt op zijn leger

Het zelfvertrouwen van Nederland in het leger werd mede ingegeven door de omvang van het leger in 1918. Sinds het rapport van generaal Snijders uit 1916 waren investeringen gedaan die de krijgsmacht klaar moest maken voor oorlog. Dat had in eerste instantie te maken met het aantal mannen onder de wapenen. De legersterkte was gegroeid van 350.000 man naar 400.000 militairen. Deze groei was onder meer bereikt door oudere militairen te vervangen door jonge rekruten. Het nadeel was dat de ervaring van de veteranen niet meer beschikbaar was voor het actieve leger. Het demobiliseren van de oudere soldaten uit het leger had daarentegen als voordeel dat er een getrainde reserve ontstond, die werd gevormd door de oudere militairen. Deze werden bij een invasie niet direct gemobiliseerd, maar konden wel worden opgeroepen om de geleden verliezen te vervangen. Hierdoor had het leger in 1918 niet alleen de beschikking over meer militairen dan voorheen, maar werd ook voorzien in het onderhouden van een reservoir manschappen die gesneuvelde soldaten konden vervangen. Hierdoor kon het leger het langer uithouden in een oorlog dan voorheen en werd de kracht van het leger versterkt.¹¹⁷

In de tweede plaats werd er meer geïnvesteerd in het leger. Op grond van voorstellen die de opperbevelhebber sinds 1915 geregeld aan het kabinet gaf, werden gerichte investeringen in de bewapening van het leger gedaan. De rapporten van Nederlandse officieren die rondreisden langs het Westfront bevestigden dat gasmaskers, artillerie en mitrailleurs onontbeerlijk waren voor het voeren van een moderne oorlog. Zweden en Denemarken leverden een deel van deze wapens en uitrusting. Ook investeerde het kabinet extra geld in de versterking van de forten van Vesting Holland, de nationale vesting waar de regering al zo lang zijn hoop op had gevestigd. Er werd extra geschut geplaatst, en veel forten werden voorzien van extra bepantsering. Het gevolg van deze investeringen was dat het leger groter en beter uitgerust was dan in 1916 het geval was.¹¹⁸

Er zijn in de notulen weinig directe verwijzingen te vinden naar het oordeel van het kabinet over deze toegenomen militaire macht. Een zeer belangrijke kwestie in 1918 toont echter aan dat de kracht van het leger en het beeld dat hierover bestond in het buitenland een zeer belangrijk argument zijn geweest voor het kabinet om de neutraliteit te kunnen voortzetten.

¹¹⁷ P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, (Amsterdam 2006) 273-323

¹¹⁸ Ibidem

In oktober 1918 kreeg de opperbevelhebber van het leger luitenant-generaal Cornelis Snijders van het kabinet de opdracht om te rapporteren wat volgens hem moest gebeuren om Nederland voor te bereiden op een oorlog, precies zoals eerder in 1916 ook was gebeurd en op grond waarvan toen de extra investeringen waren gedaan die het kabinet zijn militaire zelfvertrouwen hadden gegeven. Het rapport van 1918 bevatte minder adviezen voor investeringen in de krijgsmacht dan het rapport van 1916. In plaats daarvan beschreef Snijders een aantal voorbereidingen die op organisatorisch en diplomatiek vlak genomen dienden te worden. Hij noemde hierbij twee belangrijke punten. In de eerste plaats stelde hij een legerreorganisatie voor. Volgens hem hadden de vier Nederlandse divisies te veel soldaten, en moesten zij worden gereorganiseerd tot een groter aantal kleinere eenheden. Volgens Snijders konden eenheden met teveel soldaten niet effectief manoeuvreren, omdat het te lang zou duren voordat zij van de ene locatie naar de andere waren verplaatst. Bovendien waren grote eenheden kwetsbaar voor de vuurkracht van de tegenpartij. Een legerreorganisatie kon een eenheden volgens Snijders efficiënter maken, en het leger beter voorbereiden op oorlogsvoering. Ten tweede wilde Snijders weten welke mogendheid door Nederland als het grootste gevaar werd gezien. De opperbevelhebber wilde bespreken met de legerleiding van de tegenpartij welke maatregelen door beide landen zouden worden genomen om Nederland te verdedigen. Volgens Snijders was de verdediging van Nederland doelloos wanneer dit niet gebeurde.¹¹⁹

Het kabinet wilde niet verduidelijken welke mogendheid volgens hen het grootste gevaar was voor Nederland. Ook waren enkele ministers het niet eens met de suggestie dat de verdediging van Nederland doelloos was. Bij monde van de minister van oorlog Cornelis De Jonge – hij had in 1917 Nicolaas Bosboom opgevolgd op dit ministerie – stelde het kabinet op 10 oktober 1918 dat de recente investeringen hadden aangetoond dat het Nederlandse leger klaar was om elke invasie te kunnen afweren. Samenwerking met de grote mogendheden was niet nodig volgens De Jonge, omdat Nederland zelf een sterk leger had om elke schending van de neutraliteit te kunnen afweren. Premier Cort van der Linden sloot zich hierbij aan. Volgens hem hadden de recente investeringen bereikt dat het Nederlandse leger sterk genoeg was om elke invasie te kunnen weerstaan. Elke agressor zou kunnen zien dat het Nederlandse leger zo sterk was dat een invasie tot mislukken was gedoemd. Het leger straalde uit op het buitenland dat Nederland klaar was voor het voeren van een verdedigingsoorlog, maar dat het zich niet actief voorbereidde op het plannen van een aanvalsoorlog. Na de mobilisatie voerde het

¹¹⁹ H.P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War One*, (Leiden 2001) 225-241

Nederlandse leger dan ook geen grote veranderingen door in de opstelling of organisatie van het leger. Volgens de premier zou de reorganisatie van het leger in het buitenland worden gezien als een actieve oorlogsvoorbereiding. De strijdende partijen zouden volgens de premier het Nederlandse leger niet meer zien als de inactieve hoeder van de neutraliteit, maar als een actieve potentiële agressor. Volgens het kabinet bewezen de recente investeringen en het vasthouden aan de vooroorlogse organisatie en opstelling van het leger aan het buitenland dat Nederland de defensie van zijn neutraliteit serieus nam en dat een aanval op Nederland te kostbaar was, maar dat een aanval door Nederland zelf op een van de strijdende partijen niet werd overwogen.¹²⁰ Om die reden wilden de Jonge en Van der Linden ook geen besprekingen voeren met een van de strijdende partijen, omdat dit door de tegenpartij als agressieve oorlogsvoorbereiding kon worden gezien.

Ook was het hierbij belangrijk om in het buitenland uit te dragen dat het leger inderdaad sterk was. Deze opvattingen van het kabinet kregen een praktische invulling toen Duitsland in oktober 1918 dreigde wekelijks 70.000 soldaten via Limburg naar Duitsland te verplaatsen. De Duitse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Georg von Jagow had hiertoe begin oktober een verzoek ingediend bij de Nederlandse gezant in Berlijn Willem Gevers. Gevers kreeg van de minister van Buitenlandse Zaken John Loudon de instructie om de Duitsers geen toestemming te geven om hun troepen via Nederland te verplaatsen met de mededeling dat het Nederlandse leger de schending van de Nederlandse neutraliteit zou bestrijden.¹²¹ Maar dan moest het leger natuurlijk wel het beeld uitstralen dat het hiervoor sterk genoeg was. Tijdens de eerder genoemde ministerraadsvergadering van 10 oktober 1918 was deze Duitse eis bekend. Op dat moment was het ook belangrijk dat het Nederlandse leger inderdaad richting Duitsland zou uitstralen dat het sterk was. Wanneer het kabinet rondom de kwestie van de Duitse eis zou besluiten tot het reorganiseren van het leger of stafbesprekingen zou voeren met de Geallieerden, dan liet dit volgens Loudon en Van der Linden zien dat Nederland geen vertrouwen had in het eigen leger. Duitsland kon dan misbruik maken van de situatie door zijn troepen via Limburg te verplaatsen. Nederland was dan niet meer strikt neutraal, en de Geallieerden hadden dan een sterk argument in handen om de oorlog te verleggen naar Nederlands grondgebied. Wilde het kabinet de Duitse eisen van oktober 1918 afweren – en voorkomen dat het in de situatie kwam dat de Geallieerden ook toegang tot Nederlands grondgebied zouden eisen – dan moest het leger een uitstraling van kracht hebben. Door extra te investeren, door nieuwe soldaten op te roepen, door het leger niet te

¹²⁰ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 138

¹²¹ Ibidem

reorganiseren of te verplaatsen en door geen samenwerking met een van de beide strijdende partijen in te roepen liet het kabinet aan het buitenland zien dat het kabinet zelf geloofde in de militaire macht van het leger.¹²²

Op grond hiervan kon Nederland zijn afwijzing van de Duitse eis extra kracht bijzetten en kon de eventuele schending van Nederlands grondgebied worden voorkomen. En het kabinet geloofde ook daadwerkelijk in de kracht van het leger, zo blijkt uit de uitlatingen van verschillende ministers in de kwestie rondom het rapport van generaal Snijders. Het geloof in de kracht van het leger en de noodzaak om dit beeld in het buitenland in stand te houden was dus een belangrijke verklaring voor het innemen van een harde lijn tegen Duitsland die Nederland neutraal kon houden.

Paragraaf 4.2: De Duitse en Britse militaire zwakte

In de tweede plaats baseerde Nederland de kracht van het leger op beschikbare inlichtingen over de kracht van het Duitse en Britse leger in 1918. Het kabinet wist dat beide partijen een groot tekort aan getrainde soldaten hadden en gokte erop dat zij hierdoor een invasie van Nederland niet zouden overwegen.

In de eerste plaats rapporteerde de inlichtingendienst GS III – wat stond voor de derde afdeling van de generale staf - dat de mankrachtsituatie van Groot-Brittannië in 1918 nijpend was. Volgens de dienst hadden de Britten niet genoeg soldaten om hun eenheden op sterkte te houden. De Britse legerleiding moest eenheden opheffen of verkleinen om een kleiner aantal divisies op volle sterkte te kunnen houden. GS III baseerde zich hierbij op twee belangrijke bronnen. De eerste waren de al eerder genoemde Nederlandse officieren die ook in 1918 langs het front reisden. Deze officieren spraken uitvoerig met hun Britse collega's en rapporteerden de nieuwe Britse legerverkleining aan de generale staf in Den Haag. De Nederlandse legerleiding was dus op de hoogte van de afkondiging van de nieuwe maatregelen en de tekorten aan mankracht, hoewel ze niet exact wist welke eenheden werden opgeheven en hoeveel soldaten nu per divisie waren ingedeeld. Maar dat de Britten een tekort hadden aan soldaten was dus wel bekend bij de generale staf.

In de tweede plaats had de inlichtingendienst een krantendienst die al het militaire nieuws uit Groot-Brittannië volgde. Een van hun meer morbide taken was het bijhouden van de door de Britse regering in kranten gepubliceerde verlieslijsten. Op grond hiervan maakte

¹²² Ibidem

de generale staf een inschatting over de omvang het Britse leger. Op grond van vooroorlogse cijfers over het aantal mannen in de dienstplichtige leeftijd en de verwachte bevolkingsgroei analyseerde de inlichtingendienst hoeveel soldaten de Britten per jaar konden oproepen. Op grond van de verliescijfers analyseerden ze hoeveel soldaten al waren gesneuveld, en hoeveel nieuwe manschappen konden worden opgeroepen. Tot 1916 hield het Britse leger vrij nauwkeurig bij in kranten hoeveel soldaten hun leger telde, en ook deze aantallen waren bekend bij de inlichtingendienst. Op grond hiervan concludeerde de inlichtingendienst dat de Britten hun verliezen niet konden vervangen, en dat het Britse leger kleiner werd.¹²³

Duitse kranten publiceerden geen verlieslijsten van hun legers, maar de Nederlandse generale staf was in 1918 – net als in 1916 – redelijk goed op de hoogte van de mankrachtsituatie in Duitsland. Ook hier weer ontbraken precieze gegevens, en de inlichtingendienst kon niet zeggen hoeveel soldaten Duitsland nog precies in het veld had staan. Maar op grond van berichten van de kondschapdienst wist de generale staf wel dat de mankrachtsituatie voor Duitsland in 1918 ernstig was. Steeds meer oude mannen uit het grensgebied werden vanuit de industrie in het leger gemobiliseerd. Hun plekken werden opgevangen door vrouwen en dwangarbeiders. Volgens de inlichtingendienst moest dit er wel op duiden dat het Duitse leger zulke tekorten had aan soldaten, dat zelfs oude arbeiders moesten worden opgeroepen om de verliezen in het leger op te vangen. Ook merkte de kondschapdienst op dat er steeds minder en minder goed uitgeruste soldaten werden ingedeeld bij de grensbewaking van de Nederlandse grens. Dit moest er wel op duiden dat Duitsland minder soldaten had en deze minder goed kon uitrusten dan voorheen. Op grond van deze observaties concludeerde de generale staf dat beide legers steeds kleiner werden, en ook in de toekomst hun legers zouden moeten verkleinen om te kunnen blijven vechten.

Mede op grond hiervan concludeerde de generale staf dat beide partijen te zwak waren om Nederland aan te vallen. De Britten en de Duitsers zouden al genoeg moeite hebben om hun bestaande frontlijnen te bemannen, en konden het zich niet veroorloven om hun front te verlengen richting Nederlands grondgebied. Ook hadden ze niet de troepen om naast hun huidige tegenstanders ook het Nederlandse leger te bestrijden. Ook in dit verband was de omvang van het Nederlandse leger en het beeld dat de strijdende partijen hiervan hadden een belangrijk punt bij het bepalen van de neutraliteit. Als de buitenlandse legers krompen en het Nederlandse leger groeide, dan werd Nederland naar verhouding militair sterker. Ook op

¹²³ Nationaal Archief, Den Haag, correspondentie met de opperbevelhebber, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 906

grond hiervan durfde het kabinet zichzelf militair sterk te voelen, zoals in de vorige deelparagraaf is beschreven.¹²⁴

In deze thesis beweert de schrijver dat deze rapporten van invloed zijn geweest op het Nederlandse standpunt om de Duitse eis voor troepenverplaatsingen te negeren. Die argumentatie gaat als volgt. In de notulen wordt vermeld dat de rapporten van de generale staf over de mankrachtsituatie in Groot-Brittannië en Duitsland ter lezing naar het kabinet zijn gestuurd. Ook wordt vermeld dat alle aanwezige bewindslieden in de vergaderingen van oktober deze stukken hebben gelezen, en dat alle ministers die zitting hadden in het kabinet – behoudens een enkeling die op reis was of ziek was – de toegezonden stukken hebben gelezen. Verder wordt in de vergadering van 10 oktober 1918 gemeld dat het kabinet als geheel instemde met de afwijzing van de Duitse nota over troepenverplaatsing door Limburg, op grond van onder meer de ‘oorlogsomstandigheden zoals die bestaan buiten de landsgrenzen’. Het is haast moeilijk om aan te nemen dat hierbij niet op zijn minst is ingegaan op de rapporten van de generale staf die de analyse gaven dat een invasie van Nederland niet waarschijnlijk was. De schrijver van dit stuk durft te beweren dat de rapporten van de generale staf zijn gelezen door de betrokken bewindslieden en dat zij mede op grond hiervan de Duitse eisen durfden af te wijzen. De eerder genoemde stukken zijn niet de enige documenten die van invloed zijn geweest op het beleid van het kabinet om de Duitse eis over troependoorlating te negeren. In de paragraaf die de politieke argumentatie beschrijft komen nog meer argumenten naar voren. Maar dat de rapporten van de generale staf van invloed zijn geweest, is hiermee aangetoond.¹²⁵

Duitsland besloot zijn troepen uiteindelijk niet via Limburg te verplaatsen, nadat Nederland had geweigerd om die troepenverplaatsingen toe te staan. De Geallieerden werden hierdoor niet in de positie gebracht dat zij het Nederlandse kabinet onder druk konden zetten om ook hun troepen toegang tot Nederlandse grondgebied te verschaffen, omdat de Duitsers die ook niet kregen. Het kabinet durfde dus mede op grond van militaire argumentatie een hardere lijn in te nemen tegen de eisen van de Duitse regering. Door geen beleid te voeren dat konden worden uitgelegd als twijfel over de kracht van het eigen leger – zoals een reorganisatie van de troepen - kon het kabinet het beeld uitstralen dat het Nederlandse leger sterk was. Hierdoor konden de Duitsers niet de indruk krijgen dat het Nederlandse leger zwak was, en dat zij zonder problemen door Limburg konden trekken. De Nederlandse diplomatie

¹²⁴ Nationaal Archief, Den Haag, correspondentie met de opperbevelhebber, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 906

¹²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummer 168

kon dan een geloofwaardige afwijzing van de Duitse eis voeren op grond van de militaire kracht van Nederland. Ook wist het kabinet dat de Britse en Duitse leger steeds minder soldaten hadden, en in de toekomst minder mannen konden rekruteren om deze verliezen te vervangen. Door de Duitse eis af te wijzen, werd het kabinet niet in een positie gebracht die neutraliteit had geschaad doordat buitenlandse troepen op Nederlands grondgebied waren gelegerd. Dit was dus een van de argumenten achter de voortdurende Nederlandse neutraliteit in 1918.

Tussenconclusie:

De Nederlandse belangen waren in 1918 meer gebaat met neutraliteit dan met oorlogsdeelname. Nederland kon handel drijven met Duitsland en Groot-Brittannië, en Nederland liep niet het risico om dat de koloniën of delen van Nederland werden bezet door de Geallieerden of de Duitsers wanneer het land neutraal bleef. Nederland voerde een proactief beleid dat met als doel om de grote mogendheden te overtuigen om Nederland niet aan te vallen. Nederland werkte op politiek en economisch terrein samen met de Britten en de Duitsers. Bovendien investeerde het kabinet in het leger om de krijgsmacht zo sterk te maken dat het een invasie van de Britten of de Duitsers kon verslaan. Het land wachtte niet af of de beide strijdende partijen Nederland zouden aanvallen, maar ondernam zelf actie om een aanval te voorkomen.

Conclusie:

Deze thesis verdedigt twee stellingen. In de eerste plaats is beschreven dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef omdat de Nederlandse belangen hiermee beter werden verdedigd dan met oorlogsdeelname. De tweede stelling van deze thesis stelt dat Nederland tijdens de oorlog op meerdere momenten proactief optrad om die belangen te beschermen en om het land neutraal te houden. Die twee stellingen zijn een aanvulling op de bestaande literatuur over het onderwerp Nederland en de Eerste Wereldoorlog.

Zo is de eerste stelling van deze thesis te gebruiken om delen van het boek *Caught in the middle* van Johan den Hartog van extra diepgang te voorzien. In dat werk beschrijft Den Hartog de argumenten waarmee Nederland de grote mogendheden tijdens drie crisis in de Eerste Wereldoorlog ervan probeerde te weerhouden om Nederland aan te vallen. Den Hartog beschrijft hoe de Britten in 1916 eisten dat Nederland zijn visvangst niet meer verkocht aan Duitsland, en hoe zij later in het jaar bewapende handelsschepen naar Nederlandse havens wilden sturen. Ook geeft hij zijn analyse van de gebeurtenissen rondom september 1918 toen Duitsland Nederland onder druk zette om Duitse troepen via Limburg naar Duitsland te verplaatsen. Den Hartog beschrijft dat Nederland de grote mogendheden er op wees dat zij voor en tijdens de oorlog een reeks verdragen hadden getekend die het uitvoeren van dergelijke druk verbood. Duitsland had toegezegd geen troepen via neutrale landen te verplaatsen, en de Britten zouden geen gewapende handelsschepen naar neutrale havens sturen of neutrale mogendheden dwingen om hun handel met een andere strijdende mogendheid te beëindigen. Volgens Den Hartog wilde Nederland niet de indruk wekken bij de grote mogendheden dat het land alleen de eigen positie verdedigde. Den Hartog beschrijft hoe Nederland de grote mogendheden wilde weerhouden om Nederland onder druk te zetten door hen te wijzen op de nadelige gevolgen die deze druk had voor de neutrale status van de neutrale mogendheden, zonder daarbij specifiek te verwijzen naar de positie van Nederland. Hij verwijst in het geheel niet naar de materiële belangen die Nederland had, en noemt alleen de neutrale status van Nederland als aanleiding voor het Nederlandse protest.

Op grond van de in deze thesis beschreven informatie zijn er twee aanvullingen te doen op deze beschrijving van Den Hartog. In de eerste plaats beschrijft de auteur met welke argumenten Nederland de grote mogendheden ertoe wilde bewegen om de druk op het land te verminderen, maar beschrijft hij niet waarom Nederland die druk wilde verminderen. In deze thesis is naar voren gekomen dat Nederland tijdens de oorlog – en ook tijdens de drie situaties die Den Hartog schetst – proactief optrad om zijn belangen te beschermen. Dat geldt ook voor

de voorbeelden die Den Hartog noemt. De auteur beschrijft hoe Nederland er in 1916 bij de Britten op aan drong om een reeks verdragen na te leven. Maar hij beschrijft niet de belangen die Nederland hiermee wilde verdedigen. Het land wilde voorkomen dat de Britten Nederland zouden dwingen om de handel met Duitsland te beëindigen. Wanneer Nederland had toegegeven aan de Britse eisen, dan liep het land het risico door Duitsland te worden beticht van partijdigheid. Nederland had er in 1916 dus belang bij om te protesteren tegen de Britse druk, maar Den Hartog noemt deze redenen niet in zijn betoog. Hij beschrijft alleen dat Nederland de neutraliteit wilde handhaven, en met welke argumenten het land dat deed. Den Hartog beschrijft hiermee alleen het einde van deze kwestie. Het Nederlandse protest kwam niet uit de lucht vallen. De belangen van Nederland waren al eerder benoemd door het land. Het Nederlandse protest werd gevoerd op grond van deze belangen, en stond dus niet op zich zoals Den Hartog suggereert. Den Hartog beschrijft niet het proces achter het Nederlandse protest. Zijn beschrijving van het Nederlandse verzet klopt wel, maar kan met de kennis van deze thesis worden verdiept tot een meer volledig beeld.

De tweede observatie die op grond van deze thesis kan worden toegevoegd aan het werk van Den Hartog heeft te maken met de houding die Nederland innam tijdens de oorlog. In de beschrijving van Den Hartog trad Nederland alleen op wanneer een crisis de neutraliteit direct bedreigde. Volgens Den Hartog had Nederland alleen contact met de grote mogendheden wanneer een van die landen Nederland direct onder druk zette. Buiten deze crises om deed Nederland volgens Den Hartog geen pogingen om zijn belangen te verdedigen. Deze thesis heeft laten zien dat Nederland tijdens de oorlog proactief beleid voerde om zijn belangen te verdedigen tegenover de grote mogendheden. Nederland deed dit niet alleen tijdens de crises die zich voordeden. Ook op de momenten dat de grote mogendheden geen druk uitoefenden op Nederland, probeerde het land zijn belangen proactief te beschermen. De crises die Den Hartog noemt waren beslist een stimulans voor Nederland om zijn belangen te behartigen tegenover de Geallieerden en de Duitsers. Maar ze waren niet de enige aanleiding daarvoor, zoals deze thesis heeft laten zien. In de vorige hoofdstukken is beschreven dat Nederland tijdens een reeks crises die de neutraliteit bedreigden zijn pogingen om de grote mogendheden te beïnvloeden opvoerde. Maar ook daarbuiten trad Nederland proactief op, bijvoorbeeld door tussen 1914 en 1917 de Amerikanen ertoe te bewegen om Groot-Brittannië onder druk te zetten of door de Duitsers te wijzen op het sterke Nederlandse leger, en de moeite die het de Duitsers zou kosten om dit leger te verslaan wanneer zij Nederland aanvielen. Den Hartog beschrijft deze gang van zaken niet. Hij suggereert dat Nederland tijdens een reeks crises moest handelen op grond van de

omstandigheden die op dat moment bestonden, en die door de grote mogendheden waren bepaald. Deze thesis heeft aangetoond dat Nederland al probeerde om beleid te voeren die het land tijdens een crisis de mogelijkheden gaf om de druk van de grote mogendheden te verminderen. Ook in dit voorbeeld is het werk van Den Hartog dus te verdiepen met de kennis die is beschreven in deze thesis.

We kunnen het beeld van Nederland als passieve mogendheid die alleen optrad als zijn belangen werden bedreigd dus aanvullen met nieuwe inzichten. Nederland trad tijdens de hele oorlog op – en dus ook buiten tijden van crises – om zijn belangen te beschermen. We kunnen deze stelling testen een vergelijking te maken met een gebeurtenis uit 1915. In dat jaar voerde de Britse regering druk uit op Noorwegen om zijn visvangst niet te verkopen aan Duitsland, zoals de Britten een jaar later ook zouden verlangen van Nederland. Waar Nederland in 1916 optrad om te protesteren tegen de Britse druk op Nederland, daar reageerde het land in 1915 niet op tegen de pressie van de Britten op Noorwegen. Wanneer Nederland alleen tijdens crises optrad om de positie van neutrale mogendheden te beschermen – zoals Den Hartog betoogt – dan is het aannemelijk om te stellen dat Nederland ook had geprotesteerd tegen de Britse druk op Noorwegen. Nederland en Noorwegen waren allebei neutrale mogendheden die handelden met Groot-Brittannië en Duitsland, en die zich allebei bedreigd voelden door de druk die deze landen op hen konden leggen tijdens de Eerste Wereldoorlog mede vanwege hun naar verhouding kleine legers. Nederland en Noorwegen bevonden zich tijdens de oorlog in vergelijkbare posities tegenover de grote mogendheden. Wanneer we de logica van Den Hartog volgen, dan moeten we concluderen dat Nederland ook had geprotesteerd tegen de Britse druk op Noorwegen. Nederland trad volgens Den Hartog op tegen de grote mogendheden wanneer de rechten van de grote mogendheden werden bedreigd. Volgens zijn logica is de Britse druk op Noorwegen van 1915 zo'n situatie. Toch trad Nederland in 1915 niet op tegen de Britse druk op de Noren. Met de kennis van deze thesis kunnen we verklaren waarom Nederland niet optrad. In 1915 werden de Nederlandse belangen niet bedreigd door de Britse druk op Noorwegen. Zolang Nederland wel zijn vis kon verkopen aan Duitsland, was er voor Nederland geen aanleiding om te protesteren tegen de Britse druk op Noorwegen, en de Nederlandse regering hield zich afzijdig tijdens de crisis tussen Noorwegen en Groot-Brittannië. In 1916 werd Nederland zelf onder druk gezet, en toen trad het land wel op tegen de druk van Groot-Brittannië. Wanneer we alleen de analyse van Den Hartog volgen, dan is het verschil in de Nederlandse houding tussen 1915 en 1916 lastig te verklaren. Het is te verdedigen dat Nederland niet in de positie wilde komen dat de Britten ook druk zouden uitvoeren op Nederland, en dat het land zich daarom afzijdig hield in 1915. Die stelling zou

kunnen kloppen, ware het niet dat Nederland in 1915 met de Britten onderhandelingen voerde over de levering van meer Nederlands voedsel aan Groot-Brittannië. De Britten zouden in 1915 met druk op Nederland onder meer zichzelf in de vingers snijden, en Nederland was in 1915 niet volledig afhankelijk van de Britten. Het land hoefde in 1915 minder te vrezen voor Britse druk dan in latere jaren. Bovendien veronderstelt deze lezing dat Nederland zijn belangen wilde verdedigen, en Den Hartog beschrijft juist niet dat Nederland zich verzette tegen de grote mogendheden om zijn belangen te beschermen, maar om de positie van de neutrale mogendheden te verdedigen. Ook zou deze stelling inconsequent zijn, omdat de lezing die Den Hartog verdedigt veronderstelt dat Nederland altijd optrad wanneer de rechten van neutrale mogendheden werden bedreigd. Op grond hiervan is het aannemelijk dat Nederland in 1915 zijn belangen dus niet gediend zag worden door de Britten ertoe te bewegen om hun druk op Noorwegen te verminderen. Met de kennis van deze thesis is de veranderde houding in het Nederlandse beleid mede te verklaren. Het biedt daarom een versterking voor de theorie van Den Hartog.¹²⁶

Met de kennis van deze thesis kunnen we aantonen dat Nederland optrad wanneer zijn eigen belangen werden bedreigd door een van de grote mogendheden, en niet alleen wanneer de positie van alle neutrale landen onder druk werd gezet. Die belangen waren de Nederlandse belangen, en zodra een andere neutrale mogendheid onder druk werd gezet reageerde Nederland niet op dezelfde manier als wanneer de eigen belangen werden bedreigd door de strijdende partijen. Deze thesis geeft daarvoor een verklaring.

Ook de werken *Small powers in the age of total war* van Paul Moeyes en *The Netherlands and World War One: espionage, diplomacy and survival* van Hubert van Tuyl van Serooskerken worden versterkt met de kennis en inzichten van deze thesis. In deze werken verdedigen Moeyes en van Serooskerken het standpunt dat Nederland neutraal bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog dankzij de terughoudendheid van de grote mogendheden. Of anders gezegd, Nederland bleef volgens de twee auteurs neutraal omdat de grote mogendheden het land niet aanvielen. Beide auteurs gaan niet in op de pogingen die Nederland zelf ondernam om de neutraliteit te verdedigen. In de eerste plaats beschrijven ook Moeyes en Van Tuyl van Serooskerken niet de belangen die Nederland wilde verdedigen door tijdens de oorlog op te treden tegen de Britse en Duitse druk, en omschrijven ook Moeyes en Van Tuyl van Serooskerken net als Den Hartog Nederland als een passieve mogendheid. Zij voegen daaraan de stelling toe dat Nederland tijdens de oorlog machteloos moest afwachten

¹²⁶ H. Amersfoort, *Small powers in the age of total war 1900-1940*, (Leiden 2011) 281-307

totdat de grote mogendheden hun druk op het land verminderen, omdat Nederland zelf geen invloed kon uitoefenen op de grote mogendheden om hun pressie op het land te beëindigen. Volgens Moeyes en Van Tuyl van Serooskerken was Nederland kwetsbaar voor de druk van de grote mogendheden, en kon het zich niet verweren tegen deze druk.

Moeyes verdedigt zijn standpunt onder meer in zijn analyse van de gang van zaken rondom de alerte van 30 maart 1916, die ook is beschreven in hoofdstuk 3 van deze thesis. Volgens Moeyes viel Duitsland Nederland niet aan omdat dit niet in het belang was van Duitsland. Duitsland vond dat het Nederlandse leger sterk genoeg was om een Britse aanval op België via Nederland te verslaan, en zag er daarom van af om Nederland aan te vallen. Moeyes is met deze stelling niet consequent in zijn analyse. In een eerder hoofdstuk beschrijft hij dat Nederland voor de oorlog neutraal bleef omdat het land zo zijn import uit en export naar Groot-Brittannië en Duitsland niet hoefde te beëindigen. Ook beschrijft hij dat Duitsland zijn belangen in 1916 bedreigd zag worden, en op grond daarvan optrad. Moeyes neemt vervolgens niet de logische stap om te onderzoeken of Nederland tijdens de crisis van maart 1916 ook zijn belangen bedreigd zag worden – net als Duitsland - en of het land optrad om die belangen te beschermen, zoals het land voor de oorlog deed. Wanneer Moeyes zijn analyse van de eerdere hoofdstukken zou volgen, dan zou hij moeten beschrijven dat Nederland in 1916 optrad om zijn belangen te beschermen. Hij laat dit na, en deze thesis kan worden gebruikt om de analyse van Moeyes extra diepgang te verschaffen. Deze thesis beschrijft dat Nederland – net als Duitsland – in 1916 zijn belangen bedreigd zag worden door een aanval van een andere mogendheid. Het land trad daarom proactief op om de Duitse druk op Nederland te verminderen. Een van de stellingen die deze thesis verdedigt over de gebeurtenissen van maart 1916 beschrijft dat Nederland probeerde de Duitse druk te verminderen door het land de voordelen van een neutraal Nederland aan te bieden door het land meer voedsel te verkopen. In de analyse van Moeyes komt deze proactieve houding van Nederland niet aan bod. De auteur beschrijft alleen dat Duitsland zelf besloot om zijn druk op Nederland te verminderen, maar beschrijft niet welke pogingen Nederland zelf deed om de Duitse druk te verminderen. Zoals deze thesis heeft beschreven beschrijft de analyse van Moeyes correct een van de verklaringen voor de Nederlandse neutraliteit in 1916. Duitsland koos ervoor om Nederland niet aan te vallen, en daardoor bleef het land neutraal. Maar Moeyes doet het optreden van Nederland en de invloed hiervan op het Duitse beleid uit 1916 niet voldoende recht wanneer hij geen beschrijving geeft van de Nederlandse pogingen om de Duitse druk te verminderen. Zoals deze thesis heeft aangetoond was het proactieve Nederlandse optreden van 1916 een van de verklaringen voor de Duitse terughoudendheid om

Nederland niet aan te vallen. Moeyes beschrijft de Nederlandse neutraliteitshandhaving dus voornamelijk vanuit het perspectief van Duitsland. Hij beschrijft de Eerste Wereldoorlog als een strijd die voornamelijk de grote mogendheden betrof, en waarin de neutrale mogendheden zich over het algemeen passief opstelden. In de analyse van Moeyes konden de neutrale mogendheden het zich veroorloven om zich niet te bemoeien met de invloed die de Eerste Wereldoorlog had op ook hun belangen. Dit is een niet volledige weergave van de realiteit. Net zoals alle andere landen tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden de gebeurtenissen tussen 1914 en 1918 ook invloed op de Nederlandse belangen. Het klopt dat Nederland niet betrokken was bij de Eerste Wereldoorlog in de mate dat de grote mogendheden dat waren. En het klopt dat voor een correcte beschrijving van de strijd tussen de grote mogendheden ook moet worden gekeken naar de belangen die de grote mogendheden hadden om Nederland niet aan te vallen. Maar Moeyes geeft een onvolledige weergave van de Nederlandse neutraliteitshandhaving wanneer hij die alleen vanuit het perspectief van de grote mogendheden beschrijft. Deze thesis voegt een analyse toe aan het werk van Moeyes die gebaseerd is op een analyse van de Nederlandse neutraliteitshandhaving vanuit het Nederlandse perspectief.

Ook het werk van Van Tuyl van Serooskerken kan worden aangevuld met de kennis uit deze thesis. Van Tuyl van Serooskerken verdedigt het standpunt dat Nederland neutraal bleef dankzij de terughoudendheid van de grote mogendheden. Hij verdedigt deze stelling in zijn beschrijving van de laatste maanden van de oorlog. Duitsland zette Nederland onder druk om de Duitse troepen van het Westfront deels via Limburg te mogen terugtrekken richting Duitsland. Volgens Van Tuyl van Serooskerken bleef Nederland op dat moment alleen neutraal vanwege de terughoudendheid van de grote mogendheden om het land niet aan te vallen, en op grond van ontwikkelingen waar Nederland zelf geen invloed op had. Ook Van Tuyl van Serooskerken omschrijft Nederland als een passieve mogendheid die alleen optrad wanneer het land onder druk werd gezet. Maar dat is niet het enige deel van de analyse van Van Tuyl van Serooskerken die kan worden aangevuld. De auteur beweert dat het einde van de Eerste Wereldoorlog een einde maakte aan de Duitse druk op Nederland, maar dat het land – als de oorlog langer had geduurd – gedwongen was geweest om mee te vechten in de Eerste Wereldoorlog. Volgens Van Tuyl van Serooskerken was Nederland op den duur niet in de positie geweest om de druk van een van de beide strijdende partijen te weerstaan, en moest het in dat geval zijn neutraliteit opgeven omdat ook de Geallieerden hun druk op Nederland niet verminderen. De auteur betoogt dat wanneer Nederland zich had verzet tegen de Duitse grensoverschrijding dat het land dan in oorlog was geweest met Duitsland, en dat Nederland

in oorlog was geweest met de Geallieerden als het zich niet had verzet omdat de Geallieerden Nederland dan hadden gezien als Duitse bondgenoot en het land daarom hadden aangevallen. Volgens Van Tuyl van Serooskerken had Nederland kon Nederland geen beleid voeren om de Duitse en Geallieerde druk op het land te verminderen. Deze thesis vult dat beeld aan met nieuwe inzichten. Het klopt dat het einde van de oorlog een einde maakte aan de Duitse en Geallieerde druk op Nederland. Maar in de maanden voor het einde van de oorlog was Nederland niet zo machteloos in zijn pogingen om die druk te verminderen als Van Tuyl van Serooskerken beweert. Nederland had in 1918 een sterk leger, en een van de overwegingen van Duitsland om geen oorlog te voeren tegen Nederland had te maken met de inschatting dat het land niet genoeg soldaten kon inzetten om dat leger te verslaan. Van Tuyl van Serooskerken heeft dus gelijk als hij beweert dat Nederland in 1918 het risico liep om in oorlog te raken met Duitsland. Maar Van Tuyl van Serooskerken doet de inspanningen van Nederland geen recht wanneer hij niet beschrijft hoe Nederland heeft geprobeerd om een aanval van Duitsland te voorkomen. Van Tuyl van Serooskerken beschrijft niet de Duitse overwegingen om Nederland niet aan te vallen, en beschrijft niet de inspanningen die Nederland deed om tijdens de oorlog zijn leger te versterken. Het land had in de jaren voor 1918 veel geïnvesteerd in het leger met als doel om de grote mogendheden te weerhouden van een aanval op het land. In 1918 viel Duitsland mede op grond van deze overweging Nederland niet aan. Van Tuyl van Serooskerken maakt het Duitse gevaar voor Nederland in 1918 dus groter dan het in de praktijk was. En net als Moeyes beschrijft ook hij de gebeurtenissen van 1918 voornamelijk vanuit het Duitse perspectief. Door Nederland te beschrijven als een passieve mogendheid beschrijft ook Van Tuyl van Serooskerken Nederland als een passieve mogendheid, die geen invloed kon aanwenden om zijn belangen zelfstandig te beschermen.

Nederland was in 1918 niet zo machteloos zoals Van Tuyl van Serooskerken beschrijft. Het land werd niet alleen gedwongen om te reageren op omstandigheden waarop het land geen invloed had, maar wendde het zijn invloed op de grote mogendheden aan om zelfstandig de neutraliteit te verdedigen. Zoals deze thesis heeft beschreven had Nederland in 1918 meer invloed op het handhaven van de eigen neutraliteit dan Van Tuyl van Serooskerken beschrijft. Nederland was niet gedwongen om af te wachten totdat de grote mogendheden hadden besloten om het land niet aan te vallen. Nederland kon de grote mogendheden zelf ook beïnvloeden in hun besluit om het land met rust te laten. Deze thesis ontkracht met dit inzicht niet de kennis van Van Tuyl van Serooskerken, omdat zijn stelling wel degelijk klopt. Nederland bleef in 1918 mede neutraal dankzij de terughoudendheid van

de grote mogendheden, en die terughoudendheid werd niet alleen veroorzaakt doordat Nederland zich proactief opstelde. Maar Nederland heeft wel meer invloed gehad op het handhaven van zijn neutraliteit dan Van Tuyl van Serooskerken beschrijft. Net als in het geval van de werken van Moeyes en Den Hartog biedt deze thesis dus ook een verdieping van de kennis die Van Tuyl van Serooskerken beschrijft. Nederland bleef niet alleen neutraal dankzij gebeurtenissen waarop het land zelf geen invloed had – zoals het einde van de Eerste Wereldoorlog – maar trad ook zelfstandig op om de omstandigheden waarop het land wel invloed had zelfstandig te beïnvloeden. Nederland was dus een sterkere en meer proactieve mogendheid dan Van Tuyl van Serooskerken beschrijft. Door zijn analyse te versterken met een beschrijving van de Nederlandse neutraliteitshandhaving vanuit Nederlands perspectief biedt deze thesis ook een versterking voor het werk van Van Tuyl van Serooskerken.

De stellingen van deze conclusie over het werk van Van Tuyl van Serooskerken en Moeyes zijn te testen door een laatste voorbeeld te beschrijven. Beide auteurs beschrijven niet de discussie die is gevoerd in Nederland om Duitsland aan te vallen tijdens de Duitse belegering van Antwerpen in september en oktober 1914. De hier aangehaalde auteurs beschrijven deze situatie niet. Maar met de toevoeging van een beschrijving van deze geschiedenis wordt het werk van de beide auteurs wel versterkt. Een beschrijving van deze geschiedenis dient als bewijs dat een beschrijving van de neutraliteitshandhaving vanuit Nederlands perspectief een toevoeging is op verklaringen voor de Nederlandse neutraliteit die de drie hier aangehaalde auteurs in hun analyses verdedigen. Hun analyse dient als goede beschrijving voor een verklaring van de Nederlandse neutraliteit als gevolg van de terughoudendheid van de grote mogendheden, de inzichten van deze thesis dienen als beschrijving voor de andere kant van de verklaring dat Nederland proactief optrad om zijn belangen te beschermen. Zoals beschreven is in hoofdstuk 2 van deze thesis viel Nederland Duitsland niet aan omdat dit niet in het belang was van Nederland. De voordelen van neutraliteit en de nadelen van oorlogsdeelname wogen niet op tegen de nadelen van neutraliteit en de voordelen van oorlogsdeelname. Nederland voerde een proactief beleid om de voordelen van neutraliteit te versterken, en de nadelen van neutraliteit te verminderen.

Met de verklaringen die in deze conclusie aangehaalde auteurs beschrijven zijn de gebeurtenissen van oktober en september 1914 niet voldoende te verklaren. De analyse van Den Hartog dat Nederland optrad om de neutrale status van Nederland te bepleiten tegenover de grote mogendheden had een verklaring kunnen geven voor het Nederlandse besluit om niet aan te vallen wanneer het land een diplomatiek protest had ingediend bij de Duitsers over hun bezetting van Antwerpen, maar dat gebeurde niet. Bovendien was de crisis van 1914 er niet

een waarbij Duitsland druk uitvoerde op Nederland. Wanneer Den Hartog stelt dat Nederland pas optrad wanneer de grote mogendheden het land onder druk zette en zich verder passief opstelde, dan is de gang van zaken rondom de Nederlandse overweging om niet aan te vallen in 1914 niet te verklaren. Nederland was geen passieve mogendheid en werd niet bedreigd, maar overwoog zelf om deel te nemen aan de oorlog. De verklaring van Moeyes had een uitleg over de gebeurtenissen kunnen geven wanneer Duitsland aan Nederland toegezegd dat het land België niet zou annexeren na de oorlog. Nederland had dan kunnen afwachten of de Duitsers zich hielden aan hun belofte, om daarna eventueel alsnog te besluiten over oorlogsdeelname. Maar een dergelijke verklaring gaf Duitsland niet. Bovendien is het Nederlandse besluit om niet aan te vallen mede genomen op grond van de afweging of hiermee de Nederlandse belangen waren gediend. Moeyes gaat beschrijft niet dat Nederland optrad om die belangen te beschermen, of welke belangen Nederland had. De analyse van Moeyes verklaart dus niet waarom Nederland neutraal bleef in 1914. Tot slot had de verklaring van Van Tuyl van Serooskerken meer duidelijkheid kunnen geven over de gebeurtenissen wanneer Nederland werd geconfronteerd met omstandigheden waartegen het land niets kon doen, maar ook dat bleek niet het geval. Nederland onderkende waarom het land in 1914 niet kon deelnemen aan de oorlog – zoals vanwege de kwetsbaarheid van de koloniën en de zwakte van het leger - en trad mede op grond daarvan proactief op om zijn beleid te veranderen, en te proberen in de toekomst minder kwetsbaar te zijn voor druk van de grote mogendheden. De analyse van de Nederlandse neutraliteitshandhaving van de drie in deze conclusie beschreven auteurs bieden geen voldoende verklaring voor het Nederlandse besluit om in 1914 niet mee te vechten in de Eerste Wereldoorlog. Door dat besluit te bekijken vanuit het Nederlandse perspectief wordt de verklaring voor de Nederlandse neutraliteit van deze drie auteurs versterkt en verdiept.

De bestaande literatuur over de Nederlandse neutraliteitshandhaving tijdens de Eerste Wereldoorlog kan dus versterkt worden wanneer auteurs de Nederlandse neutraliteitshandhaving onder andere beschrijven vanuit het Nederlandse perspectief. Zoals de drie hier aangehaalde voorbeelden uit de literatuur laten zien wordt de Nederlandse neutraliteit deels beschreven vanuit het standpunt van de grote mogendheden. Maar wanneer het onderzoek naar de neutraliteitshandhaving wordt verbreed met onder meer de inzichten van deze thesis, dan is te verdedigen dat ook de neutrale landen geconfronteerd werden met de gevolgen die de Eerste Wereldoorlog had voor hun belangen. En net als de grote mogendheden wilden ook de neutrale mogendheden die belangen verdedigen. Dat is in zekere zin ook heel logisch. Elke staat heeft belangen en elke staat wil die belangen verdedigen.

Wanneer mogelijk zal een mogendheid optreden om die belangen te verdedigen. Wanneer we schrijven dat de grote mogendheden de Eerste Wereldoorlog deels uitvochten vanwege hun nationale belangen, dan moeten we diezelfde logica ook toepassen op de landen die niet meevochten, maar wel met soortgelijke kwesties over het verdedigen van hun belangen werden geconfronteerd. Nederland is een van die landen wiens belangen tijdens de oorlog werden bedreigd. In 1914, 1916 en 1918 voerde het land proactief beleid om die belangen te beschermen. Het land bleef niet afwachten totdat de grote mogendheden besloten om de druk op Nederland te verminderen. Ook trad Nederland proactief op voordat het land werd geconfronteerd met druk van de strijdende partijen. Op die manier probeerde het land zich een betere positie te geven om de druk van de Geallieerden en de Duitsers te kunnen weerstaan wanneer die pressie leidde tot een crisis tussen deze mogendheden en Nederland. Wanneer de Nederlandse neutraliteitshandhaving wordt beschreven vanuit het perspectief van de Nederlandse belangen, dan is de verklaring voor de voortdurende Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog beter te begrijpen. De huidige analyses krijgen meer diepgang, en een aantal gebeurtenissen kan beter worden begrepen. Deze thesis is daarmee schatplichtig aan de bestaande literatuur. Maar tegelijkertijd versterkt deze thesis bestaande verklaringen voor de Nederlandse neutraliteitshandhaving met nieuwe inzichten.

Literatuurlijst:**Monografieën:**

- Amersfoort, H. *Small powers in the age of total war, 1900-1940* (Leiden 2011)
- Dijk van, K. *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden 2007)
- Frey, M. *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande* (Berlijn 1998)
- Ferguson, N. *De erbarmelijke oorlog* (Amsterdam 2009)
- Hertog den, J. *Caught in the middle* (Amsterdam 2011)
- Hellema, D. *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 2006)
- Keegan, J. *De Eerste Wereldoorlog* (Londen 1998)
- Kraaijestein, M. *Wankel evenwicht* (Rotterdam 2007)
- Moeyes, P. *Buiten schot* (Amsterdam 2001)
- Moeyes, P. *De sterke arm, de zachte hand* (Amsterdam 2006)
- Smit, C. *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, Eerste deel* (Groningen 1971)
- Smit, C. *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, Tweede deel* (Groningen 1971)
- Smit, C. *Nederland in de Eerste Wereldoorlog, Derde deel* (Groningen 1971)
- Strachan, H. *De Eerste Wereldoorlog* (Londen 2004)
- Tuyl van Serooskerken van, H. *The Netherlands and World War One* (Leiden 2001)

Archiefstukken:

- Nationaal Archief, Den Haag, notulen van de ministerraad 2.02.05.02, inventarisnummers 134, 135, 136, 137, 138, 146, 147, 148, 168, 169, 170, 171, 172, 220, 906
- Nationaal Archief, Den Haag, stukken van de generale staf, 2.13.70, inventarisnummers 870, 875, 876, 877, 1135, 1136, 1137
- Nationaal Archief, Den Haag, stukken van de generale staf, 2.13.15.02, inventarisnummers 389, 946, 948
- Nationaal Archief, Den Haag, correspondentie tussen kabinet en ministerie van Buitenlandse Zaken, 2.13.16, inventarisnummers 141, 157, 188, 189, 212, 300, 310, 321, 325